

Stredoveké iluminácie v knižnej kultúre

Dana CHALUPEKOVÁ

Abstrakt

Knižná iluminácia tvorí bohatú a dôležitú súčasť knižnej kultúry a je aj predmetom jej skúmania. Iluminácie nachádzame v stredovekých manuskriptoch a ich funkcia nie je len čisto estetická, prostredníctvom nich vieme sledovať myslenie stredovekého človeka a vývoj kultúry spoločnosti, v ktorej vznikali. Príspevok poskytuje prehľad o vzniku a vývoji stredovekej knižnej iluminácie v európskom priestore a stručne zachytáva vývoj iluminácie a iluminátorskej činnosti na území Slovenska.

Kľúčové slová: Knižná kultúra. Knižné iluminácie. Kódexy. Manuskripty.

Abstract

Book illumination is a rich and important part of book culture and it is also the subject of its research. We find illuminations in medieval manuscripts, but their function is not only purely aesthetic, through them we can follow the thinking of medieval man and the development of the culture of the society in which they fashioned. The article provides an overview of the origin and development of medieval book illumination in the European space and briefly captures the development of illumination and illuminator activity in Slovak territory.

Keywords: Book culture. Book illuminations. Codes. Manuscripts.

Úvod

Keď sa povie pojem „knížna kultúra“, väčšine sa zrejme vybaví kniha, a to predovšetkým po jej obsahovej stránke. Ide však o širší pojem v spojitosti s knihou a ak hovoríme o dejinách knižnej kultúry, môžeme hovoriť o súbore procesov spojených s naplňaním funkcie knihy v jednotlivých etapách historického vývoja spoločnosti. Knižná kultúra je definovaná ako súhrn vzťahov, aktivít a ich výsledkov spojených s existenciou a so spoločenským pôsobením knihy. Pojem „knížna kultúra“ predstavuje abstraktný koncept bez presného ohraničenia zahŕňajúci materiálno-výrobné (kníhtlač, knižná väzba), umelecké (iluminácia, ilustrácia), ekonomicko-distribučné (knížny obchod) a recepcné (čítanie a čitateľská kultúra) oblasti a súvislosti. Za ich integrujúci prvok sa najčastejšie považuje funkcia knihy v spoločnosti (Knižná kultúra 2017).

Pokiaľ ide o výskum knihy, môžeme ju preto skúmať aj z výtvarného hľadiska. Sem práve patria aj knižné iluminácie, či knižná maľba¹. Tie ale neboli samoučelné a neslúžili len ako estetický, či dekoratívny prvok jednotlivých rukopisov. Prostredníctvom nich vieme sledovať myslenie stredovekého človeka a vývoj kultúry spoločnosti, v ktorej vznikali.

Príspevok ponúka pohľad na vznik a vývoj stredovekej knižnej iluminácie v európskom priestore ako na dôležitú súčasť knižnej kultúry. Snaží sa tiež mapovať knižnú ilumináciu v rukopisoch súvisiacich s územím Slovenska.

Pôvod v starovekých kultúrach

Pri zrode knižnej kultúry stála už ručne písaná kniha, ktorá bola nositeľkou základných výtvarných prvkov – písma, obrazu a ornamentu. V antickej knižnej kultúre nachádzame popri obrázkovom, poloobrázkovom a demotickom písme uplatnenie ilustratívneho perokresbového sprievodu (egyptské zvitkové knihy), či náučnej kresby, ktorá funkčne objasňovala literárny obsah (grécka zvitková kniha). Napokon, schopnosť vyjadriť sa ilustratívne mal už aj praveký človek, ako to dokazuje množstvo jaskynných a skalných malieb a maľborytín, keď sa začal umelecky prejavovať (Kohút 1970). Starí Gréci a Rimania ozdobovali písmená a texty drobnými obrázkami – miniatúrami, pričom stredovek ich v rukopisoch rozvinul do prepracovaného umenia (Makarová 2010). Výtvarné umenie stredoveku nadväzuje na dedičstvo kresťanskej antiky a popri nej ho ovplyvnilo aj kultúrne dedičstvo pohanských národov, ktorým sa pri ich výzdobe podarilo rozvinúť svojrázny výtvarný jazyk, založený na abstraktnej ornamentike alebo na extrémne štylizovaných prírodných tvaroch. Tradícia ornamentálneho jazyka ovplyvnila aj diela, ktoré vznikli potom, ako tieto kmene prijali kresťanstvo a preniesla sa aj do výzdoby kódexov (Gerát 2013).

Iluminácie ako súčasť monastickej kultúry

Iluminácia predchádzala knižnú grafiku, ktorá sa vyvinula v tlačiarňach 16. a 17. storočia. Predstavovala estetický, ale aj funkčný prvok manuskriptov – kódexov. Rukopisy sa uchovávali

¹ Iluminácia – knižná ilustrácia v stredoveku. Maliarska výzdoba iniciál a marginálií. Ich zhotoviteľmi boli špecializovaní umelci – iluminátori (Terminológia ©2010); knižná maľba – všeobecný názov celkovej úpravy rukou písaných zvitkov a viazaných kníh (kódexov), pozostávajúca z veľkých iniciál, okrajovej a medzitextovej ornamentálnej alebo rastlinnej ozdoby a z miniatúr ilustratívneho charakteru. Bežnou technikou knižnej maľby bola štetcová maľba práškovými farbami, ktoré zriedili jemným glejom, alebo vaječným bielkom. Kreslili brkom a na čiernu kresbu požili farbu získanú zo sadzí. Dôležitou súčasťou bolo pozlátenie pozadia iniciál a ilustrácií. To sa robilo pomocou tenkých zlatých lístkov (fólií), nalepených na zvlášť pripravený podklad. Za ten slúžila vrstva roztriedenej jemnej bielej kriedy (gesso) alebo červenkastohnedý bolus (farebná hlina). Fólia sa pripevnila na podklad hladidlom, zhotoveným z kostí. Kladenie fólie sa nazýva poliment. Zlatá fólia bola často ozdobená puncovaním do vzorca. Maľovalo sa na pergamenové listy zhotovené z koží jahniat, kôz alebo teliat, prípadne na handrový papier (Güntherová a Mišianik 1977, s. 34).

vo zvitkoch, tzv. rotulusoch, ktoré boli navinuté na dvoch paličkách. Neskôr ich vytlačil kódex, predchodca dnešnej knihy. Ten predstavovali drevené doštičky vyliate voskom, ktoré sa používali namiesto hlinených. Ukladali sa na seba a zväzovali niťou alebo drôtenými krúžkami. Keď sa začal používať pergamen, tiež sa takto spájali. Ten sa stal ich základným materiálom. Pripravoval sa z teľacej, ovčej či kozľacej kože, preto bol aj veľmi drahý. Na jeden väčší pergamenový rukopis padlo aj niekoľko sto zvierat. Po vyhladení textu sa mohol použiť aj niekoľkokrát. Takýmto pergamenom sa hovorilo palimpsesty. Oproti papyrusu, ktorý sa vyrábal iba v Egypte a neodolával vlhku, bol pergamen dostupný všade. Meno dostal pravdepodobne podľa mesta Pergamon (dnes turecké Bergamy). Texty sa písali perom z trstiny a husacím brkom, atrament sa pripravoval v dielni, čo bola povinnosť učňov. Na jeho výrobu bolo viac receptov, z ktorých sa zachovalo len málo (Makarová 2010).

Rozvoj knižnej kultúry v stredoveku je ruka v ruke spojený s klášťormi a k nim patria písárske dielne, skriptória. Vďaka bohatým stredovekým vyobrazeniam – v ikonografii evanjelistov alebo veľkých patristických spisovateľov – vieme rekonštruovať aj samotnú dielňu a procedúru výroby kódexov od prípravy materiálu až po finálnu kníhviazačskú činnosť. V skriptóriu stáli v hierarchii najvyššie skriptori (od scribere = písanie), ktorí patrili do vyššej vzdelanostnej skupiny. Produkovali liturgické knihy, čo najlepšie umožňovalo kláštorne prostredie, nakoľko skriptória vyžadovali pokoj. Špeciálna úloha pripadla tzv. iluminátorovi (illuminator librorum alebo pictor imaginum). Tento termín od 14. storočia² označoval majstra v profesii dekorátora rukopisných kníh (kódexov) (Slivka 1997).

V rehoľných skriptóriách sa práca sústreďovala na kopírovanie. Odpisovali a prepisovali sa predovšetkým knihy, pričom dôraz sa kládol na presnosť a správnosť textu. Výzdoba sa preberala presne len málokedy. Prácu iluminátora uľahčovali nielen knižné predlohy, ale aj vzorníky, ktoré boli takmer v každom väčšom skriptóriu (Güntherová a Mišianik 1977).

Základ pre námety iluminovanej výzdoby

Námety pre iluminovanú výzdobu vychádzali z požiadaviek doby a charakteru obsahovej skladby manuskriptov. V stredoveku sa jednalo predovšetkým o liturgické knihy, teologicky zamerané kódexy, potom kroniky, mestské knihy, či hospodárske a účtovné záznamy. Predlohou bola hlavne Biblia a kresťanské motívy. Faktom je, že skriptorské dielne fungovali v klášťoroch a mnísi vo výzdobe uplatňovali aj svoje poznatky zo štúdia teológie (Slivka 1997).

² Güntherová a Mišianik (1977, s. 34) uvádzajú, že maliara, ktorý zhotovoval knižnú maľbu, nazývali iluminátorom už od 11. storočia.

Nové impulzy pre vývoj výtvarnej kultúry sa často objavili v okrajových oblastiach a rukopisy, ktoré tu vznikali, boli vrcholným prejavom vplyvu abstraktnej ornamentiky na kresťanské umenie. Pre obyvateľov odľahlých častí znamenala kresťanská misia často prvé stretnutie s antickou kultúrou. V tejto kultúrnej situácii sa neantické formy výtvarného jazyka dostali do styku s kresťanskými obsahmi a začali vznikať nové, pôvodné syntézy. Začali sa tak rozširovať nové výtvarné riešenia a vplyv na ďalší vývoj stredovekého umenia. Objavil sa široký repertoár rôznych tvarov, pletencové vzory, špirály, či štylizované zvieratá. Zdanlivo nekonečné vzory sa vytvorili postupom spleťania, pridávania, či delenia. Bohaté ornamentálne strany vyplňali pletence, kruhy, špirály, či zvieracie hlavy, pričom sa v ich strede neraz nachádzal kríž (Gerát 2013). Ornamentálna výzdoba rukopisov sa postupne rozvíjala, zjemňovala a komplikovala a so šírením kresťanskej misie, ktorá mala za následok zakladanie nových centier skriptorskej činnosti v Európe aj pretvárala.

Vyobrazenie človeka ako aj svätých, svätej trojice, či stvárnenie biblických námetov bolo vnímané cez prizmu kresťanskej doktríny. Obrazy mali trojakú funkciu³. Boli písmom nevzdelaných – *scriptura laicorum*, mali pripomínať pamiatku samotného Boha a svätcov, ale nemali ho stelesňovať a mali skrášľovať dom Boží (Knapčoková 2018).

Vývoj v Európe a na území Slovenska

Ak sa pozrieme na knižnú produkciu v Európe, tá je pomerne dobre známa na Západe, v krajinách napríklad ako Anglicko, Francúzsko, či Nemecko. Centrom, z ktorého neskôr pokračovala misijná práca smerom na kontinent, sa stali v 5. storočí írské a škótske kláštory. V nepokojnom období sťahovania národov poskytovali práve tieto pomerne chudobné a nehostinné miesta dostatočný pokoj na sústavnú a dlhodobú prácu, akou bolo zhotovovanie iluminovaných rukopisov. V 7. storočí už írské kláštory a ich filiálky tvorili hustú sieť, siahajúcu aj do kontinentálnej Európy (Gerát 2013). Tu sa knižná kultúra začala rozvíjať za čias dynastie Karolovcov a Otonovcov v kláštorňoch skriptóriách a v ich katedrálňoch školách, pričom strediskami boli predovšetkým mestá Corvey, Fulda, Lorsch, Mainz, Regensburg, Tegernsee, Seeon, Trier, Reichenau, Sankt Gallen, Reims, Würzburg (Slivka 1997).

V našich podmienkach siahajú počiatky knižnej produkcie do veľkomoravského obdobia. V podobe písomného svedectva ide o preklady Písma a Metodov životopis spomína dvoch kňazov ako „dobrých skoropiscov“ (Slivka 1997). Z najstarších veľkomoravských rukopisov

³ Ich funkcia bola definovaná v dokumente *Libri Carolini sive Caroli Magni Capitulare de imaginibus*, spísanom v roku 794 na podnet Karola Veľkého. Dokument bol mierený proti východným spôsobom uctievania obrazov.

sa zachovala napríklad omšová kniha z 9. – 10. storočia známa ako *Kyjevské listy* (dnes uložená v knižnici Ukrajinskej akadémie vied v Kyjeve), evanjeliár z 10. – 11. storočia známy ako *Assemaniho kódex* (dnes uložený vo Vatikánskej knižnici), alebo ďalší kódex z 10. storočia, odpis z Macedónie, ktorý uchováva egyptská knižnica Kláštora sv. Kataríny na Sinaji (Makarová 2010).

Obrázok 1 Ukážka z Kyjevských listov
(Kyjevské listy 2018).

Obrázok 2 Ukážka z Assemaniho kódexu
(Assemanův evangeliář ©2011).

V poslednej tretine 12. storočia sa do stredoeurópskych štátov šírila z Francúzska cisterciánska rehoľa, ktorá si založila svoj kláštor aj v Bratislave ako fíliu heiligenkreuzského kláštora. Stala sa hlásateľkou nového gotického slohu, mala svoju vlastnú školu vo Veszpréme a cisterciáni mali na starosti celý učený aparát uhorskej kráľovskej kancelárie založenej Belom III. Diplomatieké kaligrafické písmo uhorských kráľovských listín sa prostredníctvom cisterciánov dostalo aj do knižnej maľby, kde prebrali v tom čase vedúcu úlohu. Zahranichná politika Anjouovcov na našom území od 14. storočia priniesla styky s európskymi strediskami kultúrneho života. Kultúra dvora Karola Róberta sa niesla v znamení talianskeho humanizmu. V 15. storočí, v období rozvoja remesiel a obchodu, čo so sebou prinieslo aj krízu triednej diferenciácie a tiež v období veľkých morových epidémií, sa podarilo cirkvi oživiť náboženské čítanie a získať späť stratené pozície. Toto oživenie náboženstva sa pretavilo aj do výtvarného umenia (Güntherová a Mišianik 1977).

Spoločenská situácia 14. až 16. storočia mala vplyv aj na vznik a rozšírenie knižnej maľby na Slovensku. Išlo o vývojové obdobie, v ktorom sa už uvoľňovali teologické zásady knižnej maľby a vo výtvarnom výraze bol idealizmus prekonaný realistickým zámerom umeleckého znázornenia. Bolo to obdobie, keď taliansko-francúzske vplyvy splývali s vplyvmi českej maľby, prevrstvenej v poslednej fáze recepciami rakúsko-nemeckej oblasti. Zo začiatku 15. storočia sa nám však zachovali aj archaické prvky, ktoré mali základ vo výtvarnej tradícii kozmopolitickej stredovekej cirkvi a ktoré spájajú cisterciánske a kaligrafické umenie so staršou tradíciou byzantskej maľby. Tá k nám prenikla v románskom období prostredníctvom starších reholí cestami salzburskej, regensburskej a reichenauskej školy, prípadne priamym nadviazaním na taliansku, predovšetkým benátsku knižnú maľbu. Rekonštrukcia rozšírenia písaného slova v období slovanských kniežatstiev v rannom stredoveku a zachytenie vývoja knižnej maľby v období Arpádovcov nie je možná, nakoľko sa z tejto epochy nezachovala žiadna významnejšia iluminovaná pamiatka. V dokladoch písárskeho umenia prevládali jednoznačne listiny a ozdobnejšie kráľovské dekréty (Güntherová a Mišianik 1977).

Iluminátorská činnosť na území Slovenska

Do popredia záujmu vedy o umení sa knižná maľba dostáva od konca 19. storočia. U národov, ktoré mali svoje kultúrne a vedecké inštitúcie už v 19. storočí, je prieskum knižnej maľby v podstate ukončený, na Slovensku sme sa k nemu dostali o storočie neskôr. Z knižnej produkcie stredoveku sa zachoval iba zlomok pôvodného bohatstva, no do značnej miery môže nahrádzať nezachované monumentálne umelecké pamiatky a to najmä pre svoj súvis s nástenným tabuľovým maliarstvom (Güntherová a Mišianik 1977).

Napriek tomu, že rukopisy na Slovensku predstavujú v porovnaní s inými krajinami len skromný prínos pre kultúrno-historický vývin strednej Európy, vznikli na našom území pozoruhodné diela, a to aj z hľadiska iluminačného umenia. Pôvod a vznik našich stredovekých rukopisov sledujeme predovšetkým v kláštoroch. Predmetom bádania v tomto smere sa aj stali zachované fondy ich historických knižníc. Najstaršie a najcennejšie sa našli ako súčasť knižničných fondov bratislavskej kapituly, Lyceálnej knižnice v Bratislave, kláštorných knižníc františkánov z Malaciek, Skalice, Žiliny, Hlohovca, kapucínov z Bratislavy, piaristov zo Svätého Jura, Podolíňa, Prievidze, či jezuitov z Bratislavy a Trnavy. Zo spišskej oblasti v kartuziánskom kláštore v Červenom Kláštore a v Letanovciach ako aj vo farskej knižnici pri Chráme sv. Jakuba v Levoči. Potom v nitrianskej diecéznej knižnici, farskej knižnici v Kremnici, v Bardejove, v Košiciach, Čaplovičovej knižnici v Dolnom Kubíne, Aponiovskej knižnici v Oponiciach, Lyceálnej knižnici v Kežmarku, či v knižnici premonštrátov v Jasove

(Sopko 1967). Mnohé kódexy, ktoré vznikli na území Slovenska, sa nachádzajú v zahraničných knižniciach. Podstatná časť našich stredovekých rukopisov sa nachádza v Štátnej Széchényiho knižnici v Budapešti v Maďarsku a v Batthyányovej knižnici v Albe Júlii v Rumunsku.

Prvou známou maliarskou osobnosťou obdobia, z ktorého sa nám zachovali kódexy slovenskej proveniencie je pisár a miniaturista Konrád, prior kartuziánskeho kláštora na Skale útočiska (Letanovce), pôsobiaci okolo roku 1307. Napísal a iluminoval niekoľko bohoslužobných kníh. Predpokladá sa, že podmienky pre vývoj iluminátorského umenia sa utvorili už v prvej polovici 14. storočia, za pôsobenia Karola Róberta na budínskom dvore. Z tohto obdobia je známa osobnosť kráľovského maliara Mikuláša Medgyesiho. Ďalšími identifikovanými maliarmi sú plebán a miniaturista Henrik Stephani de Westfalia, pôsobiaci v 14. storočí na malej vidieckej fare, u ktorého sa domnievame, že poznal českú maľbu, nakoľko preberal jej motívy. Zo začiatku 15. storočia je z bratislavských prác známy kvalitný miniaturista Michal z Trnavy, či Ján Hebenstreit, ktorému sa pripisuje práca na kremnickom misály. Mimo územia Bratislavy je známy napríklad maliar kánonového listu misála z Hronského Beňadika z roku 1394 Ladislav de Miskolc. Čo sa týka územia východného Slovenska, je potrebné spomenúť súvislosť knižnej maľby s nástennou, kde knižná maľba slúžila ako predloha pre monumentálne umenie, predovšetkým fresky. Na východnom Slovensku sú tiež bohato zastúpené inkunábuly⁴ s ručnými ilustráciami, pochádzajúce z poslednej tretiny 15. storočia. Medzi ne patrí napríklad tlačený kódex Ferrarisovho Completa (Benátky, 1473), ktorý vyzdobil bardejovský augustinián. Z tlačeného kódexu spišskokapitulskej knižnice Gratianove Decretalia (Benátky, 1474) je známy miniaturista Vincentius Roder Cziroteke. Do ornamentiky knižnej maľby jagelovského obdobia je zakotvená iluminátorská činnosť Jána Blutfogla, ktorého tvorba predstavuje rámec vtedajšej meštiackej iluminátorskej tvorby tlačených inkunábul. V priebehu 15. storočia začali postupne do knižnej tvorby prenikať aj svetskí maliari. O ich činnosti sa veľa nevie, no archívne pramene poznajú ich mená. Ich tvorba sa považuje za totožnú s erbovými maliarmi (Güntherová a Mišianik 1977).

Knižné iluminácie svojím množstvom, sviežosťou farieb, trvanlivosťou materiálu, na ktorom sú zhotovené, ako aj dlhým obdobím ich uplatňovania sú cenným zdrojom poznania stredovekého umenia vôbec. Obdobie knižnej maľby manuskriptov ovplyvnilo aj neskoršiu výzdobu tlačí. Produkcia rukopisných kódexov po vynájdení kníhtlače poklesla, no odpisovanie kníh ihneď nezaniklo, nakoľko prvé tlačené vydania boli nákladné (Güntherová a Mišianik

⁴ Inkunábula – tlačená kniha pochádzajúca z počiatočného obdobia existencie kníhtlače, t. j. z rokov 1450 – 1500 (Terminológia ©2010).

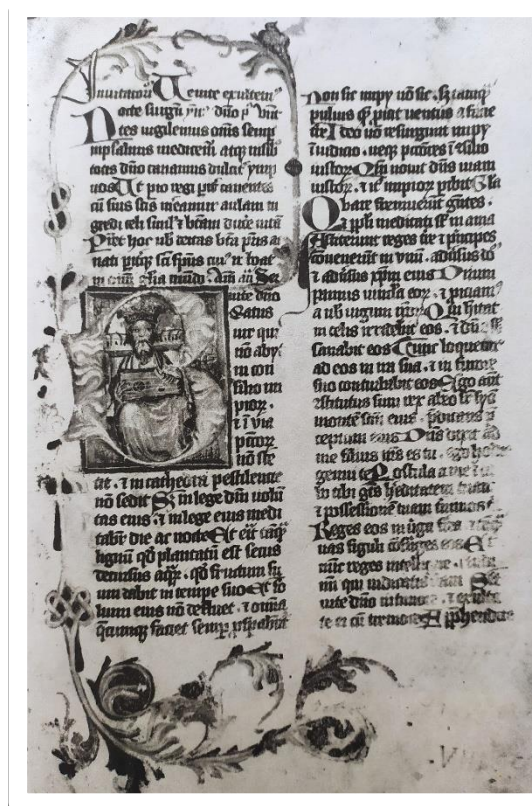
1977). Ako je uvedené aj vyššie, na Slovensku máme niekoľko inkunábul zdobených miestnymi maliarmi, medzi ktorými vynikajú práce bardejovského rehoľníka Astexana, spišskokapitulskeho skriptora a iluminátora Roderu Czintekého a plodná produkcia Blutfoglova. V rannej podobe kníhtlače bola knižná výzdoba v mnohom podobná kódexovej. Iluminácie mali veľký význam na estetiku, výtvarné členenie a typografickú úpravu tlače.

Medzi naše najpozoruhodnejšie iluminované kódexy patria napríklad:

- Nitriansky kódex „*Evangelistarium*“, nazvaný aj ako *Szelepcsényiho evanjeliár* (Diecézna knižnica Biskupského úradu v Nitre) z 11. storočia, ktorý vznikol pravdepodobne v konvente benediktínov v Hronskom Beňadiku a patril nitrianskemu biskupstvu,
- Kódex „*Concordantia discordantium canonum*“ (Bratislava, Kapitulná knižnica č. 14) bratislavskej kapitulskej knižnice zo začiatku 14. storočia,
- Dominikánsky kódex z Košíc (Budapešť, Štátna Széchényiho knižnica Cod Lat 395) zo 14. storočia,
- Premonštrátsky kódex „*Liber collectaneus*“ (Budapešť, Univerzitná knižnica Cod Lat 36) z rozhrania 14. – 15. storočia, ktorý používali pravdepodobne v kláštore v Jasove,
- Kremnická mestská kniha (Kremnica, Mestský archív) z roku 1426.

Obrázok 3 Ukážka z kódexu *Concordantia...* (Güntherová a Mišianik 1977).

Obrázok 4 Ukážka z Premonštrátskeho kódexu (Güntherová a Mišianik 1977).

Záver

Remeselníci, či výtvarníci neprezentujú prostredníctvom svojho umenia iba svoje estetické cítenie, ale ich vyjadrenie má veľakrát oveľa funkčnejší charakter. Toto platí aj o umení stredovekej knižnej iluminácie, kde v týchto malbách nachádzame častokrát symboliku a vieme cez ne sledovať aj myslenie stredovekého človeka a rovnako spoznávať kultúru spoločnosti, v ktorej vznikali.

Pôvod iluminácií pozorujeme v starovekých kultúrach a na európskom kontinente sa ako súčasť knižnej kultúry šíрили prostredníctvom kresťanských misií, pričom centrom šírenia boli prevažne škótske a írské kláštory už v 5. storočí. Popri dedičstve kresťanskej antiky ovplyvnilo stredoveké umenie aj kultúrne dedičstvo pohanských národov. Knižná kultúra bola súčasťou monastickej kultúry, kde proces tvorby manuskriptov, či kódexov spadal do kompetencie mníchov, ktorí pracovali v kláštorňoch skriptóriách. V západnej Európe sa knižná kultúra začala rozvíjať predovšetkým za čias dynastie Karolovcov a Otonovcov v katedrálňoch školách. Na území Slovenska siahajú počiatky knižnej produkcie do veľkomoravského obdobia. Neskôr má veľký vplyv na rozvoj knižnej kultúry na Slovensku príchod cisterciánskej rehole z Francúzska v 12. storočí a následne kultúra dvora Karola Róberta v 14. storočí, ktorá sa niesla v znamení talianskeho humanizmu. Na našom území vznikli pozoruhodné diela, a to aj z hľadiska iluminačného umenia, aj keď v porovnaní s inými krajinami predstavujú len skromný prínos pre kultúrno-historický vývin strednej Európy. Knižné iluminácie sú výsadou manuskriptov, avšak uplatňovali sa ešte aj v inkunábulách, neskôr ich nahradila knižná grafika, ktorá sa vyvinula v tlačiaroch 16. a 17. storočia.

Obsahovú skladbu manuskriptov v stredoveku tvorili predovšetkým liturgické knihy, či teologicky zamerané kódexy. Predlohou pre iluminácie sa stala hlavne Biblia a kresťanské motívy, pričom sa vyobrazovali príbehy, postavy, či cirkevní predstavitelia. Zachované diela odkazujú na ich význam a pripomínajú nám ich odkaz v kultúrnych dejinách, ktorý je trvácny. Nachádzame ich ukryté v knižničných fondoch, ktoré tvoria jednu z najvýznamnejších súčastí nášho kultúrneho dedičstva. Mnohé z nich možno stále čakajú na svoje odhalenie, či na správnu interpretáciu. Ako to vyjadril Gerát (2013, s. 12) „*Mnohé diela stredovekého výtvarného umenia si na svoje pochopenie vyžadujú podstatne viac času, než im je ochotný poskytnúť moderný človek. Aj po storočiach ostávajú výzvou na stíšenie nepokoja a zahĺbenie sa do nadčasových tajomstiev.*“

Zoznam bibliografických odkazov

Assemanův evangeliář, ©2011. *Rodon* [online]. ©2011 [cit. 2020 - 10 - 22]. Dostupné na: <https://www.rodon.cz/ikony/iluminovane-a-vzacne-rukopisy/assemanuv-evangeliar-1681>

GERÁT, Ivan, 2013. *Úvod do vizuálnej kultúry stredoveku*. Trnava: Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2013. ISBN 978-80-8082-597-3.

GÜNTHEROVÁ, Alžbeta a Ján MIŠIANIK, 1977. *Stredoveká knižná maľba na Slovensku*. Bratislava: Tatran, 1977.

Knižná kultúra, 2017. *Encyclopaedia Beliana* [online]. 2017 [cit. 2020-10-06]. Dostupné na: <https://beliana.sav.sk/heslo/knizna-kultura>

KNAPČOKOVÁ, Stanislava, 2018. *K dejinám knižnej ilustrácie na Slovensku 16. a 17. storočia*. Martin: Slovenská národná knižnica, 2018. ISBN 978-80-8149-103-0.

KOHÚT, Lebo, 1970. *Kapitoly z výtvarných dejín knihy*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1970.

Kyjevské listy, 2018. *Slovanské hradiská* [online]. 2018 [cit. 2020-10-22]. Dostupné na: <http://www.hradiska.sk/search?q=kyjevsk%C3%A9+listy>

MAKAROVÁ, Soňa, 2010. *Stredoveká písomná kultúra a umenie iluminácie* [online]. Korzár, 2010 [cit. 2020-10-14]. Dostupné na: <https://korzar.sme.sk/c/5455604/stredoveka-pisomna-kultura-a-umenie-iluminacie.html>

SLIVKA, Michal, 1997. Stredoveké skriptória. In: *Kniha 95 – 96. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin: Matica Slovenská, 1997, s. 26 – 33.

SOPKO, Július, 1967. *Stredoveké rukopisy na Slovensku*. Bratislava: Slovenská archívna správa, 1967, s. 71 – 96.

Terminológia, ©2010. *Dejiny knižnej kultúry* [online]. ©2010 [cit. 2020 - 09 - 04]. Dostupné na: https://knizna-kultura.webnode.sk/ucebnice/kapitoly-z-dejin-kniznej-kultury/terminologia/productsbcm_648172/10/

Vojvodinskí Slováci - historické súvislosti a reflexie ich príchodu na Slovensko

Júlia MARCINOVÁ – Alena VALJAŠKOVÁ

Abstrakt

Špecifická komunitná kultúra vojvodinských Slovákov sa na území Srbska profiluje už viac ako 300 rokov. V 21. storočí však vo zvýšenej miere vnímame ich postupný návrat na územie Slovenska. Príspevok upriamuje pozornosť na historické súvislosti odchodu Slovákov na Dolnú zem a dôvody ich imigrácie na Slovensko a zároveň upozorňuje na vznik diaspór.

Kľúčové slová

Vojvodinskí Slováci. História. Srbsko.

Abstract

The specific community's culture of Vojvodina Slovaks has been profiled in Serbia for more than 300 years. However, in the 21st century we increasingly perceive their gradual return to Slovakia. The article draws attention to the historical context of the leaving of Slovaks to the Lower Land and the reasons for their immigration to Slovakia and at the same time, it draws attention to the origin of diasporas.

Key words

Vojvodina Slovaks. History. Serbia.

Slováci, ktorí pred viac ako 300 rokmi odišli do oblasti Vojvodiny v Srbsku, vytvorili na tomto území špecifickú kultúru odzrkadľujúcu reálie pôvodného slovenského prostredia. Cieľom nasledujúcich dvoch článkov (uverejnených v čísle 1/2020 a 2/2020) bude reflektovať historické reálie odchodu Slovákov na Dolnú zem, dôvody ich návratu v súčasnosti a následne obrátiť pozornosť na spracovávanie folklórnych špecifik vojvodinských Slovákov na Slovensku v prostredí folklorizmu. Skôr, ako sa budeme venovať osobnostiam a kolektívom, ktorí stoja za odborným spracovaním, výskumom, prezentáciou a popularizáciou vojvodinského folklóru, venujeme v prvom rade pozornosť historickým reáliám.

Systematický záujem o históriu a kultúru Slovákov vo Vojvodine

Profilovanie odborného a vedeckého prístupu k výskumu Slovákov žijúcich v zahraničí nemožno pokladať za výdobytok súčasnej histórie či etnológie. Prvé zmienky o Slovákoch v prostredí Uhorska zaznamenal už Ján Čaplovič v diele Etnografia Slovákov v Uhorsku ešte v 20. rokoch 19. storočia. Nadviazalo naň množstvo spisovateľov, ktorí vydávali cestopisy a 20. storočie vykazuje už nespočetné množstvo literatúry v kontexte systematickej odbornej a vedeckej práce. Dlhodobu evidujeme publikačné výstupy tak od odborníkov na Slovensku, ako aj od zahraničných Slovákov, venujúcich sa histórii a kultúrnym špecifikám v enklávach, ktoré sa v krajanskom prostredí rokmi vytvorili. Vyzdvihneme aspoň niekoľko mien súčasných odborníkov: Michal Babiak, Jaroslav Čukan, Ján Botík, Mojmir Benža, Ľuboš Kačírek, Miroslav Kmeť, Anton Hruboň, Katarína Slobodová Nováková, Ladislav Lenovský, Karol Holý, Peter Mičko a iní (Babiak 2018). Intenzita a vôbec záujem o systematické zbieranie a vydávanie monografického materiálu z prostredia Slovákov v srbskej Vojvodine sa však ukazuje ako poddimenzované. Evidujeme najmä tri tematické celky vo výskume: literatúru, históriu a etnografiu.

V odborných kruhoch rezonuje predovšetkým meno historika Jána Siráckeho. Narodil sa v Báčskom Petrovci v roku 1925 a svoju profesiu historika zúročil predovšetkým v Historickom ústave SAV v Bratislave. Jeho kandidátska dizertačná práca *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí* knižne vyšla prvý krát v roku 1966. Je autorom viac ako sto štúdií a statí, ktoré publikoval na Slovensku aj v zahraničí. Od roku 1968 pracoval v Matici slovenskej a zároveň sa stal riaditeľom Ústavu pre zahraničných Slovákov. Zomrel v roku 1998 (Sirácky 2020). V roku 1966 vyšla monografia Rudolfa Bednárika pod názvom *Slováci v Juhoslávii*. Od toho času vnímame deficit vo vydaných monografických dielach zo strany slovenských vydavateľstiev a ich záujmu o túto tematiku. Paradoxne v prostredí Vojvodiny vyšiel rad kníh, zborníkov a miestnych monografií. Do roku 2011 však absentovalo dielo, ktoré by na jednom mieste zúročilo dejiny, kultúru a všeobecne život tejto komunity. Bola to monografia pod názvom *Slováci v Srbsku z aspektu kultúry* od autorskej dvojice Katarína Mosnáková a Milina Sklabinská vo vydaní Ústavu pre kultúru vojvodinských Slovákov. V roku 2016 vychádza monografická syntéza Jána Botíka pod názvom *Slováci vo Vojvodine*, no vydavateľom je Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov v Novom Sade. Na vedeckej úrovni sa problematikou dolnozemsých Slovákov zaoberá

Centrum pre výskum dejín a kultúry dolnozemsých Slovákov, ktoré bolo založené v roku 2019 v rámci Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici. Centrum zároveň vo svojej kompetencii dlhodobo vytvára bibliografiu dejín dolnozemsých Slovákov. V rámci univerzity od roku 1993 pôsobí aj Metodické centrum pre Slovákov žijúcich v zahraničí, ktorého vedecko-výskumná činnosť je usmernená na problematiku dolnozemsých Slovákov (Metodické centrum 2020).

Historický exkurz

Masívne osídľovanie Dolnej zeme obyvateľmi bývalého horného Uhorska môžeme historicky datovať do obdobia 17. storočia a súvisia s ním dve dôležité udalosti: rok 1683 - porážka Turkov pri Viedni a Satmársky mier v roku 1711. Keď sa vytvorili hranice medzi Osmanskou ríšou a Rakúsko-Uhorskom, bolo potrebné vyľudnené, zdevastované a hospodársky neproduktívne široké územie Dolnej zeme opäť zaľudniť. Pod pojmom Dolná zem rozumieme rozsiahle územie regiónov a jazykových ostrovov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku (Vojvodine), Chorvátsku (Slavónie) a Bulharsku. Aj napriek tomu, že najpočetnejšie skupiny Slovákov odchádzali zo slovensko-maďarského pohraničia, vysťahovalectvo sa dotklo celého územia Slovenska. Počiatky vysťahovalectva spadajú do rokov 1690-1711 a v druhej silnej fáze ku koncu 19. storočia. Spoločnou črtou vysťahovalcov bol výlučne ich roľnícky pôvod a teda aj spôsob obživy po príchode na Dolnú zem bolo predovšetkým poľnohospodárstvo (Botík 2007). Téza o roľníckom pôvode vysťahovalcov, ktorá bola desaťročia verejnosti prezentovaná ako jediná správna, bola výskumom slovenského vojvodinského historika Jaroslava Miklovica spochybnená a vyvrátená. Jeho výskumy vo viedenskom Vojenskom archíve poskytli jasné dôkazy o tom, že na Dolnú zem sa okrem roľníckej vrstvy sťahovali aj bohatí obyvatelia Slovenska. „*Tým sa nastavuje iný pohľad na príčiny sťahovania a potláča sa ich sociálny charakter, že zo Slovenska odchádzala iba bedač. Miklovicove najnovšie objavy z viedenských archívov priniesli na svetlo aj svedectvo o Slovákoch ako o kultúrne vyspelej komunite*“ (Babiak 2018, s. 125). Čo však výrazným spôsobom ovplyvnilo fakt, že Slováci sa neprispôbilibi kultúrnym špecifikám domáceho národa, bolo ich zoskupovanie sa do väčších kompaktných celkov, ktorými vznikali pozoruhodné etnické enklávy. Charakteristickým znakom enkláv bola homogénosť, konzervatizmus, sociálna a hospodárska uzavretosť a tradicionalizmus. To znamená, že aj napriek tomu, že odišli z pôvodného prostredia, ich kultúra na Dolnej zemi sa vyvíjala v mnohých paralelách s kultúrou na Slovensku. Základom kontinuity bolo pretrvávajúce ich etnickej identity (Botík 2007).

„Významnú úlohu v pestovaní národného povedomia zahraničných Slovákov zohrávalo (a zohráva) školstvo a vzdelávanie všeobecne. Vyučovanie materinského jazyka, slovenského dejepisu, zemepisu, kultúry a tradícií prispieva k udržiavaniu a posilňovaniu národnej identity. Silnou oporou vždy bola cirkev, ale aj sieť spolkov, organizácií a združení, ktoré vo väčšine prípadov nevedome a necielene mali pozitívny dopad na zachovanie slovenských tradícií a kultúrneho dedičstva. V autochtónnych slovenských komunitách, najmä na území Dolnej zeme, sa však urobil aj krok dopredu tým, že sa okrem zachovávanía kultúrneho dedičstva začalo pestovať a rozvíjať aj umenie (slovenská literatúra, tlač, divadelníctvo, výtvarné umenie, hudba, dokonca aj film a audiovizuálne umenie), ktoré tiež prispieva k posilňovaniu národnej identity a životaschopnosti menšiny“ (Mosnáková-Bagľašová 2018). Zachovávanie kultúrnych špecifik záviselo aj od oblasti, z ktorej sa jednotlivé vytvorené enklávy prisťahovali. Najpočetnejšie vysťahovalectvo sa viaže k južnej časti stredného Slovenska, predovšetkým k bývalej Hontianskej, Zvolenskej, Novohradskej a Gemerskej stolici (Botík 2007). Preto aj tradičná ľudová kultúra, ktorá sa na Dolnej zemi vyvíjala, vo väčšine prípadov niesla (a nesie) v sebe pečať stredoslovenskej kultúry. Dôležitým determinantom vývoja kultúry bolo aj náboženstvo. Aj keď literatúra uvádza predovšetkým osídľovanie evanjelikmi, prichádzali na toto územie aj katolíci, často v zmiešanej konfesii v jednej obci. Konfesionálnym špecifikám sa v rámci vojvodinského územia venuje viacero štúdií. „U nás v Selenči sa dnes nachádzajú evanjelici aj katolíci. Selenča je pomyselnou čiarou rozdelená na katolícku a evanjelickú časť. Katolíci prišli zo západného Slovenska, dodnes si zachovali západoslovenské nárečie. Taktiež zo západného Slovenska prišli Slováci, ktorí založili obec Pivnica a taktiež tam rozprávajú západoslovenským nárečím“ (Leonóra Súdiová, 2020). Ak sa pozeráme na kultúru dolnozemsých Slovákov vo všeobecnosti, nemôžeme ju považovať za nemennú pôvodnú kultúru prinesenú z jednej slovenskej lokality. Z dôvodu, že sa do mnohých lokalít dostali obyvatelia z viacerých slovenských obcí vrátane rozdielneho vierovyznania a nárečia, boli nútení v rámci vytvorenia priateľského a jednotného spolunažívania vytvoriť také špecifiká kultúry, ktoré budú základom pre komunitnú jednotnosť. Na druhej strane je dôležitý fakt, že svojim odchodom na Dolnú zem natrvalo prerušili všetky sociálne, jazykové, kultúrne a samozrejme územné väzby a začali si vytvárať spätosť s novým prostredím.

„Zmena prišla najmä po roku 1918, po rozpade Rakúsko-Uhorska a vzniku nových štátov, v ktorých sa Slováci ocitli. Po skončení 1. svetovej vojny nastalo nové obdobie pre vojvodinských Slovákov, obdobie samostatne sa rozvíjajúceho kultúrneho a národnostného

života. Dovtedy, kým ešte územie Vojvodiny patrilo Rakúsko-Uhorskej monarchii, život dolnozemsých Slovákov bol vo veľkej miere prepojený s územím dnešného Slovenska. Tlačili sa knihy, zadovážovali učebnice, mnohí sa tu aj školili a podobne. V novozaloženom štáte – v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov slovenská vojvodinská inteligencia začala budovať inštitucionálne zázemie a všeobecný kultúrny, spoločenský a politický život s dôrazom na špecifické potreby svojej komunity“ (Mosnáková-Bagľašová 2019). Vďaka tomu vznikli špecifiká vyúsťujúce do novej jazykovej jednoty ale tiež kultúrnej homogénnosti (Botík 2007). Za približne 300 ročné dejiny dolnozemsých Slovákov sa rovnako, ako na Slovensku, kultúra tvarovala, aj keď každá v odlišných podmienkach. Je zrejmé, že mnohí dnešní dolnozemskí Slováci nevedia, odkiaľ ich predkovia prišli, lebo sa odvtedy vystriedalo niekoľko generácií. Každá lokalita si vytvorila špecifický nárečový typ, ustálený úzus v osobitom originálnom prevedení. Ako píše Botík, „pri selektovaní toho, čo prežilo a zaujalo pozíciu novej normy, rozhodovala spravidla kultúrna výbava najpočetnejšej skupiny v danej komunite. Táto skupina presadením svojich prejavov každodennej kultúry preukázala sociálnu vitalitu a kultúrnu životaschopnosť. V naznačených vnútroetnických konvergentných procesoch sa zrodili dolnozemske modifikácie slovenských nárečí, ako aj dolnozemske podoby tradičnej kultúry Slovákov“ (Botík, 2007, s. 180). V týchto podmienkach a súvislostiach sa tak stáročia vytvárala absolútne špecifická tradičná kultúra Slovákov na Dolnej zemi, ktorá si zachovala mnohé archaické črty tak v podobe výtvarnej, ako aj hudobnej, tanečnej, spevnej, či socionormatívnej: „Tance, podobne ako i jazyk, zvyky, obyčaje, piesne, hudobné nástroje, kroje a i. si slovenskí kolonisti priniesli na územie dnešného Srbska pred takmer tromi storočiami. Postupom času a pod vplyvom rôznych činiteľov, tanečný folklór niektoré prvky strácal, iné zasa nadobúdal. Súviselo to najmä s rozvojom kultúry národov a menšín, ktoré žijú na tomto území a s ktorými tradičná kultúra Slovákov mala styky. Skúmaním a komparáciou tejto oblasti sa nám ukázalo, že sa niektoré tance a piesne vyskytujú vo viacerých slovenských dedinách v Srbsku (alebo ich varianty), ale, prirodzene, môžeme ich nájsť v rôznych publikách a archívoch na Slovensku. Niektoré tance sú však raritné a patria do ojedinelých skvostov tradičnej kultúry tak vo vojvodinskom, ako i v celoslovenskom kontexte“ (Mosnáková-Bagľašová 2018). V súčasnosti sme svedkami imigrácie vojvodinských Slovákov na Slovensko, pričom ich odchod spôsobuje rozklad vytvorenej domáckej kultúry a zároveň vytvára novú, etablovanú v prostredí slovenských miest a obcí.

Negatíva ovplyvňujúce súčasnú imigráciu

V rámci skúmaného prostredia Srbska sa regióny, v ktorých sa Slováci usídlili, delia na oblasti Báčka, Banát a Srijem (Botík 2007), ktorých sa priamo dotýkajú všetky politické a historické udalosti spojené s príchodom a odchodom Slovákov do a z tejto oblasti. Historické súvislosti prameniace z priestoru bývalej Juhoslávie, často boli a ešte aj do moderných dejín sú silne deštruktívne. Ako píše Róbert Ištók, desaťročia či stáročia trvajúca juhoslovanská kríza pramenila z viacerých dezintegračných činiteľov. Patria k nim prírodné podmienky, kultúrne zlomy, ekonomická štruktúra, etnická a konfesijná štruktúra, politický systém, no aj samotné vyhrotené vzťahy medzi Srbmi a Chorvátmi. Po roku 1990 sa oba národy začali zničujúco obviňovať. Srbi označovali Chorvátov za fašistov s neukojiteľnou chuťou po vraždení a naopak Chorváti útočili na Srbov s pomenovaním krvilačných skalných komunistov. Idey o vytvorení Veľkého Srbska a Veľkého Chorvátska mali byť dovŕšené rozdelením Bosny a Hercegoviny medzi oba štáty, o čom sa rokovalo počas bojových operácií v Bosne v rokoch 1993 a 1995 (Ištók 2012). Občianska vojna, pretrvávajúca v rokoch 1991 – 1995, sa priamym spôsobom dotýka obyvateľov skúmanej oblasti Srbska a veľmi devastácie ovplyvnila život súčasnej, aj slovenskej komunity. Táto vojna však nebola jedinou, ktorá bola akcentom k odchodu srbských Slovákov na Slovensko. K ďalším politickým atakom došlo v roku 1999, kedy NATO spustilo 24. marca bombové útoky na vtedajšiu Zväzovú republiku Juhoslávia. Ako vykazovali srbské pramene, pri bombardovaní bolo na územie Srbska, čiastočne aj na územie Čiernej Hory zhodených 22 tisíc ton munície. Pri bombardovaní zomrelo 2500 ľudí a 12 500 utrpelo zranenia. Okrem zničenej infraštruktúry a hospodárstva sa v neskorších rokoch ukázal obrovský nárast nádorových ochorení z dôvodu, že približne 15 000 ton munície obsahovalo ochudobnený urán. Vraždy srbských civilistov a násilie boli ďalším z dôvodov, prečo Srbi emigrovali zo svojich domovov. Verejná mienka bola ovplyvňovaná médiami a ich argumentami, ktorými sa bránilo NATO. Svoju operáciu ospravedlňovalo snahou o zastavenie údajnej genocídy albánskeho národa. Tej sa mal podľa západných lídrov dopúšťať režim Slobodana Miloševića. *„Hra o Juhoslávii a Kosovo bola súčasťou americkej snahy o prerozdelenie sveta po skončení studenej vojny“* (Jarinkovič 2014). K ďalšiemu extrému došlo 12. marca 2003, kedy v Belehrade pred Úradom vlády zavraždili predsedu srbskej vlády Zorana Djindjića (Spevak 2020). Neustále vojnové peripetie a napätia, účasť cudzineckých aj domácich vojsk, otázka Kosova a politická nejednota rezonujú neustále. Všetky vymenované spory a politické či vojnové aktivity len nedávnej minulosti ale aj dnešnej neľahkej situácie

prispeli k tomu, že Srbsko nie je vnímané ako mierová krajina. Preto aj súčasná mladá generácia vojvodinských Slovákov vníma Slovensko v kontexte prapôvodnej vlasti ako bezpečný priestor vzhľadom na politické a vojnové situácie, do ktorých sa mladšia generácia narodila a ktoré musela stredná či staršia dodnes žijúca generácia, prežiť v označení vojnový štát.

Slovák - imigrant na Slovensku?

Vo verejnej či politickej sfére sa môžeme stretnúť s viacerými označeniami Slovákov žijúcich v Srbsku. Každé nové pomenovanie malo svoje historické opodstatnenie, no pre viaceré označenia enkláv dochádza k sporom a polemikám. Preto je dôležité pripomenúť, že slovenské enklávy vo Vojvodine sa hlásia k slovenskej národnosti s občianstvom v Srbsku. Ich etnická príslušnosť je jasná a naturalizácia legálna. Odlišností v ich pomenovaní vysvetľuje Babiak nasledovne: označenie *vojvodinskí Slováci* je pomerne nové, vzťahujúce sa na slovenskú komunitu v severnej časti Srbska, ktorá migrovala od 1. polovice 18. po začiatok 19. storočia, pričom šlo o územie patriace do roku 1918 Rakúsko-Uhorsku. Po jeho rozpade sa stretávame s pojmom *dolnozemskí Slováci* používaným pred prevratom a s termínom *juhoslovanskí Slováci*, používaným po prevrate. Súviselo s označením novej štátnej príslušnosti. Po vojnových udalostiach na konci 20. storočia sa stretávame s nie veľmi úspešným pomenovaním *srbskí Slováci*, pričom samotná enkláva preferuje označenie *Slováci v Srbsku* (Babiak 2018). Označením *dolnozemskí Slováci* teda označujeme všetky enklávy Slovákov vo všetkých už spomínaných krajinách. Termín *vojvodinskí Slováci* alebo *Slováci v Srbsku* je v súčasnosti preferovaný najviac a zároveň nie je predmetom konfliktu.

Slovo imigrant v kontexte Slováka z Vojvodiny, ktorý sa vrátil žiť na Slovensko, môže vyznieť pomerne zvláštne. Vojvodinskí Slováci, ktorí sa v posledných rokoch rozhodli odísť zo Srbska a prísť na Slovensko, majú na svoj odchod vážne dôvody. Dôvody, pre ktoré sa rozhodli odísť ich predkovia do Srbska, sú im tiež známe. No rovnako, ako bol ťažký odchod Slovákov do Srbska a ostatných krajín, tak isto náročný je ich návrat späť na Slovensko. Označenie návrat vlastne nie je správnym pomenovaním situácie. Generácie narodené v Srbsku už neoznačujú svojim domovom Slovensko ale Srbsko, aj keď o slovenských koreňoch a inklinovaní k tomuto priestoru hovoria s hrdosťou. O domove však nemožno povedať: „*Môj domov je v Srbsku, nie na Slovensku. My by sme zo Srbska nikdy neodišli keby voľba zostať nebola nezodpovedná. Práca, peniaze, politika...všetko oveľa horšie, ako na Slovensku*“ (Leonóra Súdiová, 2020). Odchod kvôli zlým, ťažko únosným podmienkam na

život, sa tak stáva primárnym dôvodom emigrácie z krajiny. Často býva prvotne plánovaný na určitý čas, no pri niekoľkoročnom živote na Slovensku sa z určitého času stáva neurčitý. Stretávame sa prevažne s dvomi typmi príchodu na Slovensko: v kompletnom zložení rodiny, kedy je odchod zo Srbska plánovaný na neurčito alebo nastalo a jednotlivo, s čím sa stretávame prevažne u mládeži a jej odchodom za štúdiom na vysoké školy. Ako zahraniční Slováci majú na Slovensku úradný preukaz zahraničného Slováka a tým sa pomenovanie imigrant vylučuje.

K ďalšiemu príspevku

Oblasť Vojvodiny sa okrem literárnych vedcov, kunsthistorikov, historikov či etnografov stala výskumným cieľom aj pre odborníkov zo sféry tradičnej hudby, spevu a tanca. Od roku 2005 je na Slovensku táto oblasť výskumným artiklom pre umeleckú scénu v prostredí folklorizmu. Ak obrátíme pozornosť len na prostredie odborníkov zo Slovenska, k dlhodobému záujmu by sme sa neprepracovali. Výskumy, ktorých výsledky sú zhmotnené nielen do publikačnej podoby ale najmä do podoby scénických programov, sú implementované predovšetkým prostredníctvom choreografa, pedagóga a režiséra Martina Urbana. Jeho tvorba vychádzajúca zo skúmaných špecifik folklóru vojvodinských Slovákov zastáva v prostredí slovenského folklorizmu jedinečné postavenie. Na Slovensku však zaznamenávame aj širokospektrálnu činnosť kolektívov a jednotlivcov pochádzajúcich priamo z oblasti Vojvodiny a ich pôsobenie v oblasti folklorizmu zaznamenáva relevantný význam. V čísle 2/2020 časopisu *Mediamatika a kultúrne dedičstvo - Revue o nových médiách a kultúrnom dedičstve* sa budeme venovať vybraným osobnostiam a kolektívom prezentujúcim vojvodinský folklór na Slovensku.

Zoznam použitej literatúry

BABIAK, Michal, 2018. Kultúrne dedičstvo vojvodinských Slovákov v kontexte slovenskej kultúry. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*. 2018, č. 2, s. 121-130. ISSN 1339-2204.

BOTÍK, Ján, 2007. *Etnická história Slovenska*. Bratislava: LÚČ, 2007. ISBN 978-80-7114-650-6.

IŠTOK, Robert, 2012. *Juhoslovanská kríza: Slovania proti Slovanom* [online]. 2012 [cit. 2020-04-20] Dostupné na:

<https://www.unipo.sk/public/media/12484/Juhoslovansk%C3%A1%20kr%C3%ADza%20Slovania%20proti%20Slovanom.pdf>

JARINKOVIČ, Martin, 2014. Spravodlivosť sa nevynucuje bombami. In: *Slovenské národné noviny*. [online]. 14. 4. 2014. [cit. 2020-04-20] Dostupné na: <https://snn.sk/spravodlivost-sa-nevynucuje-bombami/>

Ján Sirácky. In: *Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov* [online]. [cit. 2020-04-22] Dostupné na: <http://slovackizavod.org.rs/kultura-u-medijima/radio-emisije/13648>

Metodické centrum pre Slovákov žijúcich v zahraničí. In: *Univerzita Mateja Bela* [online]. [cit. 2020-04-22] Dostupné na: <https://www.umb.sk/medzinarodne-vztahy/metodicke-centrum-pre-slovakov-zijucich-v-zahranici/>

MOSNÁKOVÁ-BAGĽAŠOVÁ, Katarína, 2018. Slovenský svetový kalendár vo funkcii posilňovania národného povedomia Slovákov v zahraničí a na Slovensku. In: *Slovenský svetový kalendár 2018*. 2018, roč. 3. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum v Báčskom Petrovci – Slovenský kultúrny klub, 2018. s. 294 – 299.

MOSNÁKOVÁ-BAGĽAŠOVÁ, Katarína: 100. výročie založenia Kníhtlačiarne v Báčskom Petrovci. In: *Slováci v zahraničí 36*. Martin: Matica slovenská, 2019. s. 102 – 109.

SPEVAK, Michal, 2020. Odstrelená budúcnosť. In: *DennikN* [online]. 12. 03. 2020. [cit. 2020-04-20] Dostupné na: <https://dennikn.sk/blog/1797733/odstrelena-buducnost/>

Stratená perla baróna Poppera a grófa Ballestrema

Pátranie po neznámej minulosti historickej budovy v Čadci

Zuzana SIHELNÍKOVÁ

Abstract

The aim of the study is to present the research about the historical building. This building is located at Jesenského street no. 195 in Čadca. The age of the building as well as the designations of antecedent owners were obscure. This study presents the newly discovered information about this historical building.

At the commencement, the study works with several sources which assume that the building was built at the beginning of the 20th century. Later, the study proves the genuine age of the building as well as the way how this information was discovered. The next question this study deals with is `Who were the precedent owners of this building`? According to the construction, decorations and the materials used for the creating of this building it was clear, that previous owner was someone with a significant social status and someone with sufficient financial background.

The study summarizes the basic information about the precedent owners of the building and describes the way how the results were achieved. The study describes the ways how the building was reconstituted and amended during the time and brings information about two paramount reconstituting of the house in 1929 and 1982. Very precious are information from the execution report made in 1937 which availed to make clear the genuine age of the building and contains very valuable information about how the house looked like in particular time. Besides that, this study contains information based on the reports from 1974 and 1980. The study is enriched by the recollections and photos of the anterior owners Ondrej Jurga and Anna Jurgová.

Key words:

Čadca, historical building, Leopold Popper, Valentin Ballestrem, Alois Rufeisen, Jurga, Jews

Úvod

Perla je už storočia považovaná za symbol niečoho vzácného, obdivuhodného a cenného. Stratenou perlou baróna Poppera a grófa Ballestrema bude v prenesenom význame historická budova nachádzajúca sa v Čadci. Ako jedna z mála prežila nielen obe svetové vojny, ale aj rozsiahle asanácie historických budov v 70. a 80. rokoch. Tieto asanácie mimoriadne tvrdo zasiahli Čadcu, ktorá v tomto období prišla prakticky o takmer celé historické jadro mesta. Okolnosti vzniku tejto budovy boli až donedávna zakryté rúškom tajomstva. Už na prvý pohľad však bolo zrejmé, že dom musel vlastniť niekto s významným spoločenským postavením a tiež dostatočným finančným zázemím. Isté indicie naznačil jeden z bývalých majiteľov tejto budovy, avšak chýbali relevantné zdroje, ktoré by potvrdzovali jeho tvrdenia.

Budova, ktorá sa stala predmetom nášho záujmu sa ako jedna z mála historických budov v Čadci zachovala až do súčasnosti. Nachádza sa neďaleko centra mesta. Na severozápad od nej sa nachádza sútok riek Kysuca a Čierňanka. Zo severu a severovýchodu ju obkolesuje autobusové nádražie a hlavná železničná stanica. Popred dom zo severozápadnej strany vedie hlavná štátna cesta smerujúca na Svrčinovec. V súčasnosti sa táto budova nachádza na Jesenského ulici č. 195, v minulosti sa jej adresa viackrát zmenila z pôvodnej Staničnej 195 a Hraničnej 195 až na Slovanská cesta 195.

Vek budovy

O budove nebol až doposiaľ realizovaný žiadny archívny výskum. Zmienky o nej sa nachádzajú iba v knihe Čadca v premenách čias, táto kniha však neobsahuje žiadne bibliografické alebo archívne zdroje. Podľa tejto knihy bola budova postavená v roku 1904 a patrila židovskému podnikateľovi. Neskôr, v roku 1940, budovu získali štyria obchodníci zo Skalitého a od roku 1943 patrila rodine Jurgovej. V roku 1980 bolo naplánované jej zbúranie, kvôli výstavbe autobusovej stanice. Budova však nakoniec nebola zbúraná a stal sa z nej Dom pionierov a mládeže. Po reštitúciách sa dom dostal opäť do rúk rodiny Jurgovej (Gerát 2010, s. 57–58).

Na začiatku bádania sme mali k dispozícii ďalšie dva zdroje, z ktorých sme mohli vychádzať. Týmito zdrojmi boli dva zachované posudky, prvý z 1974 a druhý z roku 1980. Prvý posudok z roku 1974 od Ferdinanda Kubinca odhaduje dátum výstavby budovy na rok 1900. Druhý posudok od Blendovského z roku 1980 odhaduje za rok výstavby rok 1912.

Na základe týchto informácií sme teda pracovali s verziou, že dom pochádza pravdepodobne zo začiatku 20. storočia. Avšak, mali sme k dispozícii aj informácie od jedného z bývalých

majiteľov, ktoré naznačovali, že táto budova by mohla pochádzať zo staršieho obdobia. Dnes už zosnulý Ing. Ondrej Jurga odhadoval čas výstavby budovy do skoršieho obdobia, konkrétne do 60. rokov 19. storočia.

Náš predpoklad, opierajúci sa o už spomenuté posudky, že budova pochádza zo začiatku 20. storočia výrazne narušili dochované snímky Čadce z roku 1898. Budova je na nich zobrazená vo svojej pôvodnej kráse, s pôvodnou strechou a s oknami, ktoré boli neskôr zamurované. Zaujímavosťou je, že na týchto záberoch je možné vidieť dnes už neexistujúcu striešku nad vchodom. Podľa slov bývalého majiteľa Ondreja Jurgu, viedlo ku vchodu pôvodne dvojramenné schodisko, pričom pravá strana schodiska bola neskôr zakrytá a na jej mieste vznikla veranda.

Obrázok 1 Detail pohľadnice z roku 1898 (Zdroj: Kysucké múzeum)

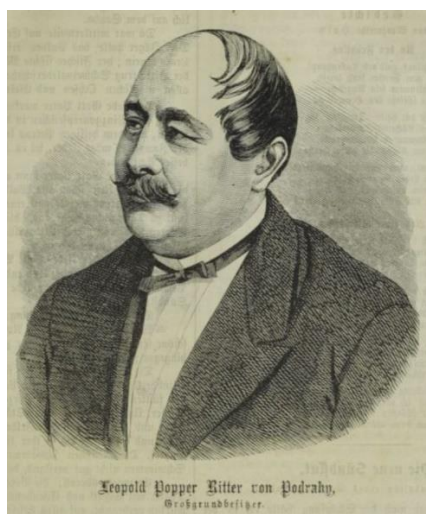
Písomné záznamy v Pozemkovej knihe na Katastrálnom úrade siahajú len do roku 1913. Tento zdroj odkazuje na exekučný posudok z roku 1937. Exekučný posudok sa podarilo vypátrať v štátnom archíve v Čadci. Vyhотовili ho znalci Jozef Fürst a Arnold Hochfelder pre potreby exekučnej dražby majetku Aloisa Rufeisena. Slovenská banka filiálka v Čadci bola zastúpená advokátom Artúrom Politzerom. V tomto cennom dokumente sa uvádza, že v roku 1937 mala budova približne 70 rokov (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937). Z čoho vyplýva, že bola postavená okolo roku 1867. Tým sa potvrdila verzia bývalého majiteľa Ondreja Jurgu.

Výstavba murovaných budov v Čadci začala až koncom 19. storočia, pričom išlo prevažne o budovy ako hotely alebo štátne budovy. Ostatné budovy v tomto období boli takmer výlučne drevené, o čom svedčia zachované fotografie mesta z prelomu 19. a 20. storočia. Preto sa dá predpokladať, že ide o najstaršiu murovanú obytnú budovu v Čadci.

Šľachtickí a židovskí majitelia

Čadca v období okolo roku 1867, teda v čase, keď mala byť budova postavená, patrila k panstvu Bytča-Strečno. Ako uvádzajú Pindur a Turóci, barón Leopold Popper si v roku 1862 prenajal a neskôr v roku 1868 odkúpil panstvo Bytča a časť panstva Strečno od grófa Esterházyho (Pindur a Turóci 2012).

Barón Leopold Popper von Podhragy sa narodil 15. februára 1821 v Hliníku nad Váhom. Jeho podnikateľské aktivity sa zameriavali na drevársky priemysel a vďaka nim sa rodina stala jednou z najzámožnejších v celej monarchii. Titul barón von Podhragy získal v roku 1882. Ústredná správa jeho majetku bola v Bytči-Hliníku, neskôr, v roku 1873 sa presunula do Viedne a od roku 1888 do Bytče (Pindur a Turóci 2012). V rámci svojho panstva má zriadené lesné úrady v mestách Bytča – Petrovská, Bytča – Podhradie, Bytča – Rajec a Lesný úrad Čadca (Štátny oblastný archív Bytča a Kočišová 1962). Lesný úrad v Čadci bol zriadený spolu s parnou pílou v roku 1873. Čadca a Lietava mali spoločného správcu, ktorý až do roku 1880 sídlil v Čadci a potom do roku 1888 v Rajci. Ústredná správa popperovských majetkov bola zlikvidovaná v roku 1894, keď rodine ostal len veľkostatok Bytča (Štátny oblastný archív Bytča a Kočišová 1962).

Obrázok 2 Barón Leopold Popper (Zdroj: geni.com)

V štátnom archíve v Bytči sa dochoval záznam v Kópíari správcu popperovského majetku v Čadci z 3. októbra 1878. Tento zápis odkazuje na spis z roku 1868 a prílohou zápisu je náčrt parciel v Čadci, na ktorých je zvýraznená tá časť parcely z parcely 10 907, ktorú podľa priloženého textu barón Popper v tom čase odkúpil od Salomona Klappholza (Štátny oblastný archív Bytča 1878).

Salomon Klappholz bol pravdepodobne prvým členom židovskej rodiny pochádzajúcej zo Sliezska, ktorý sa usídlil v Čadci (United States Holocaust Memorial Museum Collection 1996). Vlastnil parcelu č. 10 907 pri Košicko-bohumínskej železnici a susedný pozemok, na ktorom bola postavená píla, vlastnil Leopold Popper (Štátny oblastný archív Bytča 1878). V archívnych záznamoch sa zachovala zmluva zo septembra 1871 podľa ktorej mu od januára nasledujúceho roka barón Popper prenajal americký strojný mlyn a pílu v Čadci, spoločne s pozemkami, ktoré k píle patrili (Štátny archív v Bytči 1871). Rok jeho narodenia nie je známy a to z toho dôvodu, že židovská matrika v Čadci sa začala viesť až neskôr. V matričných záznamoch sa zachoval záznam o tom, že jeho manželkou bola Peppi Eichenvald, narodená okolo roku 1830. Ich syn Josef sa narodil v roku 1865 (Štátny archív v Bytči 1942). Rodine Klappholz patrila drevený, neskôr murovaný neorenesančný hotel postavený v roku 1902 pri hlavnej železničnej stanici v Čadci, postavený na druhej polovici bývalej parcely č. 10 907, ktorá ostala vo vlastníctve rodiny Klappholz.

Podľa katastrálnych záznamov v Pozemkovej knihe, spomínaná budova 195 leží práve na parcele s číslom 10 907 (Správa katastra Čadca 2013). Toto číslo a zároveň pozíciu domu na parcele, ktorú odkúpil barón Popper, potvrdzujú aj neskoršie katastrálne mapy. Z toho vyplýva, že v Kópári správcu popperovského majetku sa zachoval záznam o odkúpení domu Leopoldom Popperom v roku 1878. Podľa slov bývalého majiteľa Ondreja Jurgu, barón Popper mal dom postaviť na prenajatom pozemku a až neskôr tento pozemok odkúpiť. Rovnaký postup zvolil už o niekoľko rokov predtým v prípade panstva Bytča-Strečno, keď si panstvo najskôr prenajal a až neskôr odkúpil.

Dedičom majetku Leopolda Poppera v Čadci a okolí sa stáva jeho syn Armin. Narodil sa 8. septembra 1860 v Kotešovej, ako najmladší syn jeho prvej manželky Eveline Rosenthal (Hanscom 2011). Majetok zdedil ako 26 ročný v roku 1886. O tri roky neskôr dal v Čadci postaviť druhú parnú pílu. Bol tiež poslancom uhorského parlamentu za mesto Čadca (Urík 2008) Ako zaujímavosť môžeme uviesť, že 21. januára 1890 prispel sumou 100 zlatých na chudobných v meste Čadca a to bez rozdielu ich vierovyznania, za čo mu ďakovali nielen predstavitelia mesta Čadca, ale aj predstavitelia Izraelitskej obce (Štátny okresný archív Bytča pobočka Čadca 1890). Na prelome storočí, v roku 1900 sa stal za svoje „zásluhy a rozkvet mesta Čadca“ čestným občanom mesta (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca [bez dátumu]). Zomrel v júli 1924 v Budapešti.

Prechod vlastníctva domu od baróna Leopolda Poppera až ku grófovi Valentinovi Ballestremovi nie je celkom dobre objasnený. Pozemková kniha na katastri v Čadci bola

založená až v roku 1898. Z toho vyplýva, že predaj budovy sa pravdepodobne uskutočnil v tomto období, teda medzi smrťou baróna Leopolda Poppera a založením Pozemkovej knihy.

Armin Popper postupne rozpredával majetok dvom podnikateľom Pickovi a grófovi Valentinovi Ballestremovi (Grúňová a Borošová Michalcová 2018). Práve gróf Valentin Ballestrem je v Pozemkovej knihe uvedený ako prvý z vlastníkov budovy 195. Zápis pochádzajúci z roku 1913 informuje o tom, že nehnuteľnosť, prešla z rúk grófa Valentina Ballestrema do rúk Aloisa Rufeisena (Správa katastra Čadca 2013).

Gróf Valentin Wolfgang Gustav Alexander Joseph Christian Graf von Ballestrem je na našom území pomerne známy. Patril do šľachtickej rodiny Ballestrem. Rodové heslo grófov Ballestrem je „Nulla me terrent“ (Ballestrem 2006c). („Nič ma nevydesí“)

Pôvod tejto rodiny siaha do 16. storočia do Piemontu v Taliansku. Pôvodný tvar mena rodu bol Ballestrero. Predkovia Valentina Ballestrema boli obchodníci. Jednému z jeho predkov, konkrétne Marcovi Francesciovi Antoniovi Ballestrerovi, bolo dané do léna grófstvo Montalenghe, nachádzajúce sa neďaleko Turína. Svadbou sa k ich majetku pridalo aj grófstvo Castellengo. Predkovia Valentina Ballestrema sa na naše územie dostali vďaka svojmu predkovi Giovannimu Battistovi Angleovi Ballestrerovi, ktorý bol synom Marca Ballestrera. Giovanni Ballestrero slúžil v Pruskej armáde ako dôstojník. Je považovaný za zakladajúceho člena rodinnej vetvy sídliacej v Nemecku. Jeho potomkovia sa priženili do rodiny barónov Von Stechov v Hornom Sliezsku a tým získali do svojho vlastníctva sídlo Plawniowitz, v súčasnosti známe ako „Perla rodu Ballestremov“. K ich rozsiahlemu majetku patrili aj cenné bane so zásobami uhlia a rúd. Tie tvorili základ ich neskoršieho bohatstva. V tomto období si zmenili rodné meno na Ballestrem. Významnou osobnosťou tejto rodiny bol Franz Von Ballestrem, ktorý bol okrem iného aj prezident Ríšskeho snemu v Berlíne v rokoch 1898 – 1906. Bol to zároveň otec Valentina Ballestrema (Ballestrem 2006a).

Gróf Valentin Ballestrem bol jeho prvorodený syn. Rodine patrili hute a valcovne nachádzajúce sa prevažne na území Sliezska. Vo svojej dobe bola táto rodina považovaná za jednu z najbohatších rodín priemyselníkov v Európe (Mrva 2010). Valentín sa narodil v roku 1860 vo Vroclave. Študoval na jezuitskej škole Stella Matutina Feldkirche v Rakúsku, ďalej študoval aj na katolíckej škole Vechta v Dolnom Sasku. Neskôr sa rozhodol študovať právo vo Vroclave a neskôr sa presunul na Univerzitu do Štrasburgu a odtiaľ na Univerzitu v Tübingene. Absolvoval ročnú dobrovoľnícku vojenskú službu a potom v rokoch 1885 – 1886 pôsobil na stáži na okresnom súde v Ujeste v Sliezsku. Po tom, čo zložil právnickú skúšku, začal pracovať pre ministerstvo zahraničia. Jeho manželkou sa v roku 1900 stala

Agnes, grófka Stolberg-Stolberg, s ktorou mali deväť detí. Ich rodinným sídlom sa stal zámok Oberglärsdorf. V roku 1910 zomrel jeho otec a Valentin sa stal hlavou celého koncernu. Dal postaviť koksovňu „Koksanstalt Wolfgang“, elektrárňu Nikolaus a dal rozšíriť baňu „Franzgrube“ (Ballestrem 2006b). Valentin Ballestrem zanechal pamiatky aj na území Slovenska. Azda najviac mediálnej pozornosti si v posledných rokoch vyslúžiť zámok Kunerad, postavený v rokoch 1914 – 1916. Ďalšou pamiatkou naňho na našom území je aj poľovnícky kaštieľ v Oščadnici, ktorý bol postavený v rokoch 1910 – 1913. Zaujímavosťou je, že z Oščadnice bola na jeho žiadosť vysadená topoľová alej, ktorá viedla až do Čadce. Bohužiaľ, táto alej bola vyrúbaná počas Prvej česko-slovenskej republiky. Okrem toho mu patrili obrovské lesné pozemky nielen na Kysuciach, ktoré odkúpil od baróna Poppera (Kysucká galéria Čadca 2013). Valentin Ballestrem zomrel 17. mája 1920 na zámku Plawniowitz.

Alois Rufeisen, ktorý odkúpil dom 195 od grófa, sa narodil 7. decembra 1865. Miesto jeho narodenia nie je celkom jasné, zdroje sa v tomto bode rozchádzajú. On sám vo svojej žiadosti o vydanie pasu uvádza ako rodné mesto Čadcu (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca 1923). Zápisy v databáze Yad Vashem, ktorá vedie záznamy o ľuďoch, ktorí zahynuli počas holokaustu však ako miesto jeho narodenia uvádza Milówku v dnešnom Poľsku (Yad Vashem [bez dátumu]).

Obrázok 3 Alois Rufeisen (Zdroj: Štátny archív v Bytči, pobočka Čadca)

Alois Rufeisen bol obchodníkom s drevom a je veľmi pravdepodobné, že bol vlastníkom Akciovej spoločnosti pre zužitkovanie dreva v Čadci, ktorá sa predtým nazývala Spoločnosť na zužitkovanie dreva z moravskej Ostravy. Naše tvrdenie opierame o záznam v Pozemkovej

knihe, kde je táto spoločnosť zapísaná (Správa katastra Čadca 2013). Práve tejto spoločnosti patril majetok po grófovi Ballestremovi, príkladom môžu byť obrovské lesné plochy na Kysuciach, pričom malo ísť o 5 000 hektárov lesnej pôdy (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca [bez dátumu]). K majetku spoločnosti patrili aj významné nehnuteľnosti ako kaštieľ v Oščadnici, hrady Lietava a Strečno alebo Panský dom v Žiline.

Čo sa týka historickej budovy č. 195, tú odkúpil Rufeisen od Valentína Ballestrema už v roku 1910. Zápis do Pozemkovej knihy sa uskutočnil až v roku 1913 (Správa katastra Čadca 2013). Alois Rufeisen požiadal Slovenskú banku v roku 1922 o úver a v rovnakom čase vyčlenil dom 195 zo Spoločnosti na zužitkovanie dreva a presunul tento dom do súkromného vlastníctva (Správa katastra Čadca 2013). Rufeisen bol aktívny aj ako člen mestského zastupiteľstva Čadce. 4. októbra 1923 bol zvolený za radcu Židovskej strany v Čadci a podľa zápisníc sa pravidelne zúčastňoval zasadnutí mesta (Štátny okresný archív Bytča pobočka Čadca 1931). Bol tiež aktívny ako sionistický činiteľ v spolku Zion pre Žilinu, kde prednášal v 20. a 30. rokoch. Okrem toho bol vo vedení Žilinskej priemyselnej a obchodnej banky, a. s. v Žiline (Frankl a Frankl 2008).

Alois Rufeisen aktívny aj v Židovskej náboženskej obci v Čadci. V roku 1928 boli za jeho predsedníctva schválené nové stanovy. Oficiálne sa táto obec nazývala Izraelitská náboženská obec Čadca. Išlo o nepolitický spolok, ktorý sídlil v Čadci. Zastupujúcimi a správnymi orgánmi tejto obce bolo predsedníctvo a reprezentácia. Predstavenstvo sa skladalo z predsedu, podpredsedu, dvoch poradcov, pokladníka a prestaveného „templu“, čiže predstaveného chrámu alebo modlitebne. Celkovo mala reprezentácia obce 15 riadnych členov a 4 náhradníkov. Táto obec nezastrešovala len Židov v Čadci, ale pod jej autonómnou správou spadali aj okolité obce: Svrčinovec, Čierne, Skalité, Raková, Staškov, Zákopčie, Horelica a Oščadnica (Hudecová 2005).

V roku 1936 sa konala exekúcia Spoločnosti pre zužitkovanie dreva a majetok tejto spoločnosti prešiel na spoločnosť ZELEHOZ. Podnik Aloisa Rufeisena pre zužitkovanie dreva bol definitívne zlikvidovaný počas likvidácie židovských podnikov v apríli 1941 (Ústav pamäti národa 1942).

Čo sa týka jeho osobného života, Alois Rufeisen bol ženatý s Hermínou, rodenou Spitzerovou. Dátum jej narodenia je nejasný, podľa žiadosti o vydanie pasu sa narodila 18. augusta 1875 alebo, podľa databázy obetí holokaustu Yad Vashem, 13. augusta 1873 (Štátny archív v Žiline so sídlom v Bytči - pracovisko Archív Čadca 1923; Yad Vashem [bez dátumu]). Rufeisenovci ešte istý čas ostali bývať v dome 195 aj po exekúcii, keď bol tento

dom už predaný novým majiteľom. Neskôr sa presunuli do Bratislavy. Dôvod tohto presunu nie je celkom jasný, podľa slov pamätníčky Anny Jurgovej sa mohli pokúsiť o útek do zahraničia, alebo je tiež možné, že vypočuli varovanie, ktoré mal vyriechnúť vtedajší predseda Židovskej náboženskej obce. V rozhovore, ktorý poskytol syn tohto predsedu, Juraj Iakov Politzer pre múzeum Yad Vashem, sa spomína, že krátko pred začiatkom deportácií mali Židia v Čadci dostať varovanie, aby sa ukryli, pretože im hrozí deportácia a strata majetku (United States Holocaust Memorial Museum Collection 1995). V tomto prípade však odchod z domova nepomohol, pretože Alois Rufeisen aj jeho manželka Hermína sa dostali do transportu, ktorý odišiel 5. júna 1942 z Bratislavy a smeroval do vyhladzovacieho tábora Sobibór, kde boli zavraždení (Yad Vashem 1999; [bez dátumu]).

Alois Rufeisen budovu vlastnil až do roku 1937, kedy sa konala exekučná dražba jeho majetku (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937). 14. decembra 1940 budovu získali: Dominik Oravec, Ondrej Tatárka, František Jargaš a Jozef Časnocha (Ďurčanský 1943).

Boli to štyria obchodníci s drevom pochádzajúcich zo Skalitého (Ďurčanský 1943), pravdepodobne vlastníci firmy ZELEHOS, ktorá získala majetky po Akciovej spoločnosti pre zužitkovanie dreva na Čadci, predovšetkým išlo o lesné pozemky, ku ktorým patrili napr. aj kaštieľ v Oščadnici (Kysucká galéria Čadca 2013).

V decembri 1940 sa uskutočnilo sčítanie ľudu. Podľa záznamov z tohto sčítania, bol ako vlastník domu uvedený Ondrej Tatárka. Dom mal v tom čase tri byty. Počas sčítania ľudu bolo prítomných šesť osôb, z toho boli štyria židia. V prvom byte býval Alois Rufeisen s manželkou Hermínou, rodenou Spitzeovou. Okrem toho tam býval aj Jakub Spitzer a Frederika Weilová. V druhom byte býval Jakub Kochan s Angsou Kochanovou, rodenou Gajdičiarovou. Tretí byt bol v tomto čase neobývaný (Slovenský národný archív [bez dátumu]).

Jurgov dom

Zaujímavým je geometrický plán budovy z roku 1940, ktorý sa zachoval v origináli aj v kópii, na ktorom sú ako majitelia uvedení František Jurga s manželkou Margitou Jurgovou, rodenou Padychovou. Kúpnopredajná zmluva medzi štyrmi obchodníkmi zo Skalitého a Jurgovcami bola podpísaná až o tri roky neskôr, 5. apríla 1943. V čase podpisu zmluvy Jurgovci už v budove bývali. Kúpnopredajná zmluva bola podpísaná až po tom, čo Jurgovci zaplatili sumu 50 000,- korún Slovenskej banke filiálke v Čadci. Táto banka viedla exekučnú dražbu na

majetok Aloisa Rufeisena. Jurgovci sa v zmluve zaviazali splatiť hypotekárny dlh z roku 1922 na budovu č. 195 a pozemky, ktoré ku budove patrili (Ďurčanský 1943).

Dom získal svoj názov po rodine Jurgovej, ktorej patril niekoľko desaťročí a preto je známy aj pod názvom „Jurgov dom“.

Obrázok 4 Fotografia domu z obdobia okolo roku 1945 (Zdroj: súkromný archív)

Prvými majiteľmi z tejto rodiny boli František Jurga (*1902 – 1984) a Margita, rodená Padychová (*1905 – 1974).

Z informácií, ktoré máme k dispozícii vieme, že František Jurga bol v roku 1919 dobrovoľníkom v československej armáde. Neskôr, približne do roku 1929, pracoval v továrni na výrobu kyseliny uhličitej v Bratislave a bol aj rušnovodičom. Potom pracoval na rôznych príležitostných prácach ako murár a tesár. V rokoch 1937 – 1938 pracoval pre Třinecké železiarne ako kurič a strojník.(Jurgová 2013; Jurga 1984) Potom, čo bolo Tešínsko obsadené Poľskom prišiel o prácu a tak začal od roku 1939 pracovať ako hostinský na prenajatú živnosť. Od roku 1947 pracoval ako skladník v závode Zdroj Čadca-Oščadnica. Zomrel 9. februára 1984 (Jurga 1984; Jurgová 2013).

Obrázok 5 František Jurga (Zdroj: súkromný archív)

Jeho manželka Margita sa narodila 4. februára 1905 vo Svrčinovci. Pochádzala z chudobných pomerov, preto obecnú školu navštevovala len 3 roky. Kvôli nedostatku financií, bola už ako 11 ročná, v roku 1916, nútená odísť pracovať na poľnohospodárske práce. Od roku 1920 pracovala v súkennej továrni v Čadci. Potom sa v rokoch 1934 až 1950 venovala starostlivosti o svoju rodinu a domácnosť. V roku 1947 začala pracovať v závode Zdroj Čadca a neskôr prešla do závodu TATRA Čadca, kde pracovala až do svojho dôchodku. Zomrela 29. apríla 1974.

Vzhľadom na to, že kúpnopredajnú zmluvu František a Margita Jurgovci podpísali počas trvania druhej svetovej vojny, jej súčasťou sú aj paragrafy §3 a §4 zákona č. 46/1940 o pozemkovej reforme Sl. z.. Zákon obmedzoval Židom slobodné nakladanie s ich nehnuteľným majetkom, nesmeli kupovať, darovať ani prenajímať pôdu a zakazoval im nadobúdať nový majetok. Zákon ďalej usmerňoval, ako sa má nakladať s nehnuteľným majetkom Židov. Podpisom zmluvy sa Jurgovci museli zaručiť, že tento majetok nepodlieha výkupu podľa tohto zákona (Gerboc 2012).

Súčasťou kúpnopredajnej zmluvy bolo aj prehlásenie, ktoré sa viazalo na vládne nariadenie č. 198/1941 Sl. z.. Toto nariadenie z 9. septembra 1941 sa týkalo právneho postavenia Židov. Išlo o Židovský kódex, ktorý v 270 paragrafoch obmedzil práva občanov židovského vierovyznania, ktorí ním stratili svoje občianske práva. Jurgovci museli kvôli tomuto nariadeniu podpísať prehlásenie o tom, že nie sú Židia ani židovské právne osoby (Slovenský zákonník 1941).

Ďalšie desaťročia budova 195 patrila tejto rodine. Krušné chvíle nastali 6. augusta 1973. Jurgovci boli pozvaní na jednanie, kde sa mali prerokovať majetkovo-právne veci týkajúce sa výstavby autobusového nádražia v Čadci. Výstavba tohto nádražia bola naplánovaná na miesta, kde stála budova 195 a na jej blízke okolie. Počas tohto jednania mali byť podpísané kúpnopredajné zmluvy a malo sa prerokovať aj pridelenie náhradných bytov. Jurgovci však odmietli kúpnopredajnú zmluvu podpísať (Okresný národný výbor v Čadci - Odbor dopravy 1973). O rok neskôr zomrela Margita Jurgová a jej podiel budovy sa rozdelil medzi jej dve deti: Irenu a Ondreja. K dedičstvu patrila aj ďalší majetok: murovaný objekt, drevená šopa, chlieviky, žumpy, oplotenie, spevnené plochy a ovocné stromy (Vážny 1974).

Jej syn Ondrej Jurga sa narodil 26. novembra 1929. Študoval na ľudovej škole v Čadci, neskôr, v rokoch 1940 - 1944 na gymnáziu v Žiline, potom pokračoval na obchodnej akadémii v Trenčíne (1944-1948) a nakoniec v roku 1952 vyštudoval Vysokú školu hospodárskych vied v Bratislave s titulom Inžinier ekonómie. Pretože bol synom živnostníka

musel nastúpiť na prácu v pomocných technických práporoch (PTP), kde strávil čas od októbra 1952 do novembra 1954. Za túto prácu bol neskôr mimosúdne rehabilitovaný podľa zákona č. 87/1991 (Jurgová 2013). Po dokončení povinnej vojenskej základnej služby začal pracovať v závode TATRA Čadca, kde pracoval na viacerých pozíciách ako vedúci oddelenia Práce a Mzdy, vedúci výrobného-dispečerského oddelenia a tiež ako ekonomicko-obchodný námestník. 15. augusta 1971 sa stal riaditeľom Štátnej banky československej pobočky v Čadci (Jurga 1984). S manželkou Annou, rodenou Mravcovou mali tri deti: Ondreja, Ľudmilu a Karola.

Obrázok 6 Ondrej Jurga (Zdroj: súkromný archív)

Dcéra Irena sa narodila 28. mája 1923 pracovala pre Stredoslovenské pekárne a cukrárne v závode Čadca. S manželom Rudolfom mali štyri deti.

Hrozbu asanácie budovy kvôli výstavbe autobusového nádražia sa podarilo na pár rokov odvrátiť. Kúpnopredajná zmluva bola nakoniec podpísaná 3. júla 1980 medzi Františkom Jurgom, Ing. Ondrejom Jurgom a Irenou Hlavovou na strane predávajúcich a Československý štát – Mestský národný výbor v Čadci zastupoval predseda MNV Alojz Šeliga a tajomník Eduard Kysák. Podľa kúpnopredajnej zmluvy sa výkup nehnuteľnosti konal kvôli výstavbe autobusového nádražia I – II. etapy v Čadci (Šeliga a Kysák 1980). V prípade, že by zmluvu vlastníci nepodpísali, hrozilo vyvlastnenie.

Aj napriek podpísanej zmluve, budova nakoniec asanovaná nebola. Podľa slov pamätníčky Anny Jurgovej, navštívil jej manžel projektanta v Ostrave, ktorý bol zodpovedný za realizáciu výstavby autobusového nádražia a presvedčiť ho, aby budovu zachoval. To sa nakoniec aj podarilo a plánované autobusové nádražie bolo postavené o kúsok ďalej a z budovy č. 195 sa stal Dom pionierov a mládeže v Čadci (Jurgová 2013).

Následne začiatkom 90. rokov mala v budove sídlo colnica. V tomto čase však bývalý majiteľ začal podnikáť kroky na vrátenie budovy. 29. októbra 1991 zaslal Ondrej Jurga Mestskému

úradu v Čadci výzvu podľa zákona č. 138/1991 (Jurga 1991). Na túto výzvu Mestský úrad v Čadci reagoval zamietavo a odmietol s Ondrejom Jurgom uzavrieť Dohodu o vydaní veci (Glasnák 1991). Po zamietnutí žiadosti o vrátenie budovy zaslal Ondrej Jurga návrh na Okresný súd v Čadci so žiadosťou o uplatnenie povinnosti uzavrieť dohodu o vydanie nehnuteľnosti.

V reštitučnom konaní 19. decembra 1991, súd rozhodol v prospech Ondreja Jurgu. Mesto Čadca, ktoré zastupoval vtedajší primátor Ing. Peter Glasák, muselo budovu 195 aj so záhradou vydať bývalému majiteľovi. Tento rozsudok nadobudol právoplatnosť 5. februára 1992. Mesto Čadca teda vydalo dom aj so záhradou 6. februára 1992 (Kauzalová 1991). O štyri roky neskôr sa konala celková rekonštrukcia domu, pričom bola snaha prinavrátiť budovu do pôvodného stavu, pred úpravami v roku 1982. Po rekonštrukcii sa budova začala prenajímať, čím sa splnili dva hlavné ciele. Prvým cieľom bolo zabezpečiť využitie budovy a druhým cieľom bolo zaistenie príjmu na chod a údržbu. Rodina vlastnila nehnuteľnosť do roku 2015.

Obrázok 7 Budova 195 po rekonštrukcii v roku 1996 (Zdroj: súkromný archív)

Úpravy a prestavby budovy

Prvá prestavba budovy, o ktorej sa dochovali záznamy, sa spomína v exekučnom posudku z roku 1937. Táto prestavba sa mala uskutočniť v roku 1929, keď budovu vlastnil Alois Rufeisen. Malo ísť o výraznú prestavbu, počas ktorej mala pribudnúť izbička pre slúžku (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937). Táto izbička bola pristavaná ku kuchyni a kvôli jej výstavbe bolo nutné zakryť pravú vstupnú časť schodiska. Na mieste tohto schodiska vznikla veranda. Táto skutočnosť vysvetľuje zaujímavý detail, keď sa vo vnútorných priestoroch domu medzi kuchyňou a verandou nachádza okno.

Počas prestavby v roku 1929 budova prešla aj ďalšími úpravami. Pôvodná strecha bola vymenená za plechovú. Čiastočne alebo úplne boli zamurované niektoré okná na južnej a severnej strane domu. Na západnej strane domu na mieste bývalého vstupu do domu vznikol výklenok. Strecha nad vchodom a schodiskom bola odstránená. Namiesto toho na jej mieste, nad verandou, pribudlo okno kruhového tvaru s priemerom približne jeden meter, v ktorom sa nachádza symbol Dávidovej hviezdy. Toto okno, možno aj symbolicky, smeruje na východ. Za vlastníctva Aloisa Rufeisena pribudli aj kovové ozdoby na vchodových dverách a v ornamente nad vchodovými dverami sa nachádzajú jeho prepletené iniciálky AR. Ďalším zaujímavým a cenným detailom sú sklá, konkrétne sklá na vchodových dverách, ďalej na dverách do kuchyne, kúpeľne a toalety a na okne v kúpeľni. Toto sklo má na sebe vzor s arabeskovými hviezdami s krížmi. S veľkou pravdepodobnosťou toto sklo bolo aj na okne s Dávidovou hviezdou.

Obrázok 8 Okno v tvare Dávidovej hviezdy (Zdroj: Zuzana Sihelníková)

Z posudku od Arnolda Hochfeldera, ktorý bol vyhotovený z dôvodu exekúcie na majetok Aloisa Rufeisena, sa dozvedáme, že budova má svetlú výšku 3,45 m. Hochfelderov posudok popisuje jednotlivé izby, ktoré sa v budove nachádzali nasledovne: obývačka s arkierom, tri obytné izby, kuchyňa, miestnosť pre slúžku, kúpeľňa, „špižareň“, predsieň so schodiskom na povalu a do pivnice a veranda. V posudku sa nachádza aj opis interiéru budovy, pričom tento opis len potvrdzuje slová bývalého majiteľa Ondreja Jurgu. V čase vyhotovenia posudku boli stropy na prízemnom poschodí trémové, podlahy v izbách a predsieni boli dubové vlysové parkety. V ostatných miestnostiach ako v kúpeľni, záchode, v miestnosti pre slúžku a na verande boli podlahy drevokamenné. V kuchyni bola podlaha pokrytá bielymi kaolínovými dlaždicami. Zaujímavou informáciou je, že steny a trémové stropy mali byť v tomto období hladko omietnuté a pekne vymaľované. Podľa slov Ondreja Jurgu sa mali na stenách

nachádzať maľby, preto sa naskytá otázka, či boli aj trámové stropy ozdobené maľbami; a ak áno, s akým motívom, vzhľadom na to, že vtedajší majitelia boli Židia. Steny v kuchyni, kúpeľni a záchode boli obložené flisnami. Flisnami by sa dali nazvať kachličky (obkladačky), ktoré sa dodnes zachovali v bývalej kuchyni a na záchode. Dom mal už v tomto čase, teda v roku 1937 vlastný vodovod, elektrické osvetlenie a ústredné kúrenie teplou vodou (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937).

Čo sa týka zariadenia domu, Hochfelder v posudku uvádza, že vo veľkej izbe sa nachádzal železný, kachličkami obložený krb a v ďalších dvoch izbách boli kachličkové kachle. V kuchyni bol sporák z bielych kachličiek. Kúpeľňa mala liatinovú smaltovanú vaňu obloženú flisnami, stojaté fayencové umývadlo a taktiež sa tam nachádzali closet a bidet.

Povala bola v čase exekúcie v roku 1937 tehlová a čiastočne ošetrená cementovým náterom. Na povale sa nachádzali dve izby, pričom jedna z nich bola podkrovnou izbou a druhá sa používala ako skladište. Povalové múry a komíny boli v tomto čase hladko omietnuté a obielené. Strecha bola valbová, vyrobená z kresaného dreva ležatej vaznicovej stolice. Priestor povaly bol rozdelený na časti a to pomocou laťových stien (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937).

Pivnica domu mala dva vchody. Prvý vchod so schodmi sa nachádzal na chodbe a druhý vchod do pivnice sa nachádzal pod verandou, odkiaľ viedli do pivnice široké betónové schody. Veranda domu bola vyrobená z hobľovaného dreva a natretá bola fermežovým náterom. Steny verandy boli od parapetu na hor celé zasklené. Kanalizácia domu viedla do Čierňanky. Druhý vchod do domu sa mal nachádzať z opačnej strany, na mieste dnešného výklenku (Jurgová 2013).

Na dvore pred domom sa nachádzala približne 8 metrov hlboká studňa so železným čerpadlom (Štátny archív v Bytči a Hochfelder 1937). Studňa sa nachádza pred vchodom do domu pod dvoma starými lipami. V súčasnosti je nefunkčná. Na kohútiku sú dva nápisy, z jednej strany ide o nápis „WEISSKIRCHEN“ a z druhej strany je nápis „A KUN HRANICE“. Pri ďalšom bádání sme odhalili, že nápis „Weisskirchen“ je starý názov mesta Hranice na Morave. Ako uvádza Bednář, v tomto meste v roku 1883 vznikla dielňa na výrobu a opravu hospodárskych strojov, ktorú založil Antonín Kunz. Neskôr vznikla firma „První moravská továrna na vodovody a pumpy Antonín Kunz“, ktorá patrila v 90. rokoch 19. storočia k popredným firmám v vtedajšom Rakúsko-Uhorsku. Svoje výrobky vyvážala do Ruska, Bulharska, Sýrie, Turecka a Egypta. Začiatkom 20. storočia sa firma dostala do finančných problémov. Po smrti Antonína Kunza sa zmenila na akciovú spoločnosť „Ant.

Kunz, továrna na vodovody a pumpy, Hranice“ a po druhej svetovej vojne bola znárodnená pod názvom Sigma Hranice“ (Bednár 2010). Studňa mala hĺbku 8 metrov. V roku 2010 bola nanovo vybetónovaná.

Druhá studňa sa nachádzala pred západnou stranou domu. Bola vyhlbená v roku 1968. Neskôr, v roku 1982 bola odstránená kvôli výstavbe chodníka ku Domu pionierov a mládeže

Do konca 70. rokov 20. storočia bola pred domom umiestnená Socha Jána Nepomuckého. Bolo to pri štátnej ceste, socha bola otočená smerom ku rieke Čierňanke. Ján Nepomucký je patrónom spovedného tajomstva a ochrancom pltníkov, pocestných, mlynárov a lodiarov. Ochraňuje ľudí pri prírodných pohromách a povodniach. Na zadnej strane sochy sme objavili vyrytý rok 1821. Tento letopočet je taktiež zakódovaný v dnes už ťažšie čitateľnom nápise na podstavci sochy, jednotlivé slová sa podarilo identifikovať nasledovne: PRO GLORIA INFINITITNIS ZILVS. PIDILIS PLEBIS. CZATTZENSIS. POSVIT MI. Dôvod, prečo bola práve socha Jána Nepomuckého umiestnená na danom mieste ostáva neznámy. Môžeme sa len domnievať, že tak urobili „ľudia čadčianski“ = „PLEBIS CZATTZENSIS“ a bolo pri príležitosti stého výročia blahorečenia Jána Nepomuckého, ktoré sa uskutočnilo 31. mája 1721. Socha bola neskôr, krátko pred výstavbou autobusového nádražia, premiestnená ku Kostolu svätého Bartolomeja v Čadci. Pri premiestňovaní prelomila na dve časti. Socha je chránenou pamiatkou.

Obrázok 9 Socha Jána Nepomuckého (Zdroj: Zuzana Sihelníková)

Lipy pri dome mali podľa posudku Blendovského v roku 1980 prsný priemer 80 cm, stredný priemer 42 cm výšku 12 m a druhú lipa mala prsný priemer 45 cm, stredný priemer 27cm a výšku 12 m.(Blendovský 1980) Odhadovaný vek oboch líp v súčasnosti je približne 130 až 150 rokov.

Čo sa týka úprav domu, ďalšie sa uskutočnili v období rokov 1952-1953. V tomto čase bola nanovo omietnutá fasáda. Tento detail je zachytený na dochovaných fotografiách. Okrem toho mali byť v tomto období boli zároveň zakryté trámové stropy, čo sa malo uskutočniť kvôli zavádzaniu nového osvetlenia (Sihelníková 2005).

Rodina Jurgova tu žila pomerne pokojne až do roku 1974. 24. júla 1974 sa uskutočnilo ohodnotenie domu, kvôli plánovanému výkupu pozemkov pre potreby výstavby autobusového nádražia. Približne tri mesiace pred týmto ohodnotením zomrela spoluvlastníčka domu Margita Jurgová. V čase, keď sa uskutočnilo ohodnotenie domu ešte nebolo ukončené dedičské konanie (Kubinec 1974). Ohodnotenie domu mal na starosti Fedrinand Kubinec. Ferdinand Kubinec vo svojom ohodnotení uvádza, že dom bol postavený v roku 1900. Toto tvrdenie však vyvracia nielen posudok od Arnolda Hochfeldera z roku 1937, ale aj zachované dobové fotografie z roku 1898. V Kubincovom ohodnotení má dom tri izby, jednu obytnú kuchyňu a kuchyňu s príslušenstvom, čiže v dome je jedna garsónka a 1 trojizbový byt. Toto tvrdenie však nesúhlasí s tvrdením Anny Jurgovej, ktorá v tom čase v dome bývala. Dom bol naopak rozdelený na dve bytové jednotky a to na garsónku so spálňou, v ktorej býval František Jurga s manželkou Margitou a na druhú spálňu s obývačkou a kuchyňou, ktorú obýval ich syn Ondrej Jurga s manželkou Annou a ich tromi deťmi (Jurgová 2013).

Dom je v ohodnotení opísaný ako tehlová masívna stavba s brizolitovou fasádou. Strecha bola v tomto čase plechová a dom bol odizolovaný od zemnej vlhkosti. V interiéri boli na zárubniach stolárske rámiky, dom mal podlahové parkety a keramické a xylolitové dlažby. Vykurovanie domu bolo zabezpečené radiátormi na vodu. V kuchyni bol kachľový sporák spolu s drezom na vodu. Teplá voda pre kúpeľňu bola zabezpečený ústredným kúrením. V kúpeľni bola obložená vaňa s umývadlom, splachovacia toaleta bola taktiež obložená. Dom mal dvojité okná, dvere v dome boli preglejkové s obyčajnými zámkami. Povala sa využívala ako sušiareň a pivnica ako sklad (Kubinec 1974).

Ďalšie informácie o stave budovy pochádzajú zo začiatku 80. rokov. V tomto čase bola budova odkúpená Mestom Čadca a bol vyhotovený ďalší posudok. Tento posudok vyhotovil Blendovský na základe obhliadky domu, ktorá sa konala 25. – 27. marca 1980 a bola doplnená 10. apríla 1980 za účasti majiteľa domu. Majitelia domu mu poskytli podklady.

Podľa Blendovského bol dom postavený v menšom rozsahu v roku 1912. Toto tvrdenie vyvracajú už spomínané fotografie z roku 1898, na ktorých je dom zachytený v rovnakej veľkosti ako v súčasnosti. Rok 1912 pravdepodobne pochádza zo záznamov Mesta Čadca,

kde sa prvý záznam o dome zachoval z roku 1912. Podľa jeho posudku sa o dome nezachovala žiadna stavebná dokumentácia ani na stavebnom úrade.

Dom je v posudku opísaný ako murovaná budova z tehál, pričom ide o prízemnú a čiastočne podpivničenú budovu s dvoma podkrovnými izbami. Blendovský v posudku spomína aj rok 1937 v ktorom sa konala exekúcia na tento dom, avšak on tento rok uvádza ako rok, kedy mala byť vykonaná prístavba k pôvodnému menšiemu domu a mal byť pridaný nový strop nad prízemím a nová plechová krytina. V tomto roku mala byť podľa neho pristavaná aj veranda so vstupnými schodmi. Tieto tvrdenia čiastočne protirečia starším dochovaným záznamom.

V posudku sa ďalej uvádza, že fasáda mala byť opravovaná v roku 1958. Blendovský bol presvedčený, že pôvodný dom mal menšiu veľkosť a veľkosť tohto pôvodného domu odvodzoval od veľkosti pivnice, ktorá sa nachádza len pod polovicou domu. Ďalšia časť domu mala byť pristavaná v roku 1937 k už existujúcej, podpivničenej budove, ktorá bola postavená v roku 1912. Z pôvodnej budovy malo stať iba murivo a strop nad suterénom a základy.

Niektoré z tvrdení je možné vyvrátiť vďaka starším záznamom. Prestavba domu sa podľa exekučného posudku konala o desať rokov skôr, v roku 1929. V roku 1937 sa konala exekúcia na majetok Aloisa Rufeisena z čoho je možné usúdiť, že v tom čase už nemal finančné prostriedky na kompletnú prestavbu domu. Dom mal plechovú strechu a verandu už počas exekučného posudku v roku 1937, čo vyvracia jeho tvrdenie, že dom mal získať novú plechovú strechu a verandu v roku 1953.

V roku 1980 bol stav domu veľmi dobrý. Podľa Blendovského boli jednotlivé práce na dome aj samotná konštrukcia domu bola vykonaná na vysokej remeselnej úrovni. Ako sme už spomínali, dom je podpivničený len z polovice. V pivnici sa v tomto čase nachádzala kotolňa, miestnosť na uhlie, sklad potravín a vodáreň. Strop v suteréne bol nespálny. Murivo prízemí bolo z plných masívnych tehál a hlavné nosné priečky boli privedené z muriva a hrubé 30 až 45 cm. Všetky izby na prízemí boli prístupné z chodby, rovnako aj schody do pivnice a na povalu boli prístupné z chodby. Dom mal samostatnú kúpeľňu a toaletu. Okná aj dvere boli zachovalé a udržiavané. Podlahy v obytných miestnostiach a na chodbe boli z dubových vlysov, v kúpeľni bola tvrdá dlažba a keramický obklad. V kuchyni a kúpeľni bol xyrolit a keramický obklad. Xyrolitová podlaha bola aj na verande. Na povale v manzardových miestnostiach bola palubová podlaha, steny boli na samostatnej drevenej rámovej konštrukcii, ktorá bola vyrobená z hobľovaných paluboviek. Strop nad prízemím bol drevený trámový samonosnej konštrukcie a boli na ňom prevedené izolačné a protipožiarne vrstvy z násypov

ochranného betónu a pri komínoch boli aj dlažby. Vchod na povalu bol tiež ošetrovaný protipožiarnou ochranou.(Blendovský 1980)

Hoci podľa pôvodného plánu mal byť dom zbúraný, nestalo sa tak. Autobusové nádražie sa začalo budovať o kúsok ďalej. Dom musel prejsť viacerými úpravami pre potreby nového Domu pionierov a mládeže, ktorého úlohou bola „správna výchova mladej socialistickej generácie“. Domy pionierov a mládeže rozvíjali záujmovú činnosť detí a mladých ľudí a organizovali rôzne masové podujatia (napr. spoločenské, vlastivedno-turistické, branné, technické, esteticko-umelecké, ako aj podujatia z oblasti prírodných vied).

Plán prestavby domu na Dom pionierov mal na starosti Šumský. Ten sa vyjadril, že tento dom bol zvolený za Dom pionierov a mládeže z toho dôvodu, že v Čadci sa nenachádzal iný objekt, ktorý by mal vyhovujúce priestory. Toto rozhodnutie schválil Miestny národný výbor v Čadci 19. júna 1981. Pri tvorbe plánov sa predpokladalo, že tu bude pôsobiť 5 pedagogických zamestnancov, 3 hospodárski pracovníci a vedúci. Podľa plánov sa v dome malo denne vystriedať 30 až 50 detí (Šumský 1982).

Šumský vo svojom pláne vydal nariadenie, podľa ktorého počas rekonštrukciu nesmelo dôjsť k poškodeniu fasády a predovšetkým ornamentov na nej. Nemalo dôjsť k zmene vonkajšej fasády objektu, ale k zmene účelu využitia jednotlivých miestností. Zmeny sa mali týkať dispozície jednotlivých miestností, tepelnej izolácie a hygieny. V podkroví malo dôjsť k zatepleniu obvodovej konštrukcie, aby zodpovedala normám. Dom bolo potrebné modernizovať, a to pripojením na vodovodnú prípojku, kanalizáciu a kvôli tomu boli vykonané aj geodetické zamerania. Na pozemku pri dome mala byť spevnená plocha pre tri osobné automobily. Pri vstupe do areálu mali byť rozmiestnené plochy pre smetné nádoby alebo jeden kontajner. Ornica mala byť odstránená a terén zarovnaný a odstránená ornica mala byť opäť rozprestretá po celom areáli. V pláne prestavby sa spomínajú aj potrebné zmeny a opravy. Išlo napríklad o poškodenú omietku na prízemí a v suteréne a vybudovanie novej priečky. Všetky priestory boli vymaľované vápennou maľbou. V dochovaných plánoch sú zaznačené aj názvy jednotlivých miestností, a to nasledovne: prípravovňa pre laboratórne práce, laboratórium, šatňa, závetrie, miestnosť pre upratovačku, riaditeľňa, WC (Šumský 1982).

Dom sa využíval ako dom pionierov a mládeže takmer desať rokov. V 90. rokoch sa dom v rámci reštitúcie navrátil do rúk Ondreja Jurgu. V roku 1996 sa konala rekonštrukcia domu, pričom sa snažili navrátiť do pôvodného stavu, v akom bol dom pred úpravami pre Dom pionierov a mládeže. Bývalá majiteľka domu Anna Jurgová počas rozhovoru spomínala na

odstraňovanie brizolitu z fasády. Brizolitom mali byť omietnuté aj porcelánové ozdoby na fasáde pod oknami. Počas rekonštrukcie bolo potrebné opraviť komín aj fasádu a namaľovať strechu, fasádu aj jednotlivé izby. Vo vnútri domu boli zrejme viaceré zmeny. Dvoje dverí boli zamurované, išlo o dvere z bývalej spálne na chodbu a dvere medzi bývalou obývačkou a druhou spálňou. Ďalšou veľmi výraznou zmenou bolo predelenie bývalej garsónky priečnou stenou. Tejto prečnej stene padol za obeť zelený kachličkami obložený krb. Zničený bol aj biely kachľový sporák v kuchyni. Boli vymenené niektoré z pôvodných mosadzných kľučiek na dverách a oknách a taktiež boli odstránené pôvodné mosadzné secesné lustre, ktoré boli nahradené svietidlami s LED trubicami. Odstránené boli aj drevené skladacie okenice, ktoré boli umiestnené na oknách z vnútornej strany, teda v interiéri. Zachovali sa len skladacie dvere vo výklenku. Za obeť záchrany domu padlo aj štýlové zariadenie kúpeľne (Jurgová 2013).

Dom sa začal využívať na prenájom a z prenájmu sa financovali drobné opravy na dome. Sídľili v ňom viaceré obchody. V roku 2010 bola zateplená veranda, pôvodné drevené okná boli odstránené a boli nahradené plastovými. Aby sa zabránilo zatekaniu dažďovej vody do pivnice, nad vonkajšie schody do pivnice pribudol drevený prístrešok.

Obrázok 10 Dom v súčasnosti (Zdroj: Zuzana Sihelníková)

Záver

Budova č. 195 v Čadci určite patrí medzi cenné pamiatky Čadce. Dôkladným výskumom a bádáním sa podarilo vyvrátiť predpoklad, ktorý pretrvával niekoľko desaťročí, že budova pochádza zo začiatku 20. storočia. Archívnym výskumom sa odhalilo, že budova bola postavená na prelome rokov 1867 - 1868. Postupným odhaľovaním a bádáním sa podarilo

vypátrať mená pôvodných majiteľov. Medzi nich patrí obchodník a neskorší barón židovského pôvodu Leopold Popper a neskôr aj gróf a člen jednej z najzámožnejších rodín v Rakúsko-Uhorsku Valentin Ballestrem. Ďalším významným majiteľom budovy bol, okrem iného bývalý predseda židovskej náboženskej obce, člen židovskej strany a predstavenstva mesta, obchodník s drevom a sionista Alois Rufeisen. Práve exekúcia na jeho majetok a konkrétne zachovaný exekučný posudok značne pomohli pri hľadaní odpovede na viaceré výskumné otázky, v prvom rade, kedy bol dom postavený, kto boli jeho predchádzajúci majitelia, aký bol ich sociálny status. Okrem toho sa štúdia venuje aj postupnému prerodu budovy, pričom tieto informácie sa zakladajú nielen na zachovanom exekučnom posudku z roku 1937, ale aj ďalších dvoch zachovaných posudkoch, ktoré obsahujú cenné informácie. Tieto posudky popisujú stav budovy v roku 1973 a 1980. Celá štúdia bola významne doplnená aj o spomienky a fotografie rodinných príslušníkov rodiny Jurgovej, ktorá dom vlastnila s prestávkami od roku 1943 až do roku 2015.

Zoznam bibliografických odkazov

BALLESTREM, Nikolaus, 2006a. *Historie* [online]. Dostupné na:

<http://www.ballestrem.de/5-Historie.html>

BALLESTREM, Nikolaus, 2006b. *Valentin* [online]. Dostupné na:

<http://www.ballestrem.de/Valentin.html>

BALLESTREM, Nikolaus, 2006c. *Wappen* [online]. Dostupné na:

<http://www.ballestrem.de/Wappen.html>

BEDNÁŘ, V., 2010. *Antonín Kunz* [online]. Dostupné na: <http://mic.hranet.cz/cs/vyznamne-osobnosti/kunz-antonin.html>

BLENDOVSKÝ, R., 1980. *Znalecký odhad č. 247/80*.

ĎURČANSKÝ, F., 1943. *Kúpnopredajná smluva z 5. apríla 1943*. Čadca: Súkromný archív.

FRANKL, Peter a Pavel FRANKL, 2008. *Židia v Žiline*. Žilina: EDIS - vydavateľstvo ŽU. ISBN 978-80-554-0022-8.

GERÁT, Rudolf, 2010. *Návraty do minulosti: Stavebné pamiatky: Tri vily. V: Čadca v premenách čias*. Čadca: Spolok priateľov Čadce, s. 57–58. ISBN 978-80-970473-9-9.

GERBOC, Tomáš, 2012. *Štát proti Židom. Impulz: Revue pre modernú katolícku kultúru*

[online]. 2012, č. 1/2012. Dostupné na: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?816>

GLASNÁK, Peter., 1991. *Výzva na vydanie rodinného domu č. 195 Slovanská cesta Čadca*. Čadca: Mestský úrad v Čadci.

GRÚŇOVÁ, Zuzana a Miloslava BOROŠOVÁ MICHALCOVÁ, 2018. *Moc a úspech za života, neúcta v zabudnutí po smrti - veľkopodnikateľ barón Leopold Popper a jeho hrobka v Hliníku nad Váhom* [online]. Bardejov: Bardkontakt 2018. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/327690530_Moc_a_uspech_za_zivota_neucta_v_zabudnuti_po_smrti-velkopodnikatel_baron_Leopold_Popper_a_jeho_hrobka_v_Hliniku_nad_Vahom_Power_and_success_in_life_disrespect_in_oblivion_after_death_-_Baron_Leopold_P

HANSCOM, R., 2011. *Popper Family Genealogy* [online]. Dostupné na: <http://freepages.genealogy.rootsweb.ancestry.com/~prohel/names/misc/popper.html#popo>

HUDECOVÁ, Antónia, 2005. *Židovská komunita. Čadca: Mesto Čadca*. ISBN 80-89172-03-2.

JURGA, Ondrej, 1984. *Životopis*.

JURGA, Ondrej, 1991. *Výzva na vydanie rodinného domu č. 195 Slovanská cesta Čadca*.

JURGOVÁ, Anna, 2013. *Spomienky na život v dome č. 195*.

KAUZALOVÁ, A., 1991. *Rozsudok v mene Slovenskej republiky*. Čadca: Okresný súd v Čadci.

KUBINEC, Ferdinand, 1974. *Ohodnotenie rodinného domu č. 195*. Čadca: Krajský súd v Banskej Bystrici.

KYSUCKÁ GALÉRIA ČADCA, 2013. *Kaštieľ Kysuckej galérie Čadca v Oščadnici*.

MRVA, Marián a kol., 2010. *Potulky starou Žilinou*. Žilina: Artis Omnis. ISBN 978-80-89341-15-3.

OKRESNÝ NÁRODNÝ VÝBOR V ČADCI - ODBOR DOPRAVY, 1973. *Pozvánka ONV v Čadci*.

PINDUR, David a Martin TURÓCI, 2012. *Šľachta na Kysuciach a jej susedia*. Čadca: Kysucké múzeum v Čadci. ISBN 9788097078010.

ŠELIGA, Alojz a Eduard KYSÁK, 1980. *Kúpnopredajná zmluva*. B.m.: MESTSKÝ NÁRODNÝ VÝBOR V ČADCI.

SIHELNÍKOVÁ, Zuzana, 2005. *Rozhovor s Ing. Ondrejom Jurgom*.

SLOVENSKÝ NÁRODNÝ ARCHÍV, [bez dátumu]. Sčítací hárok Hraničná 195, Čadca (Čadca). 1940 [online] [cit. 14. február 2019]. Dostupné na:

<https://www.slovakiana.sk/vyhľadavanie?display=0&sort=0&type=All&page=1&pageSize=24&searchString=čadca Hraničná 195&freeDOOnly=disable>

SLOVENSKÝ ZÁKONNÍK, 1941. *Nariadenie zo dňa 9. septembra 1941 o právnom postavení Židov:198/1941 Sl.z.* [online]. Dostupné na:

http://www.upn.gov.sk/data/pdf/vlada_198-1941.pdf

SPRÁVA KATASTRA ČADCA., 2013. Vložka č. 2327, 3864, 2329 a 2607. V: *Pozemková kniha*.

ŠTÁTNY ARCHÍV V BYTČI, 1871. Podmienky nájmu amerického strojného mlyna a pily. č.j. 518. V: *Panstvo Bytča - Strečno, II. Veľkostatok Strečno a knihy, A Osvojená agenda 1128 A-2/2 Prenájom pozemkov hostincov, mlynov, obytných a hospodárskych budov 1862-1877*:

ŠTÁTNY ARCHÍV V BYTČI, 1942. *Matrika narodených, sobášených a zomrelých 1886-1942.č.j. 104*.

ŠTÁTNY ARCHÍV V BYTČI, pobočka Čadca a Arnold HOCHFELDER, 1937. Zápis o odhadu z roku 1937. V: *Okresný súd v Čadci*.

ŠTÁTNY ARCHÍV V ŽILINE SO SÍDLOM V BYTČI - PRACOVISKO ARCHÍV ČADCA, 1923. Hermína Rufeisenová. V: *OÚ Čadca:Žiadosť o vydanie pasu K 98, 164/26*.

ŠTÁTNY ARCHÍV V ŽILINE SO SÍDLOM V BYTČI - PRACOVISKO ARCHÍV ČADCA, 1923. Alojz Rufeisen. V: *OÚ Čadca: Žiadosť o vydanie pasu K 102/4l, 608/23*.

ŠTÁTNY ARCHÍV V ŽILINE SO SÍDLOM V BYTČI - PRACOVISKO ARCHÍV ČADCA, [bez dátumu]. *Pamätná kniha obce Čadca*. 1459/2007.

ŠTÁTNY OBLASTNÝ ARCHÍV BYTČA, 1878. *Kopiar správcu popperovského majetku so sídlom v Čadci*.

ŠTÁTNY OBLASTNÝ ARCHÍV BYTČA a A. KOČIŠOVÁ, 1962. Inventár. V: *Panstvo Bytča - Strečno (1536, 1582) 1595 – 1950*:

ŠTÁTNY OKRESNÝ ARCHÍV BYTČA POBOČKA ČADCA., 1890. *Zápisnica obecného zastupiteľstva a výboru 1889 - 1890*.

ŠTÁTNY OKRESNÝ ARCHÍV BYTČA POBOČKA ČADCA, 1931. Zápisnica zo 4. októbra 1923. V: *Zápisnica obecného zastupiteľstva obce Čadca roky 1915 - 1931*.

ŠUMSKÝ, M., 1982. *Rekonštrukcia MsDPM Čadca (Mestský dom pionierov a mládeže)*. Banská Bystrica: AGROSTAV – KZ Banská Bystrica. Banská Bystrica.

UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM COLLECTION, courtesy of the Jeff and Toby Herr Foundation, 1995. Oral history interview with Iakov Politzer. *Accession Number: 1995.A.1272.118 | RG Number: RG-50.120.0118* [online] [cit. 27. december 2018]. Dostupné na: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn502819>

UNITED STATES HOLOCAUST MEMORIAL MUSEUM COLLECTION, courtesy of the Jeff and Toby Herr Foundation, 1996. Oral history interview with Shlomo Peleg. *Accession Number: 1995.A.1272.275 | RG Number: RG-50.120.0275* [online] [cit. 27. december 2018]. Dostupné na: <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn503119>

URÍK, O., 2008. *Synagóga Bytča - História*. [online]. Dostupné na: <http://www.bconline.sk/centrum>

ÚSTAV PAMÄTI NÁRODA, 1942. Rufeisen Alojz. V: *Likvidácie podnikov Židov (1941-1942)* [online]. Dostupné na: <https://www.upn.gov.sk/projekty/likvidacie/podrobne-informacie/?id=4916>

VÁŽNY, D, 1974. *Rozhodnutie o pozostalosti*. Čadca: Štátne notárstvo v Čadci.

YAD VASHEM, 1999. Alois Ruffeisen. V: *The Central Database of Shoah Victims' Names* [online]. Dostupné na: <https://yvng.yadvashem.org/nameDetails.html?language=en&itemId=5630611>

YAD VASHEM, [bez dátumu]. Alois Ruffeisen. V: *The Central Database of Shoah Victims' Names* [online]. Dostupné na: https://yvng.yadvashem.org/index.html?language=en&s_lastName=Ruffeisen&s_firstName=Alojz&s_place=&s_dateOfBirth=&cluster=true

YAD VASHEM, [bez dátumu]. Hermina Ruffeisen. V: *The Central Database of Shoah Victims' Names* [online]. Dostupné na: <http://db.yadvashem.org/names/nameDetails.html?itemId=5356151&language=en>

27. október 1907 – deň tragédie v Černovej

Národný a sociálny útlak ako predzvesť udalostí

Anton LAUČEK

Abstrakt

Masakra v Černovej (27. X. 1907), ktorá sa udiala v kontexte krutého pomad'arčovania slovenského národa, upozornila svet na postavenie Slovákov vo vtedajšom Rakúsko-Uhorsku. Pri pokuse o násilnú posviacku kostola zasiahla strel'bou brachiálna moc - výsledkom bolo 15 mŕtvych a 52 ranených. O udalosti vtedy informovali všetky významné tlačové médiá v Európe, reagovali aj Slováci v Amerike. Vyvolala vlnu solidarity so Slovákami, a to najmä v Čechách a na Morave. Černovčanská masakra prispela k uvedomovaniu spolupatričnosti medzi Čechmi a Slovákami a posilnila riešenia smerujúce k vzniku Československa.

Kľúčové slová: Černová. Tragédia v Černovej. Maďarizácia.

Po sústavnom potláčaní slovenského národného života (zrušenie troch slovenských gymnázií a Matice slovenskej v roku 1875 atď.) sa aj napriek agresívnym a nedemokratickým zásahom budapeštianskej vlády namiereným proti národno-uvedomovacím snahám nemad'arských národov v Uhorsku rozhybal na Slovensku čulejší politický, hospodársky a kultúrny život. V 90. rokoch 19. storočia sa krajina modernizovala, do diania zasiahla priemyselná revolúcia. Vyrastali nové závody, rozširovanie železničnej siete podporovalo mobilitu obyvateľstva a spriemyselnovanie krajiny. Ekonomicko-hospodárske zmeny prinášali aj širšie spektrum nových názorov, ktoré zasiahli celú spoločnosť.

V kontraste s celoeurópskym kultúrno-spoločenským pohybom boli vtedajšie vládne kruhy preniknuté netolerantnosťou v uskutočňovaní protihumanitnej idey o jednorečovom štáte – uhorské zákony uznávali len jeden národ a povinnosťou ostatných národností bolo akceptovať pomad'arčenie. Vtedajšej situácii zodpovedal aj stav školstva – neexistovala žiadna slovenská stredná ani vysoká škola a aj do základných (vtedajších ľudových) škôl sa dostávala maďarčina, nielen ako predmet (štátny úradný jazyk), ale ako vyučovací jazyk. Výslednicou spomínaného snaženia boli slovenskí žiaci, ktorí vyučovaciemu jazyku nerozumeli a zostávali vlastne negramotní a nevzdelaní.

Podobne ako proti Slovákom postupovali úrady aj proti Nemcom a Ukrajincom. Pre porovnanie, v roku 1870 bol počet ľudových škôl s vyučovacím jazykom maďarským 5819, no v roku 1900 už 10464. Oproti tomu počet ľudových škôl s vyučovacím jazykom nemeckým klesol v tom istom časovom rozpätí z 1232 na 389, s vyučovacím jazykom ukrajinským zo 473 na 76. Agresívne pomadžarčovanie školského systému najviac zasiahlo Slovákov – z 1822 ľudových škôl s vyučovacím jazykom slovenským zostalo 500.

V roku januári 1907 odhlasoval parlament dva školské zákony (čl. 26 a čl. 27 zák. 1907), ktoré predložil vtedajší minister školstva Apponyi krátko po nástupe novej koalície vlád. Zákon odopieral podporu nemaďarským školám. Podľa neho bola povinnosťou učiteľa propagácia idey jednonárodného Uhorska, propagácia a rozširovanie štátneho jazyka, maďarskej kultúry a pod. Učiteľ nemaďarskej národnosti sa nesmel zapájať do národného hnutia a ani v náznakoch prejavovať svoje národné cítenie. Druhý zákon kládol dôraz aj na jazykovú maďarizáciu. V školách s vyučovacím nemaďarským jazykom nariaďoval vyučovanie „štátneho“ jazyka v takom rozsahu, aby si ho žiaci slovom a písmom osvojili do konca štvrtej triedy. Učitelia, ktorí dôsledne nemaďarizovali, stratili zamestnanie. Podobne sa postupovalo aj v úradoch.

Gróf Apponyi, keď odporúčal na schôdzi parlamentu svoje školské zákony, vyhlásil: *„Znemožním vyučovanie tým učiteľom, ktorí nechcú vychovávať z detí dobrých Maďarov. Každý občan tohto štátu sa musí skloniť pred princípom, že v tejto krajine sú Maďari pánmi...“* (Lajčiak a Lauček 1982, s.17).

Útlak a odnárodňovanie v školstve boli sprevádzané diskrimináciou nemaďarských národov aj v hospodárskej a sociálnej oblasti. Slováci sa masívne sťahovali do cudziny, najmä do USA, ale aj do centrálnych maďarských oblastí a do Budapešti. Z pätnástich slovenských stolíc odišlo do roku 1914 asi pol milióna obyvateľov.

Represálie budapeštianskej vlády namierené proti slovenskému národnému daniu sa stupňovali – v rokoch 1889 až 1905 súdy odsúdili za národnopolitickú činnosť 83 Slovákov na viac ako 12 rokov väzenia, v nasledujúcich rokoch (1906 a 1907) už 306 Slovákov na vyše 24 rokov a v roku 1908 73 Slovákov na 42 rokov žalára atď.

Brachiálnosť štátnej moci sa prejavila aj v roku 1906, keď vo februári panovník a vláda rozpustili parlament a vypísali nové voľby. Voliť mohli len majetní občania, muži, pričom sa volilo verejne. Za protesty proti zjavným volebným podvodom, aj za to, že sa kandidáti opovážili vystúpiť s proslovensky zameraným programom, dostali protestujúci 5 rokov väzenia a museli

zaplatiť viac ako 10000 korún (V tom období bolo možné postaviť rodinný dom za 2000 korún, muž zarobil za dvanásťhodinovú ťažkú prácu 1 korunu, žena 60 halierov.)

Napriek podvodom a často až surovému nátlaku členov volebných komisií na držiteľov volebných práv bolo do parlamentu zvolených 7 slovenských kandidátov.

Potláčanie práv malých národov sa vtedy prekvapivo stalo terčom kritiky nórskeho spisovateľa Björnsterne Björnsona, držiteľa Nobelovej ceny. Zastal sa Dánov v Šlesvicku, Ukrajincov v Haliči, Talianov a Čechov v Rakúsku. Slováci pocítili jeho priazeň v článku **Mierové pokrytectvo**. V ňom Björnson kritizoval nespravodlivé volebné predpisy v Uhorsku, politickú a jazykovú diskrimináciu Slovanov a Talianov v Rakúsko-Uhorsku.

V septembri roku 1907 časopis Märtz (číslo 18) publikoval Björnsonov príspevok *Mier a priatelia mieru: Keď ide o mierovú prácu, Maďari sú najčulejší, Vôbec sú najčulejší, kde ide o humanitu a právne povedomie. Doma však utláčajú tri milióny Slovákov. Zakazujú im hovoriť rečou ich duše, vysmieľajú sa ich láske k historickým pamiatkam... Muž, ktorý v hodnosti ministra tieto neprístopnosti vedie, je súčasne bojovníkom za kresťanstvo. Menuje sa gróf Apponyi a je na všetkých medzinárodných konferenciách nadovšetko výrečný...* (Lajčiak a Lauček, 1982, s.13).

Björnson predtým obdivoval boj Maďarov za vymanenie sa spod diktátu Viedne, dokonca poznal Apponyiho osobne, ale so stupňujúcim sa potláčaním práv nemaďarských národov v Uhorsku svoju obranu Slovákov ešte zintenzívnil.

Na jeho aktivity reagoval gróf Apponyi v úradných novinách Budapešti Hirlap: „Na Björnsonove útoky nepovažujem za nutné odpovedať... Celému jeho správaniu – a to hovorím s hlbokým poľutovaním – chýba akákoľvek morálna vážnosť do tej miery, že je nemožné zaoberať sa ním in merito..... kto pozná mňa, bude sa len usmievať nad obvinením, že utláčam nejaký národ, či len nejakú ľudskú bytosť. Avšak pred súdnou stolicou, kam ma chce Björnson postaviť, pred stolicu slobodmilovných národov, zapálených pre veľké ideály ľudskosti, vždy sa budem môcť objaviť so vztýčenou hlavou...” (Lajčiak a Lauček 1982, s. 16-17).

Björnsonovu odpoveď pod názvom *S hlavou vztýčenou* publikovala svetová tlač a vošla do dejín: „Gróf Apponyi mi odpovedal „so vztýčenou hlavou“. Ubezpečuje ma, že ak nabudúce príde na medzinárodné mierové zhromaždenie, stane sa to „so vztýčenou hlavou“.

Kto o tom pochybuje? Kedy sa nejaký utláčateľ národov ukazoval ináč?

Nedávno sme videli v uhorskom sneme, keď slovenských reprezentantov týrali a vyhadzovali, že vystúpil gróf Apponyi, aby vyhlásil, čo sa má ešte urobiť pre ďalší útlak tohto národa. Bol schválený školský zákon, aký nikdy predtým nebol známy, pretože jeho najdôležitejšie ustanovenia sú z gummy! Dajú sa naťahovať tak, až sa v nich zadusia všetky národnosti. Zbaviť deti materčiny je predsa to isté ako odtrhnúť hladné dieťa od matkiných prs. A práve toto rozkazuje v tomto zákone gróf Apponyi so vztýčenou hlavou. V náručí tohto zákona možno Nemcov, Rumunov, Chorvátov, Ukrajincov, Slovákov postupne spracovať podľa maďarského ducha a vôle, pretože tento duch a táto vôľa sú na svete najstaršie, najurodzenejšie, najkultúrnejšie a môžu najlepšie viesť národy k výšinám sveta!

Za vlády tohto zákona budú emigrantov ešte vo väčšom množstve ako predtým napchávať do dobytčích vagónov s ich balíkmi a handrami. Tu bude gróf Apponyi stáť medzi nimi v hlavou vztýčenou. To im dodá útechy! V slzavej chvíli rozlúčenia to dodá útechy odchádzajúcim i tým, ktorí ostávajú doma.

Čo na tom záleží, že deti, ktoré tu ostali, nemôžu sa naučiť po maďarsky, pretože je to ťažká reč, a výsledkom je, že sa nenaučia nič, a preto má Uhorsko najviac analfabetov v Európe? Hľa, gróf Apponyi stojí medzi nimi so vztýčenou hlavou! Prázdne kostoly, prázdne preto, že sa v nich káže po maďarsky (maďarskí biskupi z vysokej šľachty dosadzujú kňazov) – gróf Apponyi ich naplní vždy sám s hlavou vztýčenou. Ak sa slovenské múzeá zatvárajú a prostriedky pre ne konfiškujú (medzi nimi aj dar od cisára), môžete si byť istí, že na blízkej výšine vidno nového ochranného ducha Maďarov: grófa Apponyiho so vztýčenou hlavou.

Na počtu tohto ochranného ducha teraz zhromažďujem svedkov a svedectvá o utláčaných národoch Uhorska. Netreba sa ponáhľať, lebo všetci vieme, že gróf Apponyi na nich čaká so vztýčenou hlavou“ (Lajčiak a Lauček 1982, s.17-18).

Na kritiku gróf Apponyi sľúbil odpoveď. Nikdy ju neuverejnil. Odpoveďou sa stali následky jeho činov – sedem dní po zverejnení Björnsonovho článku došlo v jednej z „ulíc“ Ružomberka k tragickej udalosti, ktorá ukázala skutočnú tvár uhorskej štátnej moci.

Masakra v Černovej

Ružomberský farár Andrej Hlinka, pochádzajúci z Černovej povzbudzoval svojich rodákov, aby si postavili kostol. Malá kaplnka pre potreby obce s približne tisícovou obyvateľov kapacitne nepostačovala, preto väčšina domácich chodila aj za často nepriaznivých poveternostných podmienok do ružomberského, 5 km vzdialeného chrámu. Hlinka dal vypracovať projekt štíh-

leho neogotického kostola staviteľovi Andrejovi Jančekovi a architektovi Milanovi Harmincovi. Náklady na stavbu projektanti odhadli na 80 000 korún. Na jedného dedinčana, včítane nemlúvniat, tak pripadlo 80 korún, preto sa na „sesii“ – zvolanom stretnutí občanov mnohí stavbe vzpierali. Hlinka ich ale dokázal prehovoriť.

V rukopise sa zachoval zápis černovčanského rodáka Ladislava Hatalu, jedného z prítomných (neskôr sa prejavil ako nadaný režisér a autor divadelných hier), ktorý dokazuje aj Hlinkovu schopnosť argumentovať a presviedčať poslucháčov:

„Vravíte, že tol'ké peniaze sa tu nikdy nepozhánajú? A ja vám dokážem, že pozhánajú! Pamätáte sa, keď do Černovej prišiel pán Heller za krčmára? Priviezol sa azda na koči? S napchatým pudilárom? Horkýže! Celý svoj majetok niesol v batôžku na chrbte. Ani lopaty, ani sekery sa nechýtil, nerúbil v šlôgu, ani na pltiach neletel do Komárna, ba ani vo fabrike ste ho nevideli. Tuto vyše školy si prenajal drevenicu a začal s výčapníctvom. A vidíte, už má vlastný murovaný dom, a nie najmenší, i krásne humno má, i maštal'. Tak povedzte, rodáci moji drahí, skadiaľ vzal pán Heller peniaze? Našiel ich na Chabzdovej alebo v Sakmári? Dáky zmok mu ich podonášal? Ak chcete vedieť, vy ste tým zmokom. Vy ste krčmárovi dom postavili, aj humno, aj maštal'. Vy ste niektorí tol'ko popíjali na bôrg, že museli ísť aj zemičky Hellerovi do zálohy. Vlastní ich už viac ako hociktorý bohatý gazda tu čo sedíte. A poniektorí teraz obrábate voľakedy svoje v árende! Takže, rodáci moji, keď ste dokázali krčmárovi dom vystaviť, snažte sa o dôstojnejší pre Pána Boha“ (Hatala 1966).

Vďaka finančným obetiam Černovčanov i Hlinkovmu úsiliu pri organizovaní zbierok bol kostol postavený v období od polovice apríla 1906 do konca leta 1907. Aby stavbu v takom krátkom čase zrealizovali, museli si obyvatelia vziať aj pôžičku z banky – mnohí predávali polia, dobytok, hydinu a priberali si ďalšie zamestnanie. Na stavbu sa zbierali doslova po halieroch – ak nejaké ušetrili, zanesli miestnemu „senátorovi“ Štefanovi Bačkorovi (zástupcovi Černovej v ružomerskom obecnom zastupiteľstve), ktorý po zhromaždení väčšej sumy odnášal peniaze do banky. (Pamätníci spomínajú príklad staršej ženičky Kataríny Remeňovaj – zlomil sa jej váľok, ona nekúpila nový za 3 haliere, cesto radšej váľkala fľašou a „splátku“ odovzdala.)

Obyvatelia Černovej očakávali, že postavený kostol vysväťí ich rodák Andrej Hlinka, ale ten sa dostal do sporu so svetskou a cirkevnou vrchnosťou. Vo voľbách do parlamentu, ktoré sa konali koncom apríla 1906, podporil slovenského kandidáta lekára Vavra Šrobára. Dotýčný kandidoval za *Slovenskú ľudovú stranu* – v programe mala požiadavku slobody zhromažďovania a spolčovania, všeobecné volebné právo, dodržiavanie národnostného zákona, zrušenie cirkevnopolitických zákonov, prijatie zákonov proti úžere, úpravu pracovných a platových pomerov

robotníctva, zmenu pomerov v školstve. Hlinka, charizmaticky vystupujúci a výborný rečník, Šrobára na predvolebných zhromaždeniach v obciach ružomberského okresu sprevádzal. Po voľbách, v ktorých Šrobár utrpel tesnú porážku (o 104 hlasov), spišský biskup Alexander Párvy odobral Hlinkovi farský úrad a napokon ho suspendoval aj „ab officio et ordine“, čiže ho zbavil úradu a kňazských povinností a práv. Andrej Hlinka už nesmel slúžiť omše, krstiť, spovedať a nesmel ani vysvätiť nový kostol vo svojom rodisku. Takto potrestaný kňaz sa nemohol odvolať priamo, a tak černovčanský rodák podal sťažnosť proti rozhodnutiu biskupa o suspenzii priamo do Vatikánu na Posvätnú kongregáciu snemu (*Sacra Congregatio Concilii*).

Proti suspendovanému kňazovi následne zasiahla aj svetská moc. Na zatknutie údajne poslúžil list farára pôsobiaceho v Likavke pri Ružomberku. Podľa neho Hlinka patrí k teroristom ohrozujúcim okolie „bombami, dynamitom, nožmi a pušným prachom“. Hoci sa nič „teroristické“ nenašlo a nepreukázalo, v politicky motivovanom procese (začal 26. novembra 1906) spolu s hlavným obžalovaným odsúdili ešte ďalších desiatich podľa vtedajších smutne známych zákonov za búrenie proti maďarskej národnosti, za prečin proti volebnému právu, za vyzývanie na spáchanie trestného činu atď. Najvyšší trest (2 roky väzenia a 1500 korún pokuty) dostal Andrej Hlinka. Do väzenia hneď nenastúpil, v rámci odvolacieho konania bol prepustený na slobodu, kým nerozhodne vyšší súd (Holec 1997).

Hlinka, zbavený kňazských povinností, sa v Ružomberku venoval komunálnej politike a svojmu rehabilitačnému konaniu. V lete nasledujúceho roka odcestoval do Ríma a potom na Moravu – kňaz Alois Kolísek, profesor katolíckeho gymnázia a Hlinkov sympatizant ho pozval na prednáškové turné po „českých zemiach“. Naplánovali ho na október 1907.

Obyvatelia Černovej sa so suspendovaním Andreja Hlinku nezmierili. Medzi sebou ho dôverne prezývali „Miláčikom“ a bolo pre nich nepredstaviteľné, že by pri vysviacke kostola nemohol účinkovať ich rodák, ktorý mal na jeho výstavbe najväčšie zásluhy. Napísali spišskému biskupovi Párvyemu žiadosť o povolenie vysviacky a vzápätí požadovali pri akcii aj Hlinkovu účasť. Podľa ich ďalšej žiadosti mal byť Hlinka znova ustanovený na faru v Ružomberku – iba tak by sa mohli obrady vysvätenia kostola konať. Stále pritom počítali aj s osobnou prítomnosťou biskupa na slávnosti. Ak by Párvy podmienky Černovčanov nesplnil, títo žiadali všetko konanie odložiť – verili, že ich rodák bude po čase znova uvedený do farského úradu.

Spišský biskup s požiadavkami dedinčanov nesúhlasil. Rozhodol sa, že do Černovej nepôjde a namiesto seba delegoval kanonika Antona Kurimského. Tento predtým pôsobil ako farár v Ružomberku a situáciu v jeho „ulici“ dôverne poznal. Mal informácie o jej rozhorčených obyvateľoch, o ich rozhodnutí nepripustiť vysviacku žiadnym iným kňazom. Dokonca dostal aj

viaceré listy, v ktorých sa mu anonymní autori vyhrážali, aby si rozmyslel, či, miestnym naprotiveň, príde do Černovej. Kurimský poverenie odmietol, a tak, po viacerých presunoch dátumu vysviacky, mala zodpovednosť padnúť na likavského farára-dekana Martina Pazúrika a ružomerského administrátora fary Jozefa Fischera. Dátum vysviacky bol definitívne stanovený na nedeľu 27. októbra 1907 a vyhlasovaný v okolitých farnostiach.

Výhražné nepodpísané listy a telegramy následne prišli na biskupstvo do Spišskej Kapituly a podobné listy dostal aj Pazúrik a Fischer – proti nim a miestnym úradom sa obrátil hnev dedinčanov. Po ohlásení dátumu vysviacky sa občania Černovej zhluchovali a nahlas rebelovali. Aby zabránili vysviacke, z piatka na sobotu ukradli z kostola šesť svietnikov, dve zástavy a oltárne plachty. Na slúžnodvorskom (okresnom) úrade bol hlavným slúžnym Pavel Andaházy. V sobotu vyslal do Černovej žandárov, aby zabezpečili pokoj a poriadok a tiež zaistili „hlavné poburovateľky“, ak ich prichytia pri čine: Annu Fullovú, rod. Hlinkovú, Annu Kosovú, rod. Bačkorovú, Máriu Cibulkovú, rod. Urbanovú. Po príchode žandárov sa zistili aj mená „zlodejov“, ktorí veci z kostola tajne odniesli (Fullová – Hlinkova sestra, Hlavčo-Bocko, Fulla, Hančíková, Jeleníková, Frolo) – všetko sa muselo vrátiť. Atmosféra bola vybičovaná, veliteľ žandárov si preto vyžiadal ďalšie posily. Viacerí žandári, keď nepatrolovali, si vypili (u gazdu Polievku na dvore nakládli oheň, pričom popíjali domácu „krampapuľu), podnapití mali aj „protišťátne“ reči a potom sa vyhrážali gazdovi, ak ich udá, tak ho zastrelia. Väčšina z nich boli Slováci, niektorí mali pomaďarčené mená.

V nedeľu 27. októbra bola Černová už od včasného rána vzrušená a na nohách. Prítomní pätnásť žandári chodili s nabitými puškami a nasadenými bajonetmi po obci a upozorňovali obyvateľov, aby sa nebúrili, nerobili násilnosti, ináč sa bude strieľať. Keď hlavný slúžny Andaházy dostal telefonát o situácii v Černovej s požiadavkou poslať ďalších žandárov, šiel do honvédskej kasárne vyžiadať vojakov. Tam neuspel, pretože mali iba nováčikov bez skúseností, nesúcich na udržiavanie a zabezpečovanie poriadku. Keď mu na fare dekan Pazúrik povedal, že aj s administrátorom Fischerom sú rozhodnutí kostol vysvätiť, Andaházy všetku zodpovednosť za akciu a poriadok hodil na podslúžneho Zoltána Pereszlényiho. Tohto vyslal, aby s ďalšími šiestimi žandármi ako úradná moc sprevádzal kňazov do Černovej a prikázal mu, aby sa, len čo zbadá na mieste akýkoľvek odpor, aj so žandármi ihneď stiahol a vrátil sa s nimi do Ružomberka.

Vysviacka bola naplánovaná na desiatu hodinu doobeda. Okolo trištvrté na desať zabočili do Černovej zo štátnej hradskej dva koče. Na prvom sa viezol podslúžny Pereszlényi s kočišom a s hajdúchom Jozefom Vevericom, na druhom dekan Pazúrik, administrátor Fischer, ludrovský

administrátor František Hasznélyi, ružomerský katechéta Izidor Kaloczay, organista Jozef Chládek a kostolník Fraňo Mrmaj.

Vojst' do dediny chceli popri Dolnej škole – toto miesto bolo zúžené, keďže oproti škole stál plot a humno, pod ktorým ešte prekážali naukladané dlhé brvná. Práve tu sa zhromaždil hustý zástup viac ako tristo nahnevaných a krikom protestujúcich ľudí brániacich vstup kočom do obce. Kone pred zástupom zastali, vzpínali sa, žandári sa snažili bajonetmi prekliesniť cestu. Niektorí zo zhromaždených obišli školu, a tak sa od chrbta dostali za koče, ktoré sa nemohli pohnúť a mali zahatanú aj cestu nazad. Rozzúrený podslúžny vztýčený na koči šermoval paličou a prikazoval kočišovi: „Csak elöre! Csak elöre!“ (Len napred!)

Bičom šľahané kone sa vzpínali, hrozilo, že skočia medzi ľuďmi a niekoho zadlavia. Vtedy jeden z dedinčanov (Jozef Demko) chytil oje a druhý (Ondrej Sliachan) kone za uzdu. Hajdúch Veveřica vytrhol kočišovi bič, vrhol sa Demku a úderom ho zrazil na zem. Po opätovnom pokriku „Czak elöre“ a za veľkého zmätku preletelo ponad koče aj niekoľko kameňom, ktoré hodili chlapi spoza humien. Nikoho netrafili, ale vtedy už veliteľ žandárov vydal rozkaz na strelbu: „Lönni!“

Po prvej salve zo žandárskych manlicheriek nasledovali ďalšie výstrely. Zasiahnutí padali s výkrikmi do kaluží z vlastnej krvi, ľudia sa v hrôze rozutekali. Na uvoľnenom priestranstve sa koče rýchlo obrátili a uháňali späť do Ružomberka.

Niektorí Černovčania sa na miesto vzápätí vracali, aby svojich ranených, stonajúcich aj umierajúcich v prachu odtiahli, no žandári ich surovo odháňali. Do príchodu úradov sa s nikým a ničím nesmie hýbať! Viacerí zasiahnutí preto na mieste, pred očami svojich príbuzných, aj vykrvácali.

Jeden z dedinčanov utekal do Ružomberka po lekára. Prvý prišiel na miesto masakry dr. Vavro Šrobár, druhého, dr. Marka Polgára pravdepodobne zalarmovali úrady. Obec obsadilo vojsko ešte v ten deň a v nedeľu prišli do dediny, v ktorej vyhlásili štatárium, ďalší vojaci.

Bilancia strelby bola desivá. Na mieste masakry zostali deväť mŕtv: Antónia Lejková, Ružena Fagová, Jozef Demko, Katarína Demková, Ondrej Uhrina, Jozef Lejko, Michal Polievka, Pavel Janči, Jozef Hlinka.

Na druhý deň skonali ďalší štyria: Karol Otiepka, Ignác Janček, Jozef Lajčiak, Terézia Demková.

V budapeštianskej Nemocnici sv. Róchusa zomreli Jozef Fulla a Andrej Šulík-Kučera.

Masakra v Černovej si vyžiadala spolu 15 mŕtvych a 52 ľahšie alebo ťažko zranených. Najmladšou obeťou bola 14-ročná Antónia Lejková, najstarší 55-ročný Jozef Lajčiak.

(V zozname obetí uvádzajú niektorí autori namiesto Terézie Demkovej vdovu Katarínu Debnárovú, matku siedmich detí. Bola zasiahnutá do pľúc, keď v dave hľadala svoje deti, doma upadla do kómy, z ktorej sa na tretí deň prebrala. Deti sa potom s pomocou príbuzných o bezvládnú matku až do jej smrti starali.)

Po obsadení vojskom úrady pristúpili k zatváraníu „buričov“. 28. októbra odviekli v putách do väzenia v Ružomberku Jána Javorku. V nasledujúci deň zatkli ďalších dvanástich, medzi nimi aj Annu Fullovú, sestru Andreja Hlinku. Spolu s Javorkom ju označili za hlavných podnecovateľov „vzbury proti vrchnosti“.

Pohreb obetí bol určený na stredu, 30. októbra. Ešte pred pohrebnými obradmi úrady náhle nariadili súdnu pitvu. Pozostalí museli svojich mŕtvych priniesť do stodoly pri cintoríne. Umytých, poobliekaných a kvetmi obložených vykonávatelia povyzliekali donaha a pitvou zisťovali príčinu smrti. Rozrezané telá potom hádzali do rakiev aj s uzlíčkom šiat a takto vracali príbuzným. Kňaz, ktorému sa pozostalí sťažovali, intervenoval u prítomných lekárov a až po jeho zákroku vracali vykonávatelia mŕtvolu oblečené. (Priamy účastník masakry Štefan Hatala pripomína aj ďalšiu obeť, nikde úradne nezaznamenanú: dieťa zastrelené v bruchu matky, ktorá bola v siedmom mesiaci tehotenstva. Žena porodila v humne, kam ju odniesli a potom záležitosť tajili, aby rodičku úrady neobžalovali z účasti na „vzbure“. Dieťa vložili do truhly z jednej obetí, ktorú po pitve vrátili príbuzným.)

Cintorín obkolesili stovky vojakov, okrem príbuzných tam nesmel vstúpiť nikto cudzí. Za kordónom vojska na mierne dvíhajúcim sa svahu až k hore stálo mlčky tisíce ľudí. Ružomberský kaplán Andrej Oravec, ktorý mal obeť pochovávať, poprosil veliteľa, aby aj im účasť na pohrebe povolil. Vojsko ustúpilo ku kostolu a mlčiace more postúpilo k cintorínu. Úplne ho zaplnilo – no aj tak sa naň väčšina nedostala.

Počas obradov bolo počuť hlavne nárek trhajúci srdcia. Siroty sa zachádzali plačom, chlapmi triasli vzlyky. Niektoré ženy omdlievali. Pri Otčenáši za zomrelých sa lamentovanie trochu stíšilo, až kým neprišlo „a odpusť nám naše viny, ako i my...“ Tu sa ľudom na cintoríne zlomil hlas a nárek opäť prepukol.

Pri obradoch a po nich vojaci, väčšinou Rumuni, stáli ako stĺpy, v očiach slzy.

V deň pohrebu, 30. októbra sa v Budapešti konala parlamentná schôdza, na ktorej slovenskí poslanci interpelovali vo veci masakry v Černovej. Zo žalujúcich sa stali obžalovaní, od väčši-

ny prítomných sa im dostalo iba urážok, obviňovania („vy ste vrahovia ľudu, vaše časopisy ho pobúrili...“) a skoro až osobnej inzultácie.

Vyšetrovacia väzba zatknutých trvala jeden a pol mesiaca. Fiškus, štátny zástupca Július Belopotocký ju završil žalobou na 55 ľudí pre prečin násilného sprotivenia sa proti vrchnosti a pre prečin proti súkromným osobám. Začiatok súdneho procesu bol určený na 2. marca 1908, na ktorý predviedli 53 obžalovaných (neprítomné dve ženy boli po pôrode) a 93 svedkov. Súdny proces trval 8 dní. Žalobu musel čítať štátny fiškus po slovensky a po slovensky viedol proces aj predseda súdneho tribunálu, lebo veľká väčšina obžalovaných a prítomných svedkov nevedela a nerozumela po maďarsky. Na procese svedčilo i štrnásť žandárov. Aj z výpovedí strel'ajúcich vyplývala nerozvážnosť úradov, nevhodnosť postupu žandárov a nezmyselnosť ich počínania završeneho strel'bou, u niektorých až štvornásobnou – títo zväčša strel'ali utekajúcim do chrbta.

Obžalovaných obhajovali štyria advokáti: dr. Janko Mudroň z Martina, dr. Jozef Kállay z Liptovského Mikuláša, dr. Bernát Hiller a dr. Henrich Lakner z Ružomberka, veľmi skúsení v kriminálnych procesoch. Ale po reči štátneho fiškusa akoby všetko úsilie obhajcov vyšlo nazmar. Zaujatí sudcovia uznali štyridsiaticich obžalovaných za vinných aj napriek tomu, že sa nedokázala vopred pripravovaná a organizovaná vzburá, ale iba zhluk ľudí, ktorí volali a prosili, aby sa nekonala posviacka kostola. Obžalované ženy a muži dostali spolu 37 rokov väzenia a 128 rokov straty občianskych práv. Okrem týchto viacerých obvinených trest obišiel, keďže v čase strel'by nemali ani 16 rokov.

Masakra v Černovej, nasledovné zatváranie a monsterproces s obžalovanými dosiahli mimoriadny ohlas nielen v Európe (písali o nej všetky významné tlačové médiá), ale aj v americkej tlači. Už v pondelok 28. októbra vyšlo mimoriadne číslo *Národných novín* v Martine a tieto neskôr sústavne referovali o následkoch, ako aj o súde s Černovčanmi. Udalostiam sa podrobne venovali i *Ľudové noviny*, *Slovenský týždenník*, *Robotnícke noviny*... Po súdnom procese vyšla v Martine na deväťdesiatich stranách publikácia *Černovský proces*, ktorej autorom bol syn Svetozára Hurbana Vajanského. Píše v nej o priebehu, výpovediach svedkov a objasňuje predchádzajúce tragické udalosti.

Naopak, provládna tlač fakty bulvárne prekrúcala, písala nenávisťne, dokonca si z obetí robila posmech.

Björnstjerne Björnson ďalej búril svedomie Európy v článku *Maďarský priemysel*, neskôr v článku *Čo Slováci musia vytrpieť* vyratúva prípady svojvôle a krívd voči Slovákom zo strany

maďarskej justície. K týmto problémom sa vo svojej publikačnej činnosti vracal i v neskoršej dobe.

V Anglicku a v Európe našli v tom období veľký ohlas články a štúdie škótskeho historika a publicistu R. W. Setona-Watsona, ktorý sa v nich postavil na stranu utláčaného slovenského národa.

Mohutné protestné akcie proti masakre v Černovej, nespravodlivému súdnemu procesu a väzeniu zorganizovali americkí Slováci vo všetkých veľkých mestách, kde žili. O nespravodlivosti, ktorá sa diala v ich domovine, informovala hlavne krajanská tlač – slovenské spolky vydávali v tom období 14 časopisov v súhrnnom náklade 200 000 exemplárov.

Najsilnejšia vlna solidarity so Slovákami prišla spoza rieky Moravy. V tamojšej tlači presakovalo poznanie: Česi si uvedomujú, že vedľa nich žije národ im veľmi blízky, ktorý je surovo prenasledovaný, vládnu mocou zbavovaný svojich práv. Treba si uvedomiť jeho postavenie a pomôcť mu. K veľkej nevôli Budapešti protestovali aj popredné osobnosti českého politického a kultúrneho života. Na podporu Slovákov sa uskutočňovali viaceré protestné akcie – len telocvičná jednota *Sokol* usporiadala viac ako 750 zhromaždení (Holec 1997). Pre siroty v Černovej, ktorých bolo viac ako 50, sa vyzbieralo odhadom 84 000 korún. Ohlasy z Čiech potvrdzujú, že udalosti v Černovej a ich dôsledky boli nemalým vkladom k definitívnemu posilneniu myšlienky spoločného štátu Čechov a Slovákov.

V čase konania masakry sa Andrej Hlinka nachádzal na Morave v mestečku Napajedla. (Maďarská bulvárna tlač v úsilí škandalizovať prišla s chýrom, že Hlinka preoblečený do ženských šiat strieľal v Černovej revolverom z okna.) Z Napajediel odišiel i s publicistom Vladimírom Hurbanom k svojmu priateľovi a žičlivcovi Aloisovi Kolískovi do Hodonína. Keď poobede dostal telegram o tom, čo sa stalo v jeho rodnej obci, zdesený chcel okamžite odcestovať na Slovensko. Iba s veľkou námahou ho priatelia presvedčili, aby radšej zostal a pokračoval v prednáškach. Doma by ho okamžite zatkli, a takto urobí národu väčšiu službu. So záujmom o jeho prednášky vo svetle udalostí v Černovej bude stúpať aj pocit solidarity so slovenským národom.

Následné Hlinkovo prednáškové turné sa stretlo s veľkým úspechom, zahŕňalo nielen vtedajšie české a moravské metropoly (nadšení pražskí vysokoškooláci ho odniesli na pleciach do hotela), ale aj menšie sídla. Poslucháčov sa obyčajne nazbieral taký počet, že kapacitne preplnené miestnosti nestačili. Vo väčších mestách ich prišli tisícky. Svoj pobyt Hlinka využil aj na rokovania s významnými politickými, kultúrnymi a cirkevnými činiteľmi.

Počas prednáškového turné v Čechách kráľovská tabuľa zamietla odvolanie Hlinku a spol. a potvrdila rozsudok z roku 1906, podľa ktorého musia odsúdení trest prijať a absolvovať aj väzenie. Štátna moc v Uhorsku v zámere prekaziť Hlikovu „protimaďarskú a protištátnu“ agitáciu mu urýchlene nariadila deň nástupu trestu, a to 30. november 1907.

Hoci ho v dobrom úmysle priatelia prehovárali, aby sa do Uhorska nevrátil a vyhol sa pobytu v cele, nespravil tak. Uvedomoval si, že by vlastne zradil svoje ideály – neutekať z boja a kvôli svojmu presvedčeniu aj trpieť.

Je potrebné pripomenúť, že Kongregácia koncilu v Ríme nepotvrdila Párvyho suspenzie Hlinku a jej výrok odsúhlasil 14. marca 1909 aj pápež Pius X. Po návrate z väzenia Andrej Hlinka 29. júna 1910 kostol vo svojej rodnej obci vysvätil.

Počas obdobia komunistickej totality sa masakra v Černovej do slovenských a českých učebníc dejepisu prakticky nedostala. Na príčine bola hlavne osobnosť katolíckeho kňaza Andreja Hlinku. Marxizmu poplatní historici černovčanského národovca z dejinného účinkovania a z toho plynúcich súvislostí úmyselne vynechávali, prípadne dohonestovali a jeho úlohu v dejinách nášho národa bagatelizovali. Z vtedajšieho ideologického hľadiska presadzovaného vládnu mocou boli Hlinkove verejne proklamované a zaznamenané antikomunistické postoje neprípustné. Do súvislostí so vznikom Československej republiky dávali tzv. Veľkú októbrovú socialistickú revolúciu v Rusku – údajne, podľa oficiálnej prosovietskej propagandy, ona mala najväčší vplyv na ustanovenie nového štátu Čechov a Slovákov.

Po páde komunistickej totality sa historická veda dostala k slobodnému zverejňovaniu skutočných historických, dovtedy zamlčovaných faktov. Nešlo iba o zverejňovanie, ale aj vyvodzovanie súvislostí. Viacerí súčasní renomovaní historici uznávajú, že masakra v Černovej prispela významným dielom k uvedomovaniu si spolupatričnosti Čechov a Slovákov a že aj táto udalosť pomohla otvoriť cestu smerujúcu ku vzniku Československej republiky v roku 1918.

Zoznam použitej literatúry

BJÖRNSON, B., 1908. Magyarische Barbarei. In: *März (München)*, 1908, Erster Band (Januar bis März), s. 562-563.

BJÖRNSON, B., 1907. Was die Slowaken leiden müssen. In: *März (München)*, 1907, Vierter Band (Oktober bis Dezember), s. 407-412.

HOLEC, R., 1997. *Tragédia v Černovej a slovenská spoločnosť*. Martin: Matica slovenská, 1997.

KOLAFA, Š. J., 1997. *Tolstoj a Björnson ve slovenském zápase proti maďarizaci*. Praha: ARSCI, 1997.

LAJČIAK, L. a Anton Lauček, 1982. *1907-1982 Černová*. Ružomberok: MKS, 1982.

LETZ, R., HROMJÁK, Ľ. a P. STANO. 2017. *Černová 1907*. Bratislava, Post Scriptum, Bratislava 2017. ISBN 978-80-89567-78-2.

MICHL, J. B., 1970. *Björnstjerne Björnson*. Bratislava: Obzor, 1970.

V texte bol použitý aj rukopis pamätníka Ladislava Hatalu a tiež spomienky Štefana Hatalu, priameho účastníka masakry, ktorý mal v čase tragédie 15 rokov. (v r. 1966 ich zapísal A. Lauček)

Analýza činnosti vybraných verejných knižníc Žilinského samosprávneho kraja a ich výročných správ z pohľadu ľudského kapitálu a ekonomických výnosov

Alena VALJAŠKOVÁ

Abstrakt

Cieľom príspevku je poskytnúť prehľad činnosti Krajskej knižnice v Žiline a regionálnych knižníc Žilinského kraja, a to z pohľadu Európskeho indexu kreativity, ktorý sa zameriava na šesť pilierov indexu (ľudský kapitál, technológie, inštitucionálne prostredie, sociálne prostredie, otvorenosť a rôznorodosť, kreatívne výstupy). Zamerali sme sa práve na prvý pilier – ľudský kapitál, cez ktorý sme na knižnice nahliadali, analyzovali a hľadali spoločných menovateľov. Zároveň sme sa pozreli aj na ekonomické výnosy vybraných knižníc.

Kľúčové slová: Kreatívna ekonomika. Kultúrny priemysel. Verejné knižnice. Žilinský samosprávny kraj. Index kreativity.

Abstract

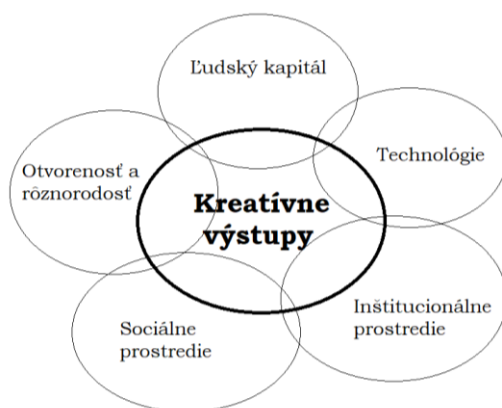
The aim of the paper is to provide an overview of work of regional libraries of the Žilina Region from the point of view of the European Creativity Index, which focuses on the six pillars of the index (human capital, technology, institutional environment, social environment, openness and diversity, creative outputs). We analysed selected libraries through the optics of human capital and their economic benefits and searched for common denominators.

Keywords: Creative Economy. Cultural Industry. Public Libraries. Region of Žilina. Creativity index.

Ľudský kapitál a verejné knižnice Žilinského samosprávneho kraja

Metodiku európskeho indexu kreativity navrhla KEA – výskumná organizácia, ktorú požiadala Európska komisia o poradenstvo, a ktorá sa zameriava na výskum kreatívnych odvetví – kultúrneho a kreatívneho priemyslu (ďalej KKP) (Čorejová 2015, s. 7). Sociálne i ekonomické piliere, ktoré z tejto metodiky vychádzajú, sme v rámci našej analýzy adaptovali na priestor knižníc a skúmali sme ich prostredníctvom analýzy z výročných správ knižníc ŽSK

a následnou syntézou dát sme sa pokúsili poukázať na potenciál knižníc a ich etablovanie sa v prostredí kreatívnej ekonomiky.

Obrázok 1 Šesť pilierov európskeho indexu kreativity (KEA 2009; MK SR 2014, s. 22)

Keďže kreatívnu ekonomiku je možné definovať aj ako: „*odvetvie, ktoré sa zaoberá prepojením medzi ekonomikou, kultúrou, technológiami a sociálnymi aspektmi*“ (Gašparík, Krammer, Václavová, 2017, s. 9), zamerali sme sa na analýzu knižníc a ich výkonov, ktorá by nám mohla zodpovedať otázku o prepojení knižníc s kreatívnou ekonomikou. V tomto článku sa zameriavame na ľudský kapitál, s ktorým sú knižnice v kontakte a pozrieme sa aj na ich ekonomické výsledky.

Ako píše Rehák v úvode knihy KRENAR (2015) „*skúmanie kreatívnej ekonomiky...nadväzuje na výskum v oblasti kultúrnych odvetví a ekonómie kultúry*.“ V rámci našej analýzy sme sa preto zamerali na verejné knižnice v správe Žilinského samosprávneho kraja (ŽSK), ktoré spadajú do odvetvia kultúry a spĺňali atribút dostatočnej miery urbanizácie lokality, čiže požiadavku na istý počet obyvateľov, vzdelávacích inštitúcií, ako aj trhové prostredie vytvárajúce kultúrno-kreatívne produkty (MK SR, 2014), čím sme sa pridržali schémy, ktorú uplatnilo Ministerstvo kultúry SR pri kreovaní *Východisk stratégie rozvoja kreatívneho priemyslu v SR*. Žilinský kraj v roku 2014 vykazoval veľmi dobré výsledky v oblasti kultúrneho prostredia (vysoká koncentrácia kultúrno-osvetových zariadení) ako aj výstupov kultúrno-kreatívnej tvorby (MK SR, s. 22).

Z analýzy štatistických údajov z portálu statdat.statistics.sk a z portálu datacubenew.statistics.sk z roku 2019 sme dospeli k nasledovným číslam, ktoré sa dotýkajú podmienky urbanizácie lokality, v ktorej sídlia najväčšie verejné regionálne a mestské knižnice ŽSK. Je potrebné poznamenať, že sme bližšie neskúmali hodnoty urbanizácie, ale vychádzali sme z *Východisk* (MK SR 2014). Zároveň sme overili najnovší údaj priemernej hustoty

obyvateľstva v SR podľa statdat.statistics.sk, ktorý je na úrovni 111,23 (počet obyvateľov na 1 km²; údaj z roku 2019).

Okres	Hustota obyvateľstva (počet obyvateľov na 1 km²) 2019	Knižnica v správe
Žilina	193,9	ŽSK
Kysucké Nové Mesto	189,51	mesto
Martin	130,93	ŽSK
Čadca	118,43	ŽSK
Bytča	109,82	mesto
Námestovo	90,76	mesto
Ružomberok	87,67	mesto
Dolný Kubín	80,22	ŽSK
Tvrdošín	75,54	mesto – Tvrdošín, Trstená
Liptovský Mikuláš	53,88	ŽSK
Turčianske Teplice	40,43	mesto

Tabuľka 1 Urbanizácia a početnosť kultúrnych inštitúcií podľa okresov (Hustota obyvateľstva SR... 2019)

Na základe atribútu urbanizácie lokality (hustoty obyvateľstva) a atribútu správy ŽSK sme sa zamerali na analýzu činností nasledujúcich knižníc: Krajská knižnica v Žiline, Turčianska knižnica v Martine a Kysucká knižnica v Čadci.

Vychádzajúc zo šiestich pilierov európskeho indexu kreativity (EIK) (obr. 1) sme sa zamerali na ľudský kapitál týchto knižníc (kreatívny potenciál) a položili sme si otázku: „V akom vzťahu je ponuka vzdelávacích a kultúrnych podujatí v knižnici, s ekonomickým výsledkom knižnice, či s možnosťou vplyvať na kreatívny potenciál používateľov knižnice?“.

Čorejová a kol., ktorí skúmali ľudský kapitál v ŽSK (2015) ho rozdeľujú do nasledujúcich okruhov vychádzajúc z EIK:

- **Potenciál vzdelávania na podporu kreatívnych talentov** (skúmali ho podľa počtu hodín venovaných kultúre a umeniu na školách ŽSK a podľa počtu umeleckých škôl na milión obyvateľov) (Čorejová, s. 32-33)
- **Úroveň kreatívnych talentov** (počet študentov so vzdelávaním v oblasti kultúry a pomer zamestnancov v kultúrnych odvetviach v pomere k celkovej zamestnanosti) (Čorejová 2015, s. 34-35)

Kreatívny potenciál je v metodike KEA vnímaný cez tri skupiny, ktoré sa v ŽSK (Čorejová 2015) skúmali cez terciárne vzdelávanie, počet umeleckých škôl a pomer zamestnancov v kultúre v pomere k celkovej zamestnanosti. Tieto aspekty v knižnici považujeme za neaplikovateľné, ale vytvorili sme si vlastný náhľad, ktorý chce korelovať s danou metodikou. Nezamerali sme sa na kultúrne vzdelávanie podľa počtu hodín, nakoľko neskúmame školské zariadenia (Čorejová 2015), ale ako ťažisko sme si zvolili počet podujatí na ročnej báze, ktoré knižnice organizovali.

Rozoberali sme výročné správy knižníc z hľadiska **potenciálu vzdelávania a úrovne kreatívnych talentov s nasledujúcimi parametrami**: počty podujatí – výstavy, besedy, kurzy a pod., počty účastníkov - dosah (korelácia s počtom umeleckých škôl a počtom hodín venovaných vzdelávaniu spadajúcemu do oblasti kultúry), počet študentov a študentov VŠ, ktorí sú čitateľmi knižníc (nielen tretieho stupňa), a počet odborných pracovníkov, ktorí majú vysokoškolské vzdelanie v skúmaných knižniciach a počet vzdelávacích aktivít pre pracovníkov v knižniciach. Cieľom článku bolo priblížiť tieto parametre v skúmaných knižniciach, ktoré sa týkajú týchto oblastí v mikrosvete knižníc.

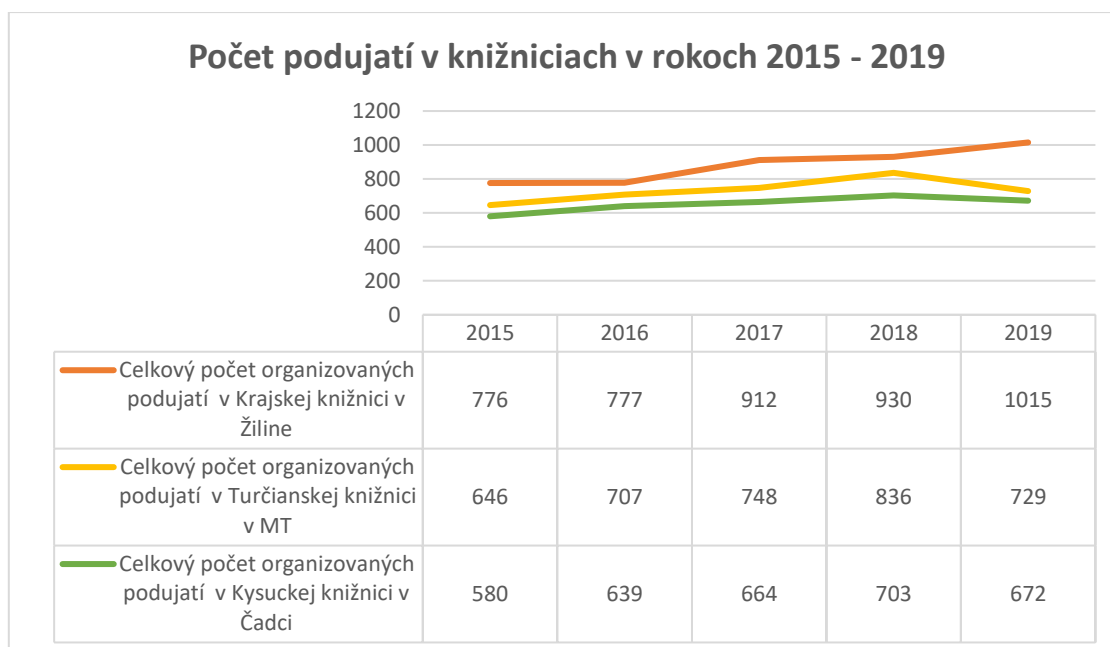
Dáta z výročných správ

Výročné správy sa počas rokov vyvíjali a menila sa detailnosť a hĺbka zbieraných údajov. Tu je potrebné poznamenať, že vybrané parametre nebolo možné v niektorých prípadoch medziročne komparovať, nakoľko neboli tieto ukazovatele sledované, resp. boli sledované iba v niektorých rokoch, či čiastkovo.

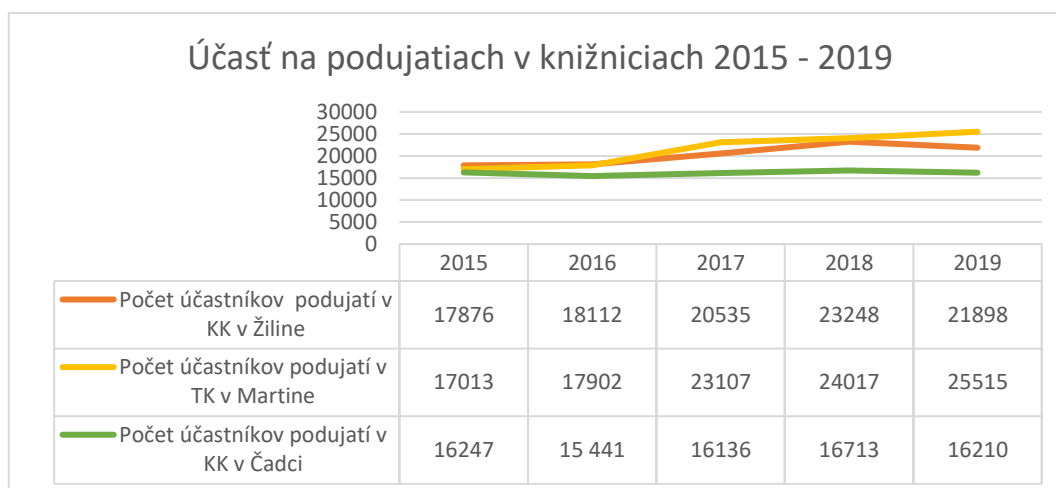
V správach knižníc ale pozorujeme posun smerom k napĺňaniu potrieb používateľov a je viditeľný aj záujem o rozširovanie služieb knižníc v skúmaných výročných správach za roky 2015 – 2019.

Prvým skúmaným parametrom boli počty podujatí. Dáta z jednotlivých knižniciach sme premietli do grafu, ktorý nám prehľadne ukazuje tendencie v jednotlivých knižniciach (obr. 2).

Zaujímavé je, porovnať ich s počtom návštevníkov (obr. 3). Tu nachádzame odchýlku medzi návštevnosťou podujatí v Krajskej knižnici v Žiline a v Turčianskej knižnici v Martine, kde má Žilina vyšší počet podujatí v roku 2019, ale nižší počet účastníkov než tomu bolo v Turčianskej knižnici v Martine.

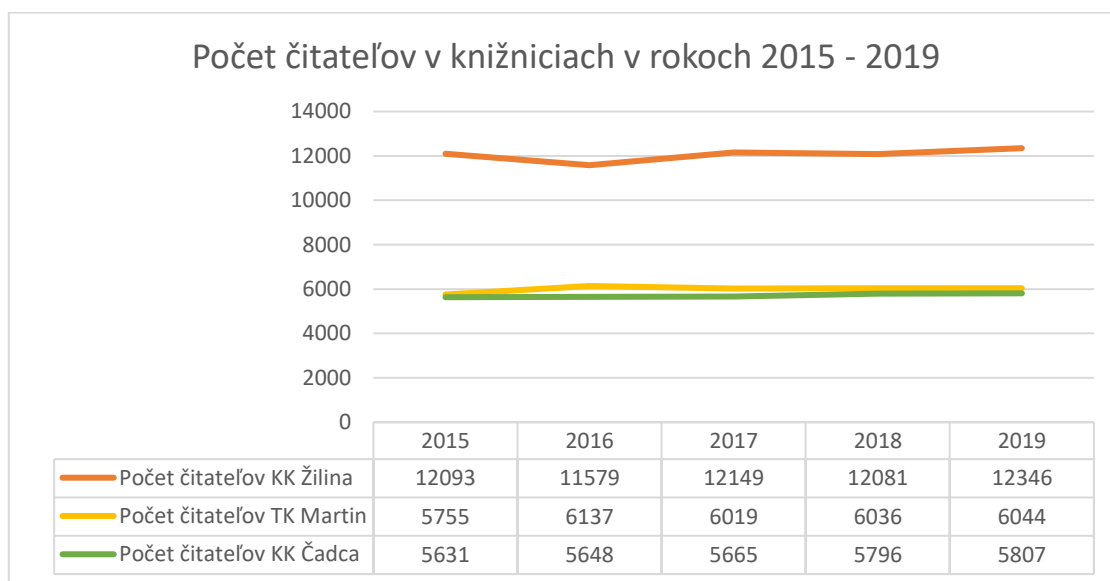
Obrázok 2 Počet podujatí v sledovaných knižniciach v rokoch 2015 – 2019 (VÚC Žilina 2019)

Obrázok 3 Počet návštevníkov na podujatiach organizovaných knižnicami v rokoch 2015 – 2019 (VÚC Žilina 2019)

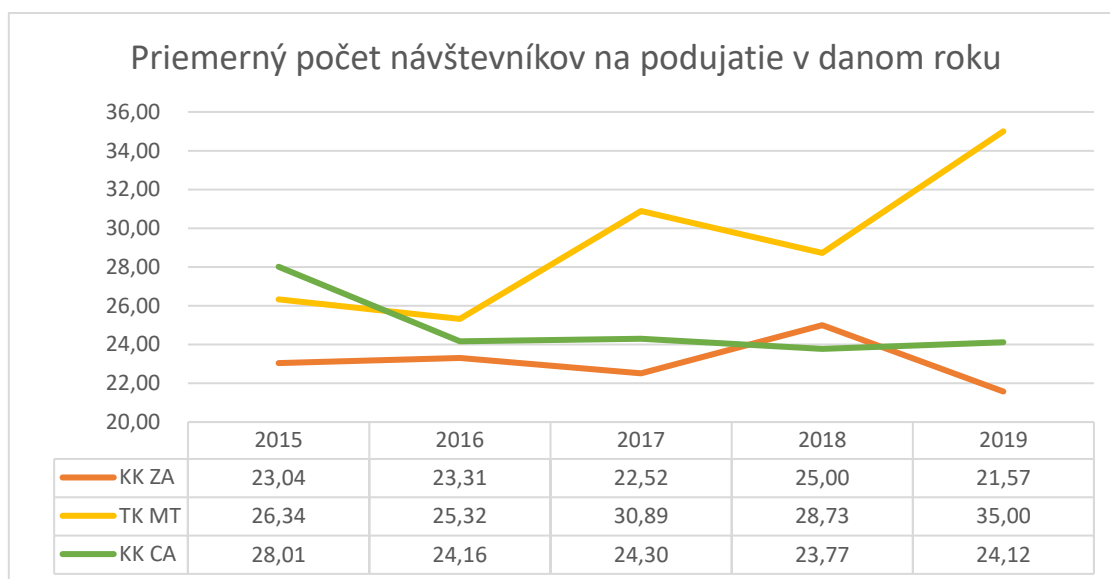
Prekvapivo pôsobí tento údaj aj z pohľadu počtu čitateľov (obr. 4), ktorými tieto knižnice disponujú a ktorých majú možnosť osloviť a pozvať na svoje podujatia. Krajská knižnica v Žiline mala zapísaných 12 346 čitateľov (údaj z výročnej správy 2019), pritom ale Turčianska

knižnica v Martine, ktorá mala v minulom roku zapísaných 6 044 čitateľov, vykázala oveľa vyššiu návštevnosť podujatí (obr. 4). Tento trend môžeme pozorovať v posledných troch rokoch, keď Turčianska knižnica vykázala oveľa vyššiu návštevnosť podujatí ako KK v Žiline (obr. 3). To môže byť spôsobené dvoma aspektami. Jedným je spôsob a dôslednosť v počítaní návštevníkov a druhým aspektom je schopnosť osloviť publikum aj zo skupiny obyvateľov nezapísaných v knižnici.

Obrázok 4 Počet čitateľov v skúmaných knižniciach v rokoch 2015 – 2019 (VÚC Žilina 2019)

V priemere mala Krajská knižnica v Žiline na jedno podujatie v posledných 5 rokoch návštevnosť 23,09 osoby, Turčianska knižnica v Martine mala návštevnosť na podujatie v priemere 29,26 osoby a Kysucká knižnica v Čadci mala priemernú návštevnosť na úrovni 27,87 osoby (obr. 5).

Obrázok 5 Priemerný počet návštevníkov na podujatiach podľa knižnice a podľa roku (VÚC Žilina 2019)

Ako druhý okruh (parameter) sme si zadefinovali zistiť počet študentov SŠ a VŠ, ktorí sú čitateľmi skúmaných knižníc, nakoľko tento merateľný ukazovateľ poukazuje na potenciálne kreatívne talenty, ktoré sa aj prostredníctvom knižníc môžu ďalej rozvíjať. Chceli sme sa zamerať najmä na VŠ študentov, ale okrem Krajskej knižnice v Žiline, tento ukazovateľ nebol vo výročných správach ďalších dvoch knižníc meraný samostatne (tab. 3). Aby sme sa mohli čo najužšie pridrživať metodiky, z ktorej vychádzame, bude potrebné doskúmať zameranie študentov VŠ a zistiť koľko z nich sa pripravuje na povolanie v oblasti humanitných vied, umenia, žurnalistiky, architektúry, náboženstva, cudzích jazykov, audiovizuálnej produkcie, mediálnej produkcie a pod. (Čorejová 2015, s. 34). Zároveň bude potrebné zistiť koľko z počtu študentov uvádzaných vo výročných správach Turčianskej a Kysuckej knižnice bolo študentmi VŠ, prípadne tento údaj sledovať v nasledujúcom období.

	2015	2016	2017	2018	2019
KK ZA Študenti SŠ / VŠ	1143 / 1282	1143 / 1282	1151 / 1256	1183 / 1194	1126 / 1108
TK MT Študenti	714	616	591	553	527
KK CA Študenti	1250	1073	1025	965	914

Tabuľka 2 Počet čitateľov z radov študentov SŠ a VŠ (VÚC Žilina 2019)

Posledným parametrom, ktorý sme si vybrali, bol počet zamestnancov a ich vzdelanie/odbornosť. Tento parameter sme vo výročných správach zistili len útržkovite.

Kysucká knižnica mala v správach najpodrobnejšie popísané podklady o svojich zamestnancoch. V sledovaných rokoch mala stabilne 21 – 23 zamestnancov, z toho bolo 10 vysokoškolsky vzdelaných a z nich 1 mal knihovnícke vzdelanie. Vysokoškolskí pracovníci teda tvorili 43 - 47% z celkového počtu pracovníkov.

Turčianska knižnica mala v sledovanom období 30 zamestnancov, z toho 26 bolo odborných. Vo výročných správach ale nebol údaj, koľkí z nich mali vysokoškolské vzdelanie a či ich vzdelanie bolo v odbornej knihovnícke.

Krajská knižnica v Žiline mala v sledovanom období 31 alebo 32 odborných pracovníkov a iba v roku 2019 sme v správe našli aj presne vymedzený počet vysokoškolsky vzdelaných pracovníkov v počte 18.

Čo sa týka vzdelávania pracovníkov, v priemere za sledované obdobie organizovala, alebo vyslala Kysucká knižnica svojich pracovníkov na 4 odborné školenia ročne. Turčianska knižnica poskytla zamestnancom priemerne 8 vzdelávacích školení/kurzov ročne. Krajská knižnica v Žiline ako metodický útvar poskytovala odborné školenia regionálnym i mestským knižniciam, v roku 2019 ich zorganizovala 9. Údaje o vzdelaní zamestnancov aj o ich vzdelávaní bude potrebné doplniť v ďalšom zisťovaní cez rozhovory s vedúcimi pracovníkmi, alebo cez dotazník.

Zo správy Inštitútu informatiky a štatistiky sa odvetvie kultúrneho dedičstva KKP (Oblasť 1), ktoré zahŕňa činnosti knižníc, archívov, múzeí a prevádzku historických pamiatok a turistických zaujímavostí, podieľalo 8% na tvorbe HDP sektora KKP za rok 2017. Produkty tohto odvetvia sú vymedzené CPA klasifikáciou produktov podľa metodiky ESSnet-Culture prispôbenej dostupným údajom (Horecká a Némethová 2019, s. 8,13).

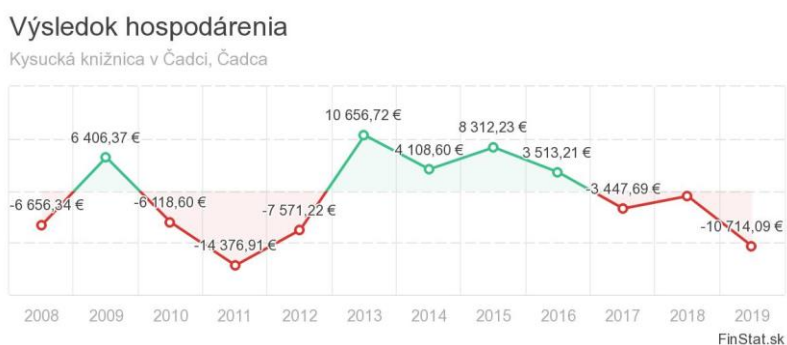
To nám dáva podklad k tomu, aby sme knižnice zaradili medzi inštitúcie, ktoré majú potenciál kreovať zisk pre kreatívnu ekonomiku, či takto priamo, ale v neposlednom rade môžu mať vplyv na rozvoj kreatívneho potenciálu čitateľov a návštevníkov knižnice, čo v konečnom dôsledku vyústí v ekonomický prínos. Momentálne štát podniká prvé kroky k tomu, aby

dokázal efektívne spracovať štatistické dáta a tak sledovať vývoj a ekonomický prínos odvetví KKP (MK SR, 2014), či už v zriaďovanej i v nezriaďovanej kultúre.

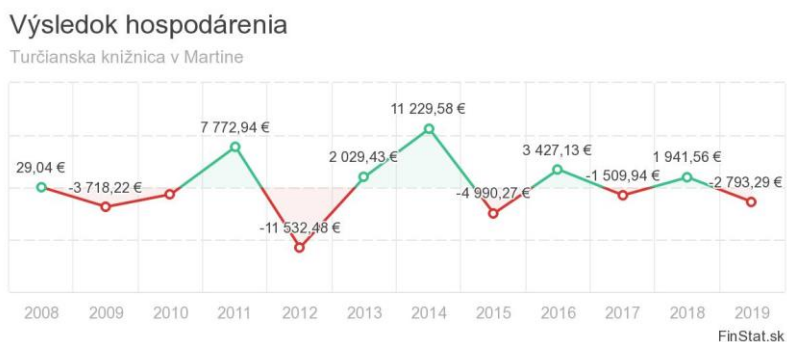
Z dát portálu finstat.sk môžeme porovnať aj ekonomické výsledky jednotlivých knižníc za rok 2019. Z dlhodobého hľadiska sa Krajská knižnica za sledované obdobie (2015 – 2019) držala so svojím hospodárskym výsledkom počas troch rokov v strate a dva roky skončila svoje hospodárenie v zisku (obr. 6).

Obrázok 6 Výsledok hospodárenia Krajskej knižnice v Žiline (Krajská knižnica v Žiline, 2019)

Obrázok 7 Výsledok hospodárenia Kysuckej knižnice v Čadci (Kysucká knižnica v Čadci 2019)

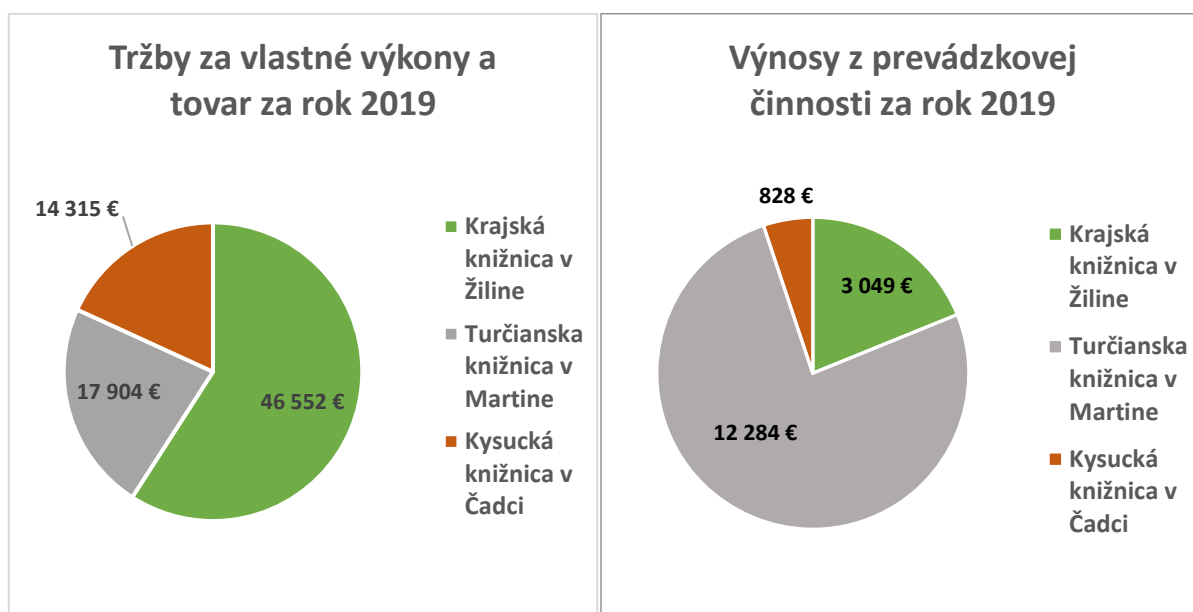

Obrázok 8 Výsledok hospodárenia Turčianskej knižnice v Martine (Turčianska knižnica v Martine 2019)

Knižnica v Čadci ako jediná vykazovala za dané obdobie pokles svojich tržieb v posledných troch kalendárnych rokoch, v roku 2019 to bol pokles pomerne významný (obr. 7). Knižnice

v Žiline a v Martine majú v sledovaných rokoch kolísavú tendenciu hospodárenia (strata – zisk), ale ani v jednom prípade nejde o veľké čísla.

Tu je potrebné upozorniť na markantný rozdiel pri výnosoch z prevádzkovej činnosti pri Turčianskej knižnici v Martine (obr. 9 vpravo). Táto knižnica prenájíma dva priestory na podnikateľské účely a tým získava nepomerne vyššiu sumu v tejto príjmovej položke. Krajská knižnica v Žiline ako najväčšia knižnica ťaží zo svojej veľkosti a počtu čitateľov, keď v roku 2019 dosiahla tržbu za vlastné tovary a služby vo výške viac ako 46-tisíc eur (obr. 9 vľavo).

Obrázok 9 Výnosy a tržby v skúmaných knižniciach v roku 2019 (zdroj tržieb a výnosov FinStat.sk)

Bude zaujímavé v budúcnosti analyzovať aj spôsob, akým sa knižnice vysporiadajú s aktuálnou krízou a zistiť ich adaptabilitu na novú situáciu, ktorej čelia a zároveň pozrieť sa na schopnosť zachovať si istý príjem z vlastnej činnosti v tomto období.

Záver

Problematika nahliadania na knižnice ako na priestor pre rozvoj kreativity a uznanie ich aktívneho začlenenia do jadra KKP je nepomerne širšia ako ponúka priestor článku. Pre tento výstup sme chceli hlavne poukázať na styčné body, ktoré sme hľadali medzi správami z regionálnych knižníc v ŽSK v oblasti ľudských zdrojov a v európskom indexe kreativity. Samozrejme naše zisťovanie v tomto bode nekončí, ale náš prieskum budeme rozširovať o ďalšie mestské a regionálne knižnice Žilinského samosprávneho kraja a pozrieme sa aj na ich prepojenie na ďalšie piliere indexu kreativity.

Zoznam bibliografických odkazov

- ČOREJOVÁ, Tatiana a kol., 2015. *Dimenzie kreatívnych odvetví v Žilinskom regióne*. [CD] Žilina: Žilinská univerzita v Žiline, 2015. ISBN 978-80-554-1085-2.
- ESSnet-CULTURE, 2012. *European Statistical System Network on Culture*. FINAL REPORT, 2012. Luxembourg [online]. 2012 [cit. 2020-07-08]. Dostupné z: http://ec.europa.eu/assets/eac/culture/library/reports/ess-net-report_en.pdf
- GAŠPARÍK, Jozef, KRAMMER Jozef a Alena VÁCLAVOVÁ, 2017. *Príležitosti kreatívnej ekonomiky* [online] Bratislava: IA MPSVR SR, 2017. [2020-10-26]. ISBN 978-80-89837-28-1. Dostupné z: https://www.ia.gov.sk/data/files/NP_CSD_II/Analyzy/Stat/Prilezitosti_kreativnej_ekonomiky.pdf
- HORECKÁ, J. a R. NÉMETHOVÁ, 2019. *Zhrnutie výsledkov satelitného účtu kultúry a kreatívneho priemyslu SR (2012-2017)* [online]. Bratislava, 2019 © INFOSTAT - Inštitút informatiky a štatistiky [cit. 2020-10-30]. Dostupné z: https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2020/10/Zhrnutie_vysledkov_SU_KKP_SR_2012-2017_web.pdf
- Hustota obyvateľstva – SR, oblasti, kraje, okresy, mesto, vidiek*, 2019. [online]. 18.03.2020 © Štatistický úrad Slovenskej republiky. Statdat.statistics.sk. [cit. 2020-11-18]. Dostupné z: <https://lnk.sk/nru6>
- KEA, 2009. *The Impact of Culture on Creativity*. A Study prepared for the European Commission (Directorate-General for Education and Culture). [online]. June 2009. KEA European Affairs. [cit. 2020-12-29]. Dostupné z: <https://keanet.eu/wp-content/uploads/2019/09/impactculturecreativityfull.pdf>
- Krajská knižnica v Žiline, 2019. [online]. *Výsledok hospodárenia. Výnosy*. Finstat ® 2020 [cit. 2020-11-20]. Dostupné z: <https://finstat.sk/00185752>
- Kysucká knižnica v Čadci, 2019. [online]. *Výsledok hospodárenia. Výnosy*. Finstat ® 2020 [cit. 2020-11-20]. Dostupné z: <https://www.finstat.sk/36145068>
- MK SR, 2014. *Východiská stratégie rozvoja kreatívneho priemyslu v SR*. [online]. Bratislava: MK SR, 2014. [2020-11-20]. Dostupné z: <http://www.culture.gov.sk/extdoc/5038/Vychodiska-strategie-rozvoja-kreativneho-priemyslu-v-SR>.
- MK SR, 2018. *Stratégia rozvoja miestnej a regionálnej kultúry a kultúry národnostných menšín SR do roku 2030*. Vstupná správa. [online]. 2018, s. 32 [cit. 2020-10-30] Dostupné z: <http://www.culture.gov.sk/extdoc/7961/Vstupna%20sprava%20Strategie%20rozvoja%20miestnej%20a%20regionalnej%20kultury%20a%20kultury%20narodnostnych%20mensin%20SR>
- REHÁK, Štefan, 2015. Kreatívna ekonomika – Koncepčné vymedzenie. In: *KRENAR: kreatívna ekonomika - národohospodárske a regionálne podmienky a stimuly*, 2015. BUČEK, Milan, Štefan REHÁK a Oto HUDEC (eds.). 1. vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2015, s. 9 – 28. ISBN 978-80-225-3954-8.
- Turčianska knižnica v Martine, 2019. [online]. *Výsledok hospodárenia. Výnosy*. Finstat ® 2020 [cit. 2020-11-20]. Dostupné z: <https://www.finstat.sk/36145319>

VÚC ŽILINA, 2019. *Výročné správy. Odbor kultúry*. [online] Žilinský samosprávny kraj. 2015 – 2019. [cit. 2020-09-08]. Dostupné z: <https://www.zilinskazupa.sk/sk/samosprava/urad-zsk/odbor-kultury/legislativa-oblasti-kultury/vyrocne-spravy.html>

Rádio v šate 21. storočia:

Transformácia tradičného média do digitálnej podoby

Matej SOMR

Abstrakt

Rádio od svojho počiatku zastáva v spoločnosti dôležitú funkciu. Na základe schopnosti prenosu správ na obrovské vzdialenosti si získalo označenie masového média, v súčasnosti prinášajúce informácie z domova i zo sveta. Rádio ako médium zasahuje a zároveň formuje rôzne životné oblasti – sociálna, kultúrna a politická. Technologický vývoj umožnil rádiu sa transformovať z tradičného do nového média. Nástupom internetu mohli terestriálne rádiá začať prenášať vysielanie v online prostredí. Rozvoj tejto sféry umožnil čoraz väčší výskyt internetových rádii bez ich klasických FM/AM verzií. Doba digitalizácie pre klasické rádiá opäť priniesla ďalšiu možnosť prenosu informácií prostredníctvom DAB (Digital Audio Broadcasting) vysielania. Článok bližšie popisuje postupnú transformáciu tradičného média, akým je rádio, do digitálnej podoby.

Kľúčové slová: rádio, terestriálne rádio, online rádio, internetové rádio, DAB, masové médium

Abstract

Since its inception, radio has played an important role in society. Based on the ability to transmit messages over great distances, it has earned the title of mass media, now bringing information from home and the world. As a medium, radio intervenes and also forms various areas of life - social, cultural and political. Technological developments have enabled the radio to transform from traditional to new media. With the advent of the Internet, terrestrial radios could start broadcasting online. The development of this sphere has enabled an increasing number of Internet radio stations without their classic FM / AM versions. The time of digitization for classical radio again brought another possibility of transmitting information via DAB (Digital Audio Broadcasting) broadcasting. The article describes the gradual transformation of traditional media such as radio into digital form.

Keywords: radio, terrestrial radio, online radio, internet radio, DAB, mass media

Existuje mnoho spôsobov ako prenášať informácie k masovému publiku. Hlavnú rolu v komunikačnom procese medzi komunikátorom a komunikantom zastávajú predovšetkým médiá ako print, televízia či napokon rádio. Každý typ média má špecifickú vlastnosť prenosu informácie, jej interpretácie a uchovania. Napríklad, print (časopisy, magazíny) dokáže prinášať detailnejšie informácie s dlhšou uchovávanou periodicitou s možným prístupom v akomkoľvek čase. Unikátnosť televízie či rádia spočíva v prenose čisto audia alebo audiovizuálneho diela na vzdialenejšie miesta v reálnom čase.

Rádio ako masové médium, člen domácnosti a „intímny“ spoločník

Mnohí si bežne pod pojmom „rádio“ vizualizujú samotnú spoločnosť, v ktorej je umiestnené štúdio s technikou doplnené o kvalifikovaný tím (redaktori, moderátori, technici,...). Na druhej strane u mnohých vyvoláva predstavu o kuse elektronického zariadenia v domácnosti alebo v aute. V bežnej komunikácii ho ľudia využívajú na označenie konkrétnej rozhlasovej stanice.

Jeho korene siahajú až do fyzikálnej sféry. Odborná literatúra popisuje rádio ako prenos signálov moduláciou elektromagnetických vĺn s frekvenciami pod frekvenciami viditeľného svetla (UKEssays.com 2018). Zaradenie rádia do kategórie masovokomunikačných médií predchádzalo množstvo výskumov práve z oblasti elektrotechniky. Spočiatku sa jednalo iba o princíp prenášania informácií na dlhšie vzdialenosti. Autori Manvell a Camacho (2019) spomínajú rok 1916 ako historický medzník toho, kedy prišla prvá myšlienka využiť rádio pre väčšie masové publikum.

Rádio sa od tých čias stalo neoceniteľným komunikačným prostriedkom. Jeho primárnou funkciou bolo hlásať správy o dianí z domova, či zo sveta. Stalo sa neoddeliteľnou zložkou skoro každej domácnosti s úlohou informovať a zároveň formovať sociálnu, kultúrnu a politickú realitu.

Erja Ruohomaa (1997) ho vo svojom článku označila tzv. domácim médiom. Z historického hľadiska rádio bolo dôležitým článkom v každej rodine. Nachádzalo sa zvyčajne v obývacej miestnosti, kde sa stretávali všetci členovia rodiny. Počúvanie správ, rozhlasových hier a hudobných programov napomáhalo k utužovaniu vzťahov medzi jednotlivcami. Postupom času začalo zastávať okrem informačnej funkcie aj vzdelávaciu, zábavnú a napokon hudobnú.

Rádio si prešlo obrovskou premenou počas svojho dlhoročného vývoja. Od obrovského kusu nábytku v obývacej miestnosti, cez tvorbu menších prenosných zariadení až po aplikácie v smartfónoch s možnosťou ho počúvať z ktoréhokoľvek miesta. Zmenil sa nielen samotný dizajn, hudobný výber, programové štruktúry rozhlasových staníc, ale i samotný princíp vysielania.

Odborník na rádiá, Mark Ramsey (2011), sa pohráva aj s myšlienkou o zmene komunikačného štýlu. Stále platí v princípe rovnaké tvrdenie, že pri TV a rádiu hovorí o komunikácii one-to-many (jeden k mnohým). Ramsessey prišiel na svojej webovej stránke s teóriou, že súčasné rozhlasové vysielanie prechádza viac menej do intímnejšieho vzťahu v podobe one-to-one (jeden k jednému). V súčasnosti viacerí konzumenti prijímajú obsah sluchom skrz svoje slúchadlá. Koniec koncov, nie je to len hlas v uchu. Ide o hlas, s ktorým si jedinec pri počúvaní vytvára určitý vzťah.

„S televízorom si vždy uvedomujete, že sklenený obdĺžnik vás oddeľuje od tejto postavy v jeho sterilnom štúdiu. Ale keď počúvate rádio, ste to len vy a ten hlas v ušiach. Vy a váš priateľ. Táto intimita má obrovskú hodnotu. A to sa nedeje kvôli správnej zmesi piesní, pretože hity sú komodity. Nie je to kvôli výrobnnej hodnote alebo správam. Nie je to kvôli súťažiam a bitom. Nie je to kvôli väčšej hudbe alebo menšiemu počtu reklám. Nie je to kvôli personalizácii alebo interaktivite. Stáva sa to preto, že ten hlas patrí niekomu, komu na vás záleží,“ tvrdí Ramsessey (2011).

Klasické rozhlasové vysielanie v prostredí AM/FM prešlo i vďaka nástupu internetu na nové možnosti ako ponúkať publiku svoj obsah. Okrem iného, súčasná doba v znamení digitalizácie prináša svoje obohatenie i pre rozhlas v tomto smere.

Online sféra: Rádio v prostredí internetu

Tradičné médium, akým je rádio, dostalo i novšiu podobu, respektíve svoju nadstavbu v podobe internetového rádia. V mnohých prípadoch ide o nadštandardné služby terestriálnych verzií, pričom existujú aj net rádia bez svojich tradičných „súrodencov“. V odbornej literatúre sa môžeme stretnúť s názvami ako online rádio, net rádio, e-radio, web rádio, streaming rádio alebo aj webcasting. Namiesto využitia elektromagnetických vln ide o princíp šírenia zvuku v bitoch prostredníctvom internetu.

Z rádia ako tradičného média sa postupom času stalo nové médium, ktoré od toho tradičného „posúva hranice medzi producentom a konzumentom (prijímateľ informácií) na celkom inú úroveň“ (Prostredná 2012).

Súčasná doba poskytuje používateľom internetu čoraz populárnejšie služby zamerané na počúvanie rádií v online prostredí. Finálnemu konzumentovi prinášajú nepretržitý prúd zvuku vo vysokej kvalite s možnosťou selekcie podľa osobitných požiadaviek.

V Českej republike sa internetové rádio nepovažuje v zmysle zákona o rozhlasovom a televíznom vysielaní za rádio, na území Slovenskej republiky ho reguluje Zákon č. 308/2000 Z.z. o vysielaní a retransmisii a o zmene zákona č. 195/2000 Z. z. o telekomunikáciách, ktorý presne vymedzuje povinnosti tohto média. V § 2 ods. 1 písm. c) (Zákon č 308/2000 Z.z., 2000) sa ustanovuje, že tento zákon sa vzťahuje aj na vysielateľa prostredníctvom internetu. Programová služba, vysielaná na tejto platforme, podlieha § 2b, ktorý ustanovuje povinnosti vysielateľa prostredníctvom internetu.

Václav Flégl (2004) vysvetľuje princíp internetového rádia na základe elektronickej pošty a World Wide Webu, ktoré sú najznámejšie a najrozšírenejšie služby fungujúce na platforme počítačovej siete - internet. Prenos najrôznejších dát na základe kompatibility sieťových protokolov daným referenčným modelom OSI, za pomoci definovania protokolov TCP/IP, UD, FTP, HTTP, RTP atď., až po pravidlá dané pre sieťový hardware sa stávajú kľúčovými pre chod web rádia.

Na základe uvedených skutočností sa mohlo tradičné médium transformovať do podoby nového média. Ako sme už spomínali, nejde o nový druh rádia, len o spôsob, akým sa obsah dostáva k poslucháčovi. V súčasnosti poskytuje internetové rádio mnoho výhod, no aj napriek tomu patrí do neustále rozvíjajúcej sa oblasti – odhaľovanie nedostatkov, riešenie skvalitnenia prenosu a lepšej prístupnosti širšiemu publiku bez akýchkoľvek obmedzení.

Podľa autorky Michelle Ruoff (2019) z portálu LIVE365 môžeme medzi výhody internetového rádia zaradiť nasledujúce fakty:

- **Výber a rozmanitosť** – Tradičné rádio ponúka poslucháčom určitú paletu skladieb s obmedzeným výberom žánrov. Naopak, pri internetovom rádiu je hudobná agenda obširnejšia s možnosťou šitou na mieru. Poslucháč si môže ľahko nájsť stanicu, ktorá vyhovuje jeho konkrétnym potrebám. Okrem výberu a rozmanitosti hudby vám internetové rádio ponúka viac ako zvuk, vrátane informácií o skladbách, popisov staníc, odkazov na sociálne médiá.

- **Menej reklám** – Reklamy môžu byť pre mnohých poslucháčov frustrujúcim, v neposlednom rade rušivým elementom. Pozor, táto téma je však diskutabilná. Záleží samozrejme, o aký typ internetového rádiá ide. Pokiaľ hovoríme len o prenose zvuku bežného vysielania z tradičného médiá skrz internet, tam budú reklamy nastavené v rovnakej dĺžke. Je tu istá možnosť nájsť aj rádiá zrodené iba v online priestore, ktoré taktiež budú vo veľkej miere trvať na dlhších reklamných blokoch, vzhľadom na to, že ich primárnym finančným zdrojom pre chod slúžia práve platené príspevky od inzerentov. Napokon tu máme kategóriu tzv. „jukeboxov“. Sú to streamy, kde je playlist nastavený tak, aby prinášal čo najviac hudby a priestor pre reklamu je tu obmedzenejší.
- **Dostupnosť** – Jednou z najväčších výhod pre vysielateľov aj poslucháčov je široká dostupnosť internetového rádiá. Internetové rádio nepozná geografické obmedzenie aké existuje pri tradičnom vysielacom rádiu. Takže ako vysielateľ môžete osloviť poslucháčov z celého sveta a ako poslucháč si môžete vypočuť svoju obľúbenú stanicu bez ohľadu na to, kde sa práve nachádzate. Samozrejme, bez internetového pripojenia to nepôjde.
- **Minimálne požiadavky** – Spustenie vlastného internetového rádiá nebolo nikdy ľahšie. Tradičné rozhlasové stanice vyžadujú nákladné technické vybavenie, skúsenosti a pod. Pri internetových rádiách neexistuje taká škála problémov a na jeho spustenie stačí mať iba výkonný počítač, konkrétny odbavovací softvér určený pre streamovanie hudby po internete, mikrofón a server, cez ktorý sa bude distribuovať vaše vysielanie.
- **Kvalita zvuku** – Tradičné vysielanie často trpí zlým prenosom zvuku k samotnému prijímateľovi. Napríklad, signály sa môžu stratiť pri zlom počasí alebo pri jazde tunelom. Zvuk pri internetovom vysielaní je menej komprimovaný a vďaka tomu sa prenáša rýchlejšie a vo vysokej kvalite.

Ďalším príkladom toho, že internetové rádio má väčšiu obľubu medzi ľuďmi, sú podcasty. Rádiá obľubujú tento typ služby. Zaznamenané relácie, či vysielacie bloky, umožnia poslucháčovi si vypočuť aj svoju obľúbenú reláciu v neskoršom čase. Dokonca ich redaktori využívajú do článkov, kde pomáhajú obohatiť obsahovú stránku. Takéto typy multimediálnych článkov sú čoraz viac atraktívnejšie.

Svet online rádií taktiež prináša i odvrátenú stránku. Nevýhody vysielania cez internet vyplývajú skôr pre prevádzkovateľov online rádií než pre ich poslucháčov. Spoločnosť

Cloudradio (2019) na webovej stránke poukazuje na nevýhody prevádzkovať internetové rádio:

1. **Boj o získanie poslucháčov** – Aj napriek rýchlo rozvíjajúcej sa dobe, mnoho ľudí sa ešte stále prikláňa k tradičnému FM vysielaniu. Rádiá sú tu už niekoľko rokov a stali sa súčasťou našich obydľí, či verejných priestorov. Internetové rádiá sa snažia propagovať a dostávať bližšie k ľuďom prostredníctvom aplikácií do mobilov, sociálnych sietí či reklamám na rôznych weboch.
2. **Závislosť od dostupnosti internetu** – Kedysi sa medzi základné ľudské potreby radilo jedlo, prístrešie a oblečenie. Súčasné ľudské potreby sú doplnené o ďalšie atribúty ako vzdelanie, zdravotná starostlivosť a internet. Moderná doba priam vyžaduje a kvalifikuje internet ako jednu z ľudských potrieb. Viaceré mestá ponúkajú svoje Wi-Fi free zóny, avšak ešte stále väčšia populácia využíva mobilné dáta, ktoré sú spoplatnené mobilným operátorom.
3. **Platenie licenčných poplatkov** – Spustenie online rádia si nevyžaduje žiadnu licenciu. Je to obrovská výhoda oproti ich tradičným „súrodencom“. Pokiaľ však začnete vysielat' komerčnú hudbu, tá podlieha autorským právam a je potrebné zaplatiť licenčné poplatky. Existujú streamovacie služby, ktoré vo svojich balíčkoch majú zaradené hudobné diela aj s ich licenciami, prevádzkovateľ v tom prípade platí iba stanovený paušál danej spoločnosti.
4. **Neatraktívne pre inzerentov** – Inzerenti vo všeobecnosti vyhľadávajú rozhlasové stanice čo s najväčšou počúvanosťou. Pokiaľ pri tradičnom spôsobe vysielania je reklamná kampaň ľahšie cielená, pri internetovom rádiu sa to nedá tvrdiť vzhľadom na globálne poslucháčstvo.

Internetové rádiá primárne neslúžia ako náhrada za klasické FM rádiá, ale skôr ako náhrada za hudbu z prehrávača. Rádiá vo väčšine prípadov vytvárajú kulisu k bežne vykonávanej činnosti človeka. Výhodou internetových rádií je, že sa často nezameriavajú na obsah alebo prítomnosť moderátora, ale skôr vytvárajú štruktúru vysielania na báze analýz svojich potenciálnych poslucháčov, vďaka ktorým majú možnosť pripravovať a zaraďovať jednotlivé hudobné žánre či interpretov do svojho webcastingu.

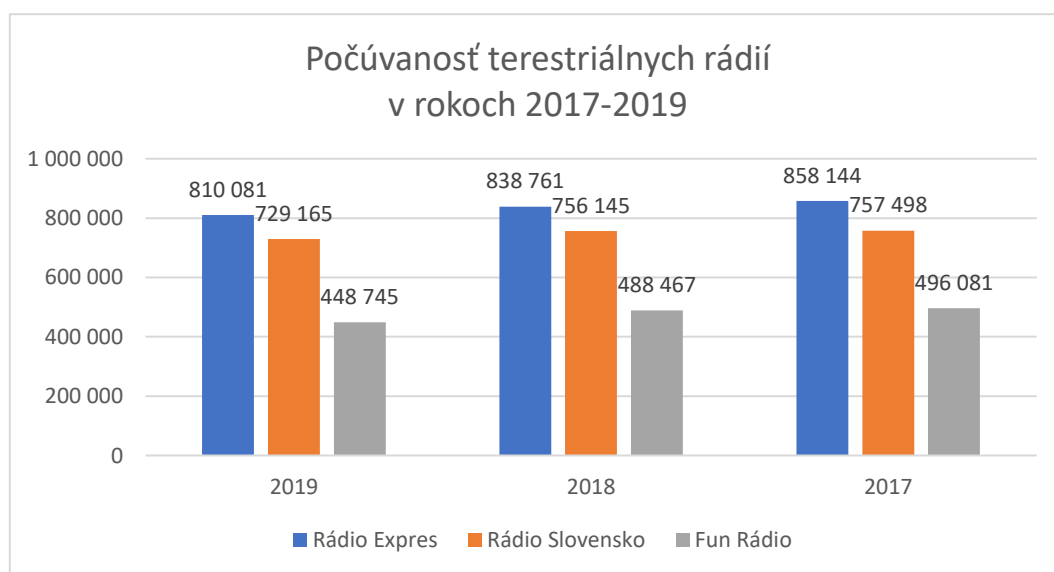
Príkladom toho môže byť služba Last.fm - internetové rádio (2019), ktoré hrá výber hudby na základe jej vyhľadania za pomoci tagov. Služba využíva hudobný odporúčací systém The Scrobbler. Inštaluje sa na počítač a začne zhromažďovať informácie o prehrávaných skladbách

na prehrávačoch následne odosielané na server Last.fm, ktorý vyhodnocuje, čo daný klient počúva. Vytvára štatistiky ohľadom toho, aké skladby užívateľ najčastejšie počúva, ktoré sa mu najviac páčia, ako často počúval určitého umelca, ktorí jeho priatelia majú podobný vkus a mnoho iného.

Nahradilo online rádio klasické terestriálne vysielanie?

Autor sa pri tvorbe článku pohrával s myšlienkou, že v 21. storočí boli tradičné rádiá nahradené webovými platformami. Na základe nasledujúcich štatistík, môžeme len opatrne dedukovať, či k takémuto stavu došlo. Dáta pochádzajú z webového portálu Radia.sk. Ponúkajú rozličné ukazovatele, ktoré nemožno priamo komparovať, za to môžeme teoreticky konštatovať na základe výsledkov, k akému javu momentálne dochádza.

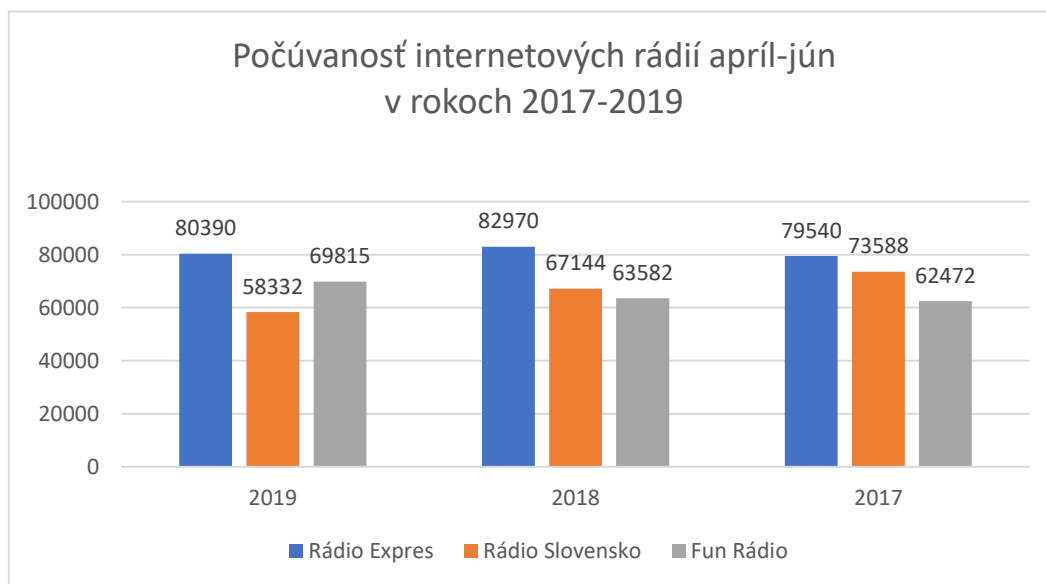
Nasledovný graf (viď Obrázok 1) nám vypovedá o počúvanosti troch najpočúvanejších terestriálnych rádii na území Slovenska (Rádio Expres, Rádio Slovensko a Fun Rádio) v rokoch 2017 až 2019. Ak sa napríklad zameriame na samotného lídra na trhu, akým je Rádio Expres, máme možnosť pozorovať pokles (viššie 48 063) poslucháčov v priebehu 3 rokov. Rádio Slovensko prišlo za dané obdobie o 28 333 poslucháčov a Fun Rádio o 47 336 priaznivcov. Samozrejme, táto štatistika nehovorí konkrétne o nezáujme tradičnej formy vysielania. Môže ísť len o presun záujmu poslucháčov k inej vysielacej stanici. Pokiaľ sa ale zameriame na komplet celú štatistiku, takú, aká je verejnosti prístupná, spozorujeme, že čísla počúvanosti klesajú aj u iných rádii. Stále ide len o domnienku, ktorú nemáme potvrdenú.

Obrázok 1 Počúvanosť terestriálnych rádii

Okrem štatistík počúvanosti terestriálnych rádii ponúka webová stránka Radia.sk prehľad o počúvanosti online verzií. V tomto prípade nepôjde o adekvátne porovnávanie údajov, keďže štatistika počúvanosti web rádii sleduje iba počet odpočutých hodín (žiadne konkrétne čísla o reálnych poslucháčoch). Dané zistenie sťažilo potvrdenie, či vyvrátenie hlavného predpokladu článku. Pokiaľ by sme chceli suverénne tvrdiť, či online rádiá nahradili tie klasické, tieto zistenia sú pre nás nepostačujúce.

Ďalší graf (viď Obrázok 2) nám ukazuje „počúvanosť“ (čísla zobrazujú počet odpočutých hodín daných online rádii) v mesiacoch apríl až jún počas troch rokov. Na grafe máme možnosť sledovať v rokoch 2017 –2018 akýsi vzrastajúci záujem o internetový typ vysielania rádii, ale v roku 2019 sledujeme pokles najmä pri Rádiu Expres a Rádiu Slovensko. Tu zas opäť môžu nastať špekulácie o tzv. roztrúsenej počúvanosti. Oproti terestriálnym rádii, v online sfére vznikajú čoraz viac internetové rádiá rôzneho druhu zamerané na špecifické potreby konečného konzumenta. Teda je viac ako pravdepodobné, že poslucháči si našli nový objekt svojho záujmu v online prostredí. Tieto štatistiky sú nestabilné a nezachytávajú každé jedno rádio zrodené v online prostredí. Prevažne sa tu nachádzajú online rádiá svojich „tradičných súrodencov“, alebo sú seriózne vedené pod určitou organizáciou.

Obrázok 2 Počúvanosť internetových rádii

„Internetové rádiá sú stále hlboko za stanicami, ktoré sa dajú naladiť klasickým rádiom. Faktom ale je, že dnes už ľudia nie sú odkázaní na príjem rádia len z éteru, ale výraznejšie sa používa internet. Klasické rádiá však naďalej vyhrávajú,“ objasňuje situáciu Bohuš Mäsiarčík, redaktor Radia.sk (Bálik 2014). Ako sám ďalej tvrdí, bežné rádiá používajú mnoho finančných

prostriedkov pri marketingových stratégiách, pričom samotné internetové rádiá využívajú minimum peňazí na vlastnú propagáciu.

Štúdia, ktorú priniesla v roku 2016 spoločnosť Music Business Association a firma na analýzu údajov LOOP (Lots of Online People), potvrdila, že ľudia narodení v období milénia nepočúvajú rádio rovnako ako staršie generácie. Vyplýva to z odpovedí od viac ako 3000 respondentov a výsledky sú viac zamerané práve na miléniovú generáciu (definovaná vo vekovom rozpätí od 15 do 19. roku) (McIntyre 2017).

Podľa získaných výsledkov, mladšie generácie upriamili svoju pozornosť na streamové služby ako Spotify (viac ako 51% opýtaných). Samotné rádiá nie sú pre nich príťažlivé na rozdiel od ich starších súrodencov, rodičov či starých rodičov. Pokiaľ berieme do úvahy všetky vekové kategórie respondentov, tento počet sa zníži na polovicu a pristane na 24%. Vzhľadom na uvedené fakty nie je možné považovať klasické rádio za „mŕtve“ médium (McIntyre 2017).

Na danú skutočnosť poukazuje aj spoločnosť Nielsen NLSN vo svojom prieskume. V ňom zistila, že viac ako 245 miliónov Američanov naladilo svoje rádio aspoň raz v druhom štvrťroku 2015. Predstavuje to neuveriteľných 91% ľudí. Podľa prieskumu z roku 2001 to bolo 96%, čo predstavuje pokles iba o 5% (Wang 2017).

Digital Audio Broadcasting (DAB)

Časom nastáva prechod od internetového k digitálnemu rozhlasovému vysielaniu. Digital Audio Broadcasting (DAB) je digitálna rozhlasová technológia pre plošné vysielania rozhlasových staníc používaná v niekoľkých krajinách, predovšetkým v EÚ. V odbornej literatúre je možné nájsť aj iné formáty ako DAB, DAB+ a DMB. Už viac ako 1000 rozhlasových staníc prechádza na tento typ vysielania (WorldDAB 2013).

„Vysielanie cez systém DAB zaručuje kvalitný poslech rozhlasových staníc v mobilných zariadeniach. Signál je digitálny, čiže netrpí neduhmi analógového signálu, akými sú napríklad šum, rušenie susednými stanicami, alebo znehodnotenie signálu odrazmi od okolitých prekážok. DAB sa zvyčajne správa ako GSM sieť, to znamená, že sa stiera široký rozsah medzi kvalitným a nekvalitným príjmom ako je to známe z pásma FM, ale naopak, rozdiel medzi signálom kvalitným a nekvalitným je veľmi strmý“ (Ďuriš 2004).

Portál Argos (2013) poukazuje na výhody DAB digitálneho rádia a internetového rádia v rôznych veciach (viď Tabuľka 1). DAB digitálne rádio prijíma signál digitálneho vysielania, ktoré poskytuje skvelý zvuk a široký výber kanálov. Ľahko sa s nimi zaobchádza, stačí si len zvoliť názov stanice na displeji. Internetové rádiá sa pripájajú k webovým staniciam cez internet a ponúkajú tisíce kanálov.

Tabuľka 1 Porovnanie DAB a internetového rádia (Somr 2013)

	DAB digitálne rádio	Internetové rádio
Ako prijíma rádiové kanály?	Prostredníctvom digitálneho vysielania cez rozhlasové vlny	Prostredníctvom internetu pomocou vášho širokopásmového pripojenia.
Prečo je kvalita zvuku tak dobrá?	Prijíma ničím nerušený digitálny signál.	Prijíma stanice priamo z internetu.
Kolko kanálov umožní prijímať?	Všetky vaše obľúbené stanice plus mnoho ďalších, ktoré sú vysielané iba digitálne.	Viac ako 6000 staníc z celého sveta.
Čo potrebujem, aby som prijímal digitálne rádio?	Buďte v oblasti pokrytia – napríklad v súčasnej dobe je 85% územia Anglicka pokryté.	Domáce pripojenie na internet prostredníctvom bezdrôtovej siete WiFi.

Počas posledných 6 rokov sa z hudby budúcnosti stala realita. Na digitálne vysielanie postupne prešli krajiny ako Česká republika, Poľsko, Maďarsko a iné. Dokonca aj na území Slovenska sa začalo čoraz viac zavádzať do praxe DAB+ vysielanie. Spočiatku v niektorých krajinách, najmä v roku 2013, prebiehali testy, dnes už sú bežnou záležitosťou (Somr 2013).

Prechod na digitálne vysielanie bol na území Slovenskej republiky otázný. „Otázný je tiež štandard, hoci by sa mohli pokojne využívať aj viaceré štandardy súbežne. Rovnako tomu je aj v iných krajinách a vzhľadom na to, že moderné rozhlasové prijímače väčšinou podporujú

viacero štandardov (napr. DAB/DAB+ a FM), nie je problém s kompatibilitou“ (Procházka 2012).

V súčasnosti je už tomu inak a aj na Slovensku prešlo k pokroku v rámci DAB+ vysielania. Ako uvádza RTVS (2019) na svojej webovej stránke, momentálne u nich prebieha experimentálne pozemné digitálne vysielanie v systéme DAB+.

Od júna 2019 testuje spoločnosť AVIS v DAB+ nové rádio – Rádio Liptov. „AVIS šíri rádio momentálne v testovacom režime s dátovým tokom 96 kbps. Ide už o v poradí desiatu rozhlasovú stanicu v DAB+ multiplexe operátora, z toho sedem je od verejnoprávnej RTVS a tri od komerčných vysielateľov“ (Černý 2019).

Rádio ako najdôveryhodnejší zdroj aj v budúcnosti

V časoch informačného presýtenia, šírenia množstva falošných správ a obáv z transparentnosti, rádio ako jediné si zachovalo status dôveryhodného média (92% amerických dospelých občanov počúva rádio týždenne). Uvádzaný fakt prináša prieskum spoločnosti iHeartMedia (Moss 2019).

Podľa výsledkov prieskumu, ktorý vydal iHeartMedia, považujú respondenti rádio za:

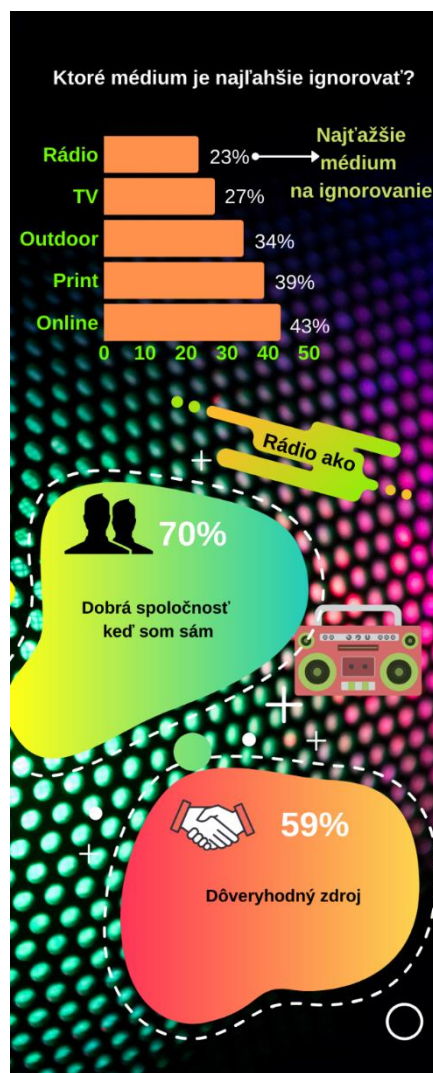
- 81% dôveryhodnejšie ako káblová televízia
- 27% dôveryhodnejšie ako sieťová televízia
- 36% dôveryhodnejšie ako verejné televízne / rozhlasové stanice
- Dvakrát dôveryhodnejšie ako sociálne médiá

Prieskum iHeartMedia odhalil, že 85 percent poslucháčov verí, že rozhlasové osobnosti robia rádio „realistickejším a expresívnejším ako iné médiá.“ Osemdesiat percent tvrdí, že rozhlasové osobnosti sa starajú o svoje publikum a starajú sa o „veci, ktoré sú pre mňa dôležité“ (Moss 2019).

Dôveryhodnosť tohto média ako aj jeho potrebu v našej spoločnosti potvrdil výskum Spark Research z roku 2017, na ktorom sa podieľali Justin Healy a Peter Kenefick (Skillnet 2017).

Na základe neho zistili, že až 7 z 10 poslucháčov aktívne vnímajú obsahovú stránku, čiže nie sú len pasívnymi prijímateľmi (nejde teda o využitie rádia ako zákulisného spoločníka).

Medzi opýtanými uviedli, že rádio je najťažšie ignorovať (viď Obrázok 3). Okrem iného výskum ďalej zistil aj to, čo už sme v článku spomínali, že rádio dokáže byť „intímnym“ spoločníkom a vyše 59% ho uviedlo za dôveryhodný zdroj.

Obrázok 3 Infografika o rádiu

Až 7 z 10 opýtaných verí, že v budúcnosti bude rádio naďalej dôležitým médium v spoločnosti.

Zoznam použitej literatúry

ARGOS.CO.UK, 2013. DAB and internet radio explained: the differences [online]. 2013 [cit. 2019-11-14]. Dostupné na:

http://www.argos.co.uk/static/BuyingGuide/bgTrail/dab_00066.htm

BÁLIK, Peter, 2014. *Nový model rádia?* [online]. 2014 [cit. 2019-11-13]. Dostupné na:

<https://www.tyzden.sk/casopis/16167/nov-model-r-dia/>

CLOUDRADIO, 2019. *Advantages and Disadvantages of Radio Broadcasting Over the Internet* [online]. 2019 [cit. 2019-10-16]. Dostupné na: <https://www.cloudrad.io/advantages-disadvantages-internet-radio/>

ČERNÝ, Viktor, 2019. *AVIS testuje v DAB+ nové rádio* [online]. 2017 [cit. 2019-11-14]. Dostupné na: <https://www.satelitnatv.sk/2019/06/avis-testuje-v-dab-nove-radio/>

ĎURIŠ, K., 2004. *Oboznámte sa s digitálnym vysielaním - systém DAB* [online]. 2004 [cit. 2019-11-14]. Dostupné na: <http://www.vysielace.sk/clanok.php?id=345>

FLÉGL, V., 2004. *Internetové rádio* [online]. 2004 [cit. 2013-02-06]. Dostupné na: <http://www.muzikus.cz/pro-muzikanty-clanky/Internetove-radio~10~listopad~2004/>

LAST.FM, 2019. *About last.fm* [online]. 2019 [cit. 2019-10-16]. Dostupné na: <http://www.last.fm/about>

MANVELL, Roger a Alberto CAMACHO, 2019. *History radiobroadcasting* [online]. 2019 [cit. 2019-10-06]. Dostupné na: <https://www.britannica.com/technology/broadcasting/Educational-broadcasting>

MCINTYRE, Hugh, 2017. *Millennials Aren't Very Interested In Traditional Radio Any More* [online]. 2017 [cit. 2019-11-13]. Dostupné na: <https://www.forbes.com/sites/hughmcintyre/2016/07/12/millennials-arent-very-interested-in-traditional-radio-any-more/#6ad016ec37c4>

MOSS, E., 2019. *Radio Scores as Most Trusted Medium: iHeartMedia Shares Survey Results* [online]. 2019. [cit. 2019-11-16] Dostupné na: <https://www.mediavillage.com/article/radio-scores-as-most-trusted-medium-iheartmedia-shares-survey-results/>

PROCHÁZKA, J., 2012. *Na čo nám bude digitálny rozhlas?* [online]. 2012 [cit. 2019-11-14]. Dostupné na: <http://www.zive.sk/na-co-nam-bude-digitalny-rozhlas/sc-3-a-300442/default.aspx>

PROSTREDNÁ, B., 2012. *Úskalia a možnosti medializácie projektov neziskových organizácií* [online]. 2012 [cit. 2019-11-14]. Dostupné na: http://is.muni.cz/th/364727/fss_m/Diplomova_praca.txt

RAMSEY, Mark, 2011. *Radio, The “intimate” medium* [online]. 2011 [cit. 2019-10-06].

Dostupné na: <https://www.markramseymedia.com/2012/04/radio-the-%E2%80%9Cintimate%E2%80%9D-medium/>

RUOFF, Michelle, 2019. *The Advantages of Internet Radio* [online]. 2019 [cit. 2019-10-16].

Dostupné na: <https://live365.com/blog/the-advantages-of-internet-radio/>

RUOHOMAA, Erja, 1997. Radio as a (Domestic) Medium. In: *Radio Research*. Göteborg: Nordicom, 1997, s. 151 –160. ISSN 1403-1108.

SKILLNET, 2017. *Radio - A powerful medium for building brands and connections* [online].

2017. [cit. 2019-11-16]. Dostupné na: <https://www.learningwaves.ie/blog/211/radio-a-powerful-medium-for-building-brands-and-connections.html>

SOMR, Matej, 2013. *Projekt Rádio CezaR*: [bakalárska práca]. Žilina: UNIZA, 2013.

UKESSAYS.COM, 2017. *Radio as a Medium of Mass Communication* [online]. 2017 [cit.

2019-10-06]. Dostupné na: <https://www.ukessays.com/essays/media/radio-medium-mass-communication-1615.php>

WANG, Amy, 2017. *Radio survived the tape, CD, and iPod. In the age of Spotify, it's more popular than ever* [online]. 2017 [cit. 2019-11-13]. Dostupné na:

<https://qz.com/1094963/radio-survived-the-tape-cd-and-ipod-in-the-age-of-spotify-its-more-popular-than-ever/>

Kultúrne dedičstvo ako súčasť inovačnej kapacity pre ekologické inovácie

Erika LOUČANOVÁ

Abstrakt

Nevyhnutnou súčasťou globálneho trhu je systematické riadenie inovácií s ohľadom na trvalo udržateľný rozvoj, teda hlavne ekologických inovácií. Ako neodmysliteľná súčasť ekologických inovácií sa v súčasnosti chápe nie len hodnota prírodného kapitálu, ale aj socioekonomického a kultúrneho kapitálu, ktorý predstavuje naše kultúrne dedičstvo. Pretransformovanie kultúrneho dedičstva do ekologických inovácií predstavuje tvorbu retro-inovácií, ktoré súvisia s reobjavovaním tradícií, postupov a vedomostí, ktoré sú už zabudnuté, neobvyklé a patrili do minulosti. Tieto inovácie prepájajú starú dobu s dobou modernou, za účelom vytvorenia niečoho nového, predstavujúc tak inovačnú kapacitu pre ekologické inovácie.

Kľúčové slová: kultúrne dedičstvo, inovácie, retro-inovácie, ekologické inovácie.

Úvod

Európska komisia (2020) zverejnila správu Expertnej skupiny kultúrneho dedičstva, *„Getting cultural heritage to work for Europe“*, kde sa zaoberá prehodením a identifikáciou hodnôt a spoločenských prínosov kultúrneho dedičstva. Zdôrazňuje, že *„v súčasnosti sa hodnota kultúrneho dedičstva chápe ako neodmysliteľná časť európskeho socioekonomického, kultúrneho a prírodného kapitálu“*. Tvrdí, že zameranie sa na náklady vynaložené na kultúrne dedičstvo je zjednodušený a krátkozraký prístup. Kultúrne dedičstvo musí byť považované za neodlučiteľnú súčasť *„európskeho HDP a inovácií, procesu rastu, konkurencieschopnosti a prosperity európskej spoločnosti“*.

V správe sú identifikované tri hlavné ciele pre rozvoj potenciálu kultúrneho dedičstva:

- ekonomika: podpora inovatívneho financovania, investovania, správy, manažmentu a podnikateľského plánu na zvýšenie efektívnosti kultúrneho dedičstva,

- spoločnosť: podpora inovatívneho využívania kultúrneho dedičstva na povzbudenie integrácie, celistvosti, kohézie a participácie,
- prostredie: podpora inovatívneho a udržateľného využívania kultúrneho dedičstva, ktoré umožňuje uvedomenie si plného potenciálu, ktorým môže prispieť kultúrne dedičstvo do udržateľného rozvoja európskej krajiny a prostredia.

Z uvedeného vyplýva, že inovácie sú neoddeliteľnou súčasťou kultúrneho dedičstva. Lebo ako povedal Leberecht (2012): „*Eudia nechcú inovovať. Chcú snívať, vcítiť sa, chcú si vytvárať puto a urobiť správnu vec a tvoriť*“. Z toho vyplýva, že inovácie založené na kultúrnom dedičstve sú skôr prijaté zákazníkmi ako revolučné inovácie, ktoré pre nich vytvárajú šok. Preto sa v inovačnom manažmente v posledných rokoch začali objavovať retro-inovácie, ako nový druh inovácií.

Retro-inovácie

Slovo „retro“ je všeobecné označenie pre niečo minulé, zaniknuté, bývalé a môže tiež ísť o označenie pre čokoľvek späť s minulosťou (Petráčková a Kraus 2000). Retro-inovácie sú špecifickým druhom inovácií. Sú to inovácie obohatené o retro prvky či už v plnom alebo čiastočnom prevedení. Retro-inovácie súvisia s reobjavovaním tradícií, postupov a vedomostí, ktoré sú už zabudnuté, neobvyklé a patrili do minulosti. Tieto inovácie prepájajú starú dobu s dobou modernou, za účelom vytvorenia niečoho nového (Carrosio 2005, Loučanová 2016).

Retro-inovácie sa tiež objavujú ako protikladná tendencia k stále viac sa zrýchľujúcemu tempu na trhu či už pri obchodovaní s rôznymi komoditami ako sú dáta alebo pri iných aktivitách. Nové výrobky a služby sú navrhované tak, aby nás autenticky spájali s minulosťou spôsobmi, ktoré sú pre nás nostalgické a interaktívne tvrdí Leberecht, (2013). Dôležitosť nostalgie zdôraznili aj autori Holbrook (1993), Holbrook a Schindler (1991 a 2003) ako aj Holbrook a kol. (2005), ktorí diskutovali o tom, že štýly populárne v mladosti spotrebiteľa môžu ovplyvniť ich preferencie na celý život.

Vychádzajúc z Leberechtovej definície (2013), ktorú vo svojej publikácii použila aj Chundury (2013) a Loučanová (2016), môžeme retro-inovácie rozdeliť do troch kategórií, a to:

- inovácie, ktoré autenticky napodobňujú produkt alebo skúsenosti z minulosti pre emočné prenesenie užívateľa späť do uplynulej éry - minulosti,

- inovácie, ktoré používajú nostalgický starý formát, štýl alebo dizajn pre splnenie nových potrieb,
- inovácie, ktoré používajú nový formát, vzhľad pre splnenie starých potrieb.

Tieto kategórie nám môžu slúžiť ako dobrý základ pre vytváranie nových invencií, predovšetkým u firiem s tradíciou, ktoré nesú odkaz dedičstva vo svojich značkách, uvádza Loučanová (2013). Frei (2008) tvrdí, že retro-inovácia je najlukratívnejšia inovácia, pretože novinky ktoré nám trh ponúka môžu a nemusia byť úspešné, čo nesie so sebou riziko, naproti čomu sa táto inovácia sústreďuje na to, čo už úspešné raz bolo.

To potvrdzuje aj výskum ktorý uskutočnili autori Cheng a Shiu (2006, 2008), kde výskumná vzorka pozostávala z vysoko postavených riadiacich pracovníkov, ktorí došli k záverom, podľa ktorých je re-inovácia opätovnou inováciou ak:

- ak je produkt vytvorený na základe už predtým úspešného produktu, ktorý bol alebo je na trhu,
- je produkt vytvorený s využitím prelomovej technológie, prostredníctvom novej platformy využitím nových komponentov, novej konfigurácie alebo nových výrobných procesov.

Loučanová (2013) ďalej uvádza, že tie spoločnosti, ktoré chcú preniknúť do trendu retro-inovácií sa musia viac zaoberať vzťahom so svojimi zákazníkmi. S ohľadom na vyššie uvedený Leberechtov citát, je veľmi dôležité budovanie si vzťahu so svojimi zákazníkmi prostredníctvom empatie. Spoločnosť musí byť schopná vcítiť sa do ich myslenie, a teda je dôležité mať vyvinutý systém starostlivosti o zákazníka. V tejto oblasti hrá veľkú úlohu pri vytváraní inovácií empatia a využitie nostalgie, iba tak môžu vzniknúť autentické inovácie v modernom prevedení s jasným odkazom na minulosť.

Tieto tvrdenia sú v súlade s úvahami Barlachovej a Santosa (2015), ktorý sa domnievajú, že aj keď sme ako jednotlivci neokúsili historické momenty, sú tieto momenty súčasťou kolektívnej pamäte. Vzhľadom k tomu, že žijeme v kultúre jednorazových predmetov, ľudia majú väčšiu túžbu po vyhľadávaní zabudnutých skúseností, významných udalostí a prvkov z minulosti, ktoré sa postupne začleňujú na trhu. Objekty s retro dizajnom predstavujú pokus o obnovenie týchto okamihov.

Kultúrne dedičstvo pretransformované do retro-inovácií v kontexte ekologických inovácií

Kultúrne dedičstvo teda, v tomto ponímaní, predstavuje zdroj invencií pre realizáciu retro-inovácií založených na tradíciách, postupoch a vedomostiach, ktoré sú už zabudnuté, neobvyklé a patrili do minulosti, a tak predstavuje inovačnú kapacitu, pod ktorou chápeme všetky zdroje (hmotné aj nehmotné) pre ich tvorbu. Rothwell a Gardiner (1985) a tiež Cheng a Shiu (2006) uvádzajú, že retro-inovácie sú definované ako časť vývoja nových produktov, ktoré sa snažia o predĺžovanie existujúcej inovácie, čo sa môže stať iba po prvom generovaní nového produktu, ktorý bol uvedený na trh. Re-inovovanie stavia na produktoch, ktoré boli úspešné od začiatku. Toto re-inovatívne produkovanie inovácií je založené prostredníctvom vyvíjania nových platforiem, nových komponentov, alebo novej konfigurácie s prelomovými technológiami, ktoré sú aplikované na svoje predchádzajúce produkty alebo procesy. Ako uvádza Loučanová (2014) takéto konanie podporuje politiku trvale udržateľného rozvoja. Práve koncept retro-inovácií, ktorý predstavuje vznik postupných inovácií, resp. uvádzania inovácií v takej podobe, ktorá je už zákazníkom dobre známa, no zároveň obohatená o nové prvky, má pozitívny vplyv na vzťah medzi sociálnou a finančnou výkonnosťou daného podnikania. Takýto typ inovácií zabezpečuje elimináciu sociálneho tlaku na prijatie revolučnej inovácie, ktorá môže zákazníkom, ale aj firmám spôsobovať šok z budúcnosti (Loučanová, Trebuňa a Paluš 2014).

Ako tvrdí Frei (2008) a Loučanová (2013), existuje viacero dôvodov prečo je retro inovovanie výhodnou formou inovovania výrobkov a služieb. Jedným z dôvodov sú staré trhy, ktoré sú obrovské, známe a dobre zrozumiteľné pre zákazníkov. Manažéri už viac nemusia byť fixovaní na investovanie len do novinek, ale môžu stavať tiež na to, čo je už rokmi overené. Retro-inovácia svojou empatickosťou k zákazníkovi, spolu s výhodou predošlých skúseností zo starých trhov, toto riziko eliminuje, lebo ako uvádza Loučanová (2014) na stránke know-hub.eu:

"Nemali by sme plytvať peňažnými prostriedkami a prostriedkami určenými na výskum vecí, ktoré už boli objavené, ale mali by sme hľadať invencie v overených inováciách z minulosti a mali by sme ich inovovať pre súčasnosť."

Retro-inovácie v takomto ponímaní predstavujú moderný, inovatívny prístup k spoločensky zodpovednému podnikaniu, ktorý prináša:

- ✓ zníženie tlaku trhu na zákazníka a zníženie rýchleho tempa spoločenských zmien, čím sa eliminuje šok z budúcnosti,

- ✓ zníženie nákladov v rôznych oblastiach, čím sa podporuje ekonomická dimenzia podnikania,
- ✓ vynechaním neúčelných fáz inovačného procesu pri retro-inováciách, ktoré by mali negatívny vplyv na životné prostredie, používajú tradičné materiály, ktoré je založený na prírodných zdrojoch a tým sa podporuje aj environmentálna dimenzia podnikania (Loučanová, 2016), čím predstavuje zároveň veľký potenciál pre tvorbu ekologických inovácií.

Retro-inovácie podľa uvedeného vo svojej podstate teda predstavujú produkty a procesy založené na tradičných materiáloch a procesoch, ktoré sú založené na prírodných postupoch a zdrojoch, a teda komplexne sú šetrné k životnému prostrediu. Ekologické inovácie vo svojej podstate predstavujú výber vhodných materiálov, procesov a distribučných metód, ktoré používame s menšou spotrebou energie, s nižšou spotrebou prírodných zdrojov a komplexne s nižšou záťažou na životné prostredie. Porovnaním týchto dvoch definícií môžeme prísť k záveru, že retro-inovácie predstavujú istý druh - typ ekologických inovácií a podporujú svojou podstatou myšlienku ochrany životného prostredia.

Vnímanie retro-inovácií na Slovensku

Pomocou Kano modelu sme skúmali vnímanie retro-inovácií slovenskými respondentami, pričom sme dospeli k nasledovným záverom. V prípade zakomponovania ľudových prvkov do inovácií pre väčšinu opýtaných predstavuje, toto zakomponovanie ľudových prvkov do inovácií, jednorozmernú požiadavku, teda čím je miera splnenia ich požiadavky vyššia, tým viac rastie aj ich spokojnosť. Pri hodnotení záujmu o slovenské tradície a ich prvky v inováciách sme identifikovali povinnú požiadavku u väčšiny opýtaných, čo znamená že slovenské tradície a ich prvky zakomponované do inovácií považujú za prirodzené a dokonca môžu v prípade ich nezakomponovania vyvolať u zákazníkov nespokojnosť.

Záver

Ekologické inovácie vo svojej podstate predstavujú výber vhodných materiálov, procesov a distribučných metód, ktoré znižujú záťaž na životné prostredie. Ekologické inovácie založené na minulosti, t.j. na retro-inováciách, predstavujú nový fenomén inovácií vychádzajúcich z kultúrneho dedičstva našich predkov, ktoré ako sme zistili predstavuje pre Slovákov veľmi

veľký význam. Požadované inovácie sa preto stávajú nástrojom konkurencieschopnosti podnikov, ktorý je vhodné využiť z ohľadom na záujem o ne z pohľadu zákazníkov, ale zároveň aj z ohľadom na ich šetrnosť k životnému prostrediu.

PodĎakovanie

Autorka ďakuje agentúre VEGA MŠ SR za finančnú podporu pri riešení projektu 1/0674/19 “Návrh modelu implementácie ekologických inovácií do inovačného procesu podnikateľských subjektov na Slovensku pre zvýšenie ich výkonnosti” v rámci ktorého vznikol prezentovaný príspevok.

Použitá literatúra

1. BARLACH L. a L. SANTOS, 2015. Inovação confrontada com as tendências vintage e retrô: um Estudo qualitativo, In: *Revista de Administração e Inovação*, São Paulo, v. 12, n.2, p. 257-269, abr./jun. 2015. ISSN 1809-2039.
2. CARROSIO, G. 2004-05. Un caso emblematico di economia leggerea in aree fragili: La cooperativa valli unite. In: *Sviluppo Locale*, XI, n(27) pp. 78 – 93.
3. EURÓPSKA KOMISIA, 2020. *Hodnota kultúrneho dedičstva a jeho úloha pri rozvoji Európy* [online]. slord.sk [cit. 30.04.2020] Dostupné na internete: https://slord.sk/sk/aktuality/hodnota-kulturneho-dedicstva-a-jeho-uloha-pri-rozvoji-euroopy.html?page_id=2108.
4. FREI B. 2008. *Why retro innovation is the most lucrative kind* [online]. VB/NEWS, 2008. [cit.20.01.2017]. Dostupné na internete: <http://venturebeat.com/2008/04/21/why-retro-innovation-is-the-most-lucrative-kind>
5. HOLBROOK, M.B., 1993. Nostalgia and consumption preferences: some emerging patterns of consumer tastes. In: *Journal of Consumer Research* , 1993, Vol. 20, September, pp. 245 - 256 .
6. HOLBROOK, M.B. and R.M. SCHINDLER, 1991. Echoes of the dear departed past: some work in progress on nostalgia" In: *Advances in Consumer Research*. 1991, Vol. 18 No. 1, pp. 330-333.

7. HOLBROOK, M.B. a R.M. SCHINDLER, 2003. Nostalgic bonding: exploring the role of nostalgia in the consumption experience. In: *Journal of Consumer Behaviour*, 2003, Vol. 3 No. 2, pp. 275-290.
8. HOLMAN, R., a kol. 2005. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. Vyd. Praha: C.H. Beck, 2005. ISBN 80-7179-380-9.
9. CHENG, CH. J. a E. SHIU, 2008. Re-innovation: The construct, measurement, and validation. In: *Technovation*, 2008, (28)10, 658-666.
10. CHENG, CH. a E. SHIU, 2006. *Re-innovation—What is it and what could influence its performance?*, Conference Paper no. 254, Academy of Marketing Conference, London, UK.
11. CHUNDURI, CH. 2013. *Marketing Nostalgia - Retro inovácie* [online]. NOISE. BRANDED [cit. 16.01.2017]. Dostupné na internete: <https://medium.com/noise-branded/b542fbbe406e>
12. LEBERECHE, T. 2012. *5 Keys To Building A Business That Doesn't Bury The Humans At Its Core* [online]. FastCompany [cit. 02.12.2016] Dostupné na internete: <http://www.fastcodesign.com/1669988/5-keysto-building-a-business-that-doesnt-bury-thehumans-at-its-core>.
13. LEBERECHE, T. 2013. *Back To The Future: Why Retro-Innovation Is The Next Big Thing* [on-line]. FASTCOMPANY [cit. 16.01.2017] Dostupné na internete: <http://www.fastcodesign.com/1672508/back-to-the-future-why-retro-innovation-is-the-next-big-thing>
14. LOUČANOVÁ, E. 2013. *Retro-inovácie ako fenomén* [on-line]. POSTERUS, roč. VI, č. 11 [cit.20.01.2017]. Dostupné na internete: <http://www.posterus.sk/?p=16508>
15. LOUČANOVÁ, E. 2016. *Inovačné analýzy a stratégie*, 1. Vyd., Zvolen: Vydavateľstvo Technickej univerzity vo Zvolene, 2016, 149 s., ISBN: 978-80-228-2899-4.
16. LOUČANOVÁ, E., TREBUŇA, P. a H. PALUŠ, 2014. Retro na súčasnom trhu a retro-inovácie. In: *Transfer inovácií: internetový časopis o inováciách v priemysle*. [online]. 29, s. 108-112. ISSN 1337-7094.
17. PETRÁČKOVÁ, V., KRAUS, J. a kol., 2000. *Akademický slovník cudzích slov A-Ž*. Praha: Academia, 2000. 834 s. ISBN 80-200-0607-9.

18. ROTHWELL, R. a P. GARDINER, 1985. Invention, Innovation, Re-innovation and the Role of the User: A Case Study of British Hovercraft Development. In: *Technovation* 3, 167–186.
19. RUDY, R. 2009. Innovation methods in structures of production systems designing In: *Ovidius University Annual Scientific Journal*. 2009, Vol. 11, no. 1 (2009), p. 15-18. - ISSN 1224-1776.

Kontakt na autora:

Ing. Erika Loučanová, PhD.

Katedra marketingu, obchodu a svetového lesníctva

Drevárska fakulta Technickej univerzity vo Zvolene

T. G. Masaryka 24, 960 01 Zvolen

e-mail: loucanova@tuzvo.sk

Diferenciácia pojmov marketing a reklama

Dominika ORLOVÁ

Abstrakt

Článok ma za cieľ vymedziť pojmové rozdiely medzi marketingom a reklamou. Častokrát sa stretávame so zámenami zmyslu týchto dvoch atribútov a preto považujeme za dôležité vymedziť definície, vyzdvihnúť rozdiely a vysvetliť jednotlivé pojmy a súvislosti. Na začiatku podávame krátky historický prehľad teoretických východísk marketingu a takisto sa v článku v stručnosti približuje problematika rôzneho použitia slova marketing v rámci odlišností odborného kontextu.

Kľúčové slová: Marketing. Marketingová komunikácia. Marketingový mix. Reklama.

Abstract

The article aims to define the conceptual differences between marketing and advertising. We often encounter confusion of the meaning of these two attributes and therefore consider it important to define definitions, highlight differences and explain individual concepts and contexts. At the beginning, we give a brief historical overview of the theoretical basis of marketing, and the article also briefly approaches the issue of different uses of the word marketing within the differences of the professional context.

Keywords: Marketing. Marketing communication. Marketing mix. Advertising.

Úvod

Predpokladáme, že obe oblasti, **marketing aj reklama**, sú prepojené a nedajú sa od seba úplne oddeliť, avšak veľmi často prichádza k rôznym nedorozumeniam kvôli zámene významu a preto je dôležité pojmy diverzifikovať. Je možné, že nezrovnalosti súvisia aj s prekladovou bariérou a deficitmi správnych slovenských ekvivalentov anglických výrazov. Slovo marketing však mení svoj význam aj od kontextu v texte a takisto sa mení primárny zmysel pojmu pokiaľ k nemu priložíme určité prídavné mená. Aj samotné slovo marketing sa môže stať prídavným

menom a v angličtine dokonca i slovesom, čo by bolo veľmi problematické na preklad do slovenčiny. Toto všetko prispieva k rôznym interpretáciám marketingu. Veľká časť zmätočných informácií však môže byť spojená s historickým vývojom marketingu ako takého. Ide o veľmi dynamickú oblasť, ktorá sa neustále vyvíja a napreduje spolu s technologickým pokrokom. Práve kvôli uvedeným dôvodom vytvoríme syntézu teoretických východísk a podáme vymedzujúci prehľad k danej tematike.

Prvé zmienky o marketingu

Kedy bol po prvý raz použitý výraz marketing nie je úplne jasné a existuje viacero rôznych dohadov rozličných autorov. Napr. Bartels (1988) tvrdí, že pojem marketing sa prvý krát použil ako podstatné meno v súvislosti s konkrétnou praxou niekedy v rokoch 1906 až 1911. Avšak toto jeho tvrdenie bolo spochybnené niekoľkými historikmi, ktorí tvrdia, že o tejto téme písali ľudia ešte pred rokom 1906 (Brussiére 2000). Pri hodnotení publikácií Americkej ekonomickej asociácie Brussiére zistil, že pojem sa skutočne použil už v roku 1897. Tamilia (2009) naopak naznačuje, že bol použitý ešte skôr ako v Quarterly Journal of Economics. Avšak o marketingu nepísali len akademici, objavil sa aj v bežnej literatúre. Na tento fakt upozorňuje Shaw (1995). Podľa neho napr. kniha Miss Parloa's New Cookbook and Marketing Guide vydaná v roku 1880 spomína marketing už v tej dobe v súvislosti s predajnými a nákupnými aktivitami. Show poukazuje aj na to, že keď sa pozrieme na slovníky pred Bartelsovým vyhlásením, intelektuálna história pojmu sa dá rozšíriť až do roku 1561.

Definície marketingu

Základ pojmu marketing vychádza zo slova **trh** (anglicky market), čo už primárne naznačuje, že ide o určitý vzťah súvisiaci s predajom a nákupom. Takto zjednodušene sa však pojem marketing už v dnešnej dobe nedá vysvetliť. Autori Wilkie a Moore (2006) dávajú do pozornosti fakt, že sa definície marketingu časom stali viac manažérskymi. To znamená, že sa menej pozornosti venuje vplyvu marketingu v spoločnosti a na spoločnosť a viac pozornosti sa venuje artikulácii riadiacej funkcie, ktorú marketing vykonáva priamo v organizácii. Takže od prvej definície poskytnutej v roku 1935, až po úpravy v rokoch 1985 a 2004 sa definície zmenili z výkonu obchodných činností, ktoré smerujú tok tovarov a služieb od výrobcov k spotrebiteľom (1935), k procesu plánovania a realizácie koncepcie, tvorby cien, propagácie a distribúcie nápadov, tovarov a služieb s cieľom vytvoriť výmeny, ktoré uspokojia individuálne a organizačné ciele (1985); až k organizačnej funkcii a súboru procesov na vytváranie,

komunikáciu a poskytovanie hodnoty zákazníkom a na riadenie vzťahov so zákazníkmi spôsobmi, ktoré sú prospešné pre organizáciu a zainteresované strany (2004) (Wilkie a Moore 2006). Podľa všetkého s definíciou z roku 2004 množstvo vedcov nesúhlasilo, nakoľko nebola presná a nezahŕňala dostatočné informácie presahujúce organizačné činnosti marketingu. Takže v roku 2007 prišli s úpravou, že marketing je činnosť, súbor inštitúcií a procesov na vytváranie, komunikáciu, doručovanie a výmenu ponúk, ktoré majú hodnotu pre zákazníkov, klientov, partnerov a celú spoločnosť (Ellis a kol. 2011). Ako však správne uvádza Forsey (2020) je veľmi ťažké definovať marketing aj pre ľudí, ktorí s ním pracujú na dennej báze. Pojem marketing je podľa nej príliš komplexný a variabilný pre jednoznačnú definíciu. Aj definícia, ktorú uvádza napr. Dictionary.com (© 2020a) podľa nej nie je dostatočne uspokojivá. Slovník vysvetľuje marketing ako súhrn činností zahrnutých vo výmene tovaru od výrobcu alebo predávajúceho k spotrebiteľovi alebo kupujúcemu vrátane reklamy, prepravy, skladovania a predaja. Forsey po hlbšom prieskume zistila, že marketing sa skutočne veľmi prekrýva s reklamou a predajom a je prítomný vo všetkých fázach podnikania od začiatku do konca. Marketing je teda proces, ktorým sa ľudia zaujímajú o produkt alebo službu určitej spoločnosti. To sa deje prostredníctvom prieskumu trhu, analýzy a porozumenia záujmov ideálneho zákazníka. Marketing sa týka všetkých aspektov podnikania vrátane vývoja produktu, metód distribúcie, predaja a reklamy (Forsey 2020). Podľa American Marketing Association (AMA 2017), ktorá sa neustále snaží obnovovať definíciu marketingu v zmysle nových zistení a trendov na základe prieskumov 5 akademických výskumníkov je marketing aktivita, súbor inštitúcií a procesov na vytváranie, komunikáciu, doručovanie, výmeny ponúk, ktoré majú hodnotu pre zákazníkov, klientov, partnerov a celú spoločnosť. Nemožno si však nevšimnúť, že sa od roku 2007 už oficiálna definícia tým pádom nezmenila.

Za **otca moderného marketingu** považujeme severo-amerického profesora **Philipa Kotlera**, ktorý presadil zavedenie marketingu ako študijného odboru (Skaf © 2015). Zo širšieho hľadiska je marketing podľa publikácie Kotlera a Armstronga (2014) spoločenský a riadiaci proces, ktorým jednotlivci a skupiny získavajú to, čo potrebujú a požadujú, prostredníctvom tvorby ponuky a výmeny hodnoty s ostatnými. V biznis kontexte ide o riadenie profitujúcich vzťahov so zákazníkom. Cieľom marketingu je v tom prípade vytvoriť hodnotu pre zákazníkov, tak aby došlo k zachyteniu výmeny protihodnoty od zákazníka. Podľa Thesaurus (© 2020) databázy má marketing synonymické pojmy v rôznych druhoch oblastí: obchod (nákup a predaj), distribúcia (alokácia, rozptyl), vzťahy s verejnosťou (propagácia imidžu) a predaj (výmena vecí za peniaze).

Je veľmi dôležité podotknúť, že „*marketing je integrálnou súčasťou manažmentu*“ (Jurková a Ferencová 2010, s. 10). Práve od tohto začlenenia môže závisieť manažérsky podtón v historickom vývoji definícií marketingu. Je taktiež dobré vedieť, že sa marketing dá rozdeliť na dve oblasti, ktorými sú mikromarketing a makromarketing. **Mikromarketing** je snaha prispôbiť produkty a marketingové nástroje špecifickým potrebám a prániam konkrétnych jednotlivcov a lokálnym zákazníckym segmentom; to zahŕňa lokálny marketing a individuálny marketing (Kotler a Armstrong 2014). Pojem makromarketing možno definovať ako marketingovú politiku, stratégie a ciele, ktoré majú vplyv na spoločnosť a ekonomiku národa ako celku. Teória a prístup **makromarketingu** sa zameriavajú hlavne na marketingové stratégie marketingového mixu 4P, ktorý si vysvetlíme nižšie. Všetky nástroje v mixe pomáhajú vytvárať potrebu a dopyt po výrobkoch, ktoré vyrábajú firmy a ktoré sa majú predávať spotrebiteľom, a zisťovať jeho účinky na ekonomiku národa (Bhasin 2019).

Marketingový mix 4P

Samotný marketing pozostáva zo stratégií **marketingového mixu**, ktoré organizácie vyvíjajú k prenosu hodnoty prostredníctvom svojich zákazníkov (Luck a kol. 2018). Základné elementy marketingového mixu, často ponímané ako **4P sú product, price, place / distribution, promotion (produkt, cena, umiestnenie / distribúcia, propagácia)** (Bird a kol. 2004). Ľudia často používajú pojmy marketing, propagácia, či reklama ako synonymá. Avšak propagácia spolu s reklamou sú len časti, respektíve nástroje marketingu. Za týmto fenoménom môže stáť fakt, že reklama je najviac viditeľný výstup marketingových pracovníkov.

Kdežto propagácia (anglicky promotion) alebo marketingová komunikácia, je štvrtým elementom marketingového mixu a sama zahŕňa šesť elementov: medzi nimi aj samotnú reklamu, osobný predaj, podporu predaja, priamy marketing, vzťahy s verejnosťou (PR) a sponzoring (Bird a kol. 2004). Pojmy ako marketingová komunikácia a marketingový mix sa v laickej spoločnosti bežne nevyskytujú a preto sa pravdepodobne ustálil pojem marketing ako všeobecná definícia pre všetko s tým súvisiace. To môže byť hlavným dôvodom a spúšťačom dezinformačných tvrdení.

Komunikácia je sama o sebe proces, ktorý vyjadruje zdieľaný význam medzi jednotlivcami alebo medzi organizáciami a jednotlivcami. Spoločne fráza marketingová komunikácia reprezentuje všetky prvky marketingového mixu organizácie, ktoré uľahčujú výmeny zameraním značky na skupinu zákazníkov, umiestňovanie značky k odlíšeniu sa od

konkurenčných značiek a zdieľanie významu značky a jedinečných rozdielov s cieľovými skupinami ich výrobkov. Marketingový mix sa menil nástupom digitálnej éry a komunikácia sa zmenila s ním. Rovnako sa začalo hovoriť aj o nástrojoch tzv. **marketingového komunikačného mixu**, ktorými sú reklama, marketing public relations (MPR), sponzorský marketing, osobný predaj, podpora predaja, priamy marketing, komunikácia v mieste nákupu, digitálny a sociálno-mediálny marketing (Luck a kol. 2018).

Celkový marketing zahŕňa vývoj produktu, prieskum trhu, distribúciu produktov, stratégiu predaja, vzťahy s verejnosťou a podporu zákazníkov. Môže využívať početné platformy, kanály sociálnych médií a tímy v rámci svojej organizácie na identifikáciu publika, komunikáciu s ním, zosilnenie jeho hlasu a budovanie lojality k značke v priebehu času. Na druhej strane reklama je iba jednou zložkou marketingu. Ide o strategické úsilie, za ktoré sa zvyčajne platí. Zamerané na šírenie povedomia o produkte alebo službe. Zjednodušene povedané, nie je to jediný spôsob, ktorý obchodníci používajú na predaj produktu (Forsey 2020). **Reklama (advertising)** je forma masovej komunikácie alebo priamej komunikácie so spotrebiteľom (direct-to consumer communication) za ktorú platí identifikovateľný sponzor, ktorým môže byť organizácia alebo jednotlivец. Zahŕňa minimálne jeden z nasledujúcich bodov:

- **Masový marketing:** komunikácia prostredníctvom tlače (noviny a časopisy) a vysielacie médiá (TV a rádio)
- **Digitálny marketing:** komunikácia prostredníctvom internetu a sociálnych médií a iných všeobecných médií ako sú napr. billboardy a kiná.
- **Direct marketing:** komunikácia zameraná na jednotlivých B2B zákazníkov a ultimátnych spotrebiteľov (Luck a kol. 2018).

Vysvetlenie nástrojov z marketingového komunikačného mixu (okrem definície reklamy, ktorú je možné nájsť vyššie):

Komunikácia v mieste nákupu (point-of-purchase communications) zahŕňa vnútorné prezentačné prvky v obchode, plagáty, nápisy a iné materiály navrhnuté k ovplyvneniu zákazníkov k nákupnému rozhodnutiu v čase nákupu (Bhasin 2020). **Priamy marketing (direct marketing)** využíva niekoľko druhov médií k dosiahnutiu zákazníkov a k povzbudeniu ku kúpe alebo formy bezodkladnej odpovede, ako napr. kontaktovanie pôvodcu reklamného posolstva. Priamy marketing je interaktívny proces, skôr než jednostranná neosobná komunikácia. **Databázový marketing** je integrovaná časť priameho marketingu pretože ho

poskytujú organizácie s informáciami, ktoré im dovoľujú profilovať ich zákazníkov a vytvárať dlhodobé vzťahy (Luck a kol. 2018). **Podpora predaja** zahŕňa všetky marketingovo-komunikačné aktivity, ktoré sa pokúšajú vyvolať rýchlu akciu nakupujúceho alebo okamžitý predaj produktu (napr. vzorky zdarma, kupóny). **Osobný predaj** je založený na komunikácii osoby k osobe, kedy predajca informuje, vzdeláva a presviedča potenciálnych kupcov ku kúpe produktu alebo služby konkrétnej spoločnosti (Bhasin 2020). **Sponzorský marketing** (taktiež známy ako partnerský program) je prax propagácie záujmov spoločnosti a jej značiek k spájaniu s konkrétnou udalosťou (sponzoring napr. tenisového turnaja). **Marketingové vzťahy s verejnosťou (MPR)** - rovnako ako pri reklame MPR zahŕňajú neosobnú komunikáciu masovému publiku, ale v tomto prípade sa neplatí za mediálny čas alebo priestor. Aktívna forma činností vzťahov s verejnosťou navrhnutých k maximalizovaniu príležitostí, ktoré vylepšia firemnú marketingovú komunikáciu cieľov a výsledkov. Zvyčajne ide o zdieľanie nových informácií firmy, ktorým je poskytnutý mediálny čas a obsah zdarma, nakoľko publicisti považujú dané informácie za relevantné novinky pre ich publikum (Luck a kol. 2018). **Digitálny marketing** je propagácia produktov a služieb online prostredníctvom internetu (napr. marketing skrz vyhľadávače, reklamné bannery, mobilná reklama a lokálne-založené aplikácie) (Chi 2020), kdežto **sociálno-mediálny marketing** reprezentuje špeciálnu formu online komunikácie prostredníctvom používateľsky-generovaného obsahu (informácie, nápady a videá), ktoré môžu byť zdieľané cez používateľovu sociálnu sieť. Je veľkou súčasťou digitálneho marketingu (Bhasin 2020). **Mobilný marketing** je propagačná aktivita určená pre smartfóny, tablety a iné zariadenia do ruky, zvyčajne ako súčasť multikanálovej kampane (Luck a kol. 2018).

Marketing nie je len o predaji a reklame

Aj Kotler a Armstrong (2014) píše o tom, že množstvo ľudí vníma marketing len ako predaj, či nami spomínanú reklamu. Podľa nich sme denne bombardovaný TV spotmi, katalógmi, predajnými hovormi a emailmi. Avšak predaj a reklama sú len na vrchole marketingového ľadovca. Dnešný marketing nesmie byť chápaný po starom len ako proces predaja *rozprávanie a predávanie* (telling and selling), ale musí byť vnímaný ako uspokojovanie potrieb zákazníkov. Ak marketér pozná potreby zákazníkov, vyvíja produkty, ktoré sprostredkujú prvotriednu zákaznícku hodnotu, ceny, distribúciu a efektívnu propagáciu, budú sa tieto produkty predávať oveľa ľahšie. Predaj a reklama sú len časti marketingového mixu – mix tvorí sériu marketingových nástrojov, ktoré spoločne fungujú k uspokojovaniu potrieb zákazníka a k vytváraniu vzťahov so zákazníkmi. Ale ako dosvedčuje článok z Dictionary.com (© 2020b)

pre ľudí, ktorý nepoznajú odborné názvoslovie problematiky, sa môže marketing a reklama zdať ako to isté. Podľa článku v istom zmysle aj sú, nakoľko základnou premisou v pozadí oboch je propagovanie a predaj produktov a služieb. Aj keď sa marketing a reklama neustále vyvíjajú, jeden nemusí byť nevyhnutne cennejší ako druhý. Je pravdepodobné, že stratégie, ktoré spoločnosti používajú k reklamnému procesu a uvedeniu svojich výrobkov na trh, sa budú v neustále sa rozvíjajúcom, digitálne zameranom svete meniť. Ale ak je jedna vec istá: reklama je kľúčovým prvkom marketingového rébusu (Dictionary.com © 2020b).

Marketingové stratégie

Pojem marketing môže robiť problémy aj pokiaľ ho zasadíme do určitého kontextu a pridáme k nemu prívlastok, či prídavné meno. To môže pre laickú verejnosť opäť spôsobiť informačný chaos. V tejto časti článku si len priblížime marketingové stratégie, ktoré častokrát môžu niesť pojem marketing avšak s iným významom ako keď používame slovo marketing samostatne. Ide len o príklady a o poukázanie na fakt, na koľko rôznych typov marketingu môžeme natrafiť.

Podľa AMA (2017) poznáme 6 typov marketingu. Marketing vplyvu, marketing vzťahov, virálny marketing, zelený marketing, marketing kľúčových slov a guerilla marketing. Je zaujímavé, že množstvo zdrojov neuvádza vymenované aktivity ako druhy marketingu ale ako marketingové stratégie. Súčasne sa zdá, že sa počet a druhy veľmi líšia v závislosti od autora. A pravdepodobne sa podľa neustále sa rozvíjajúcich technologických možností bude táto škála marketingových stratégií, či typov aj naďalej rozširovať. „*Marketingová stratégia predstavuje postup, pomocou ktorého sa dosiahne podnik svoje marketingové ciele. Formulácia marketingovej stratégie je jedným z najkritickejších a najzložitejších elementov celého marketingového procesu*“ (Jurková a Ferencová 2010, s. 10). Forsey (2020) rozlišuje podľa aktuálnosti tieto typy: internetový marketing, optimalizácia vyhľadávačov, marketing blogu, sociálno-mediálny marketing, printový marketing, marketing internetových vyhľadávačov, video marketing; Autor Bhasin (2020) vo svojom článku uvádza až 25 druhov marketingových stratégií: business-to-consumer stratégia (B2C), business-to-business stratégia (B2B), zamestnanecké marketingové stratégie, priamy predaj, cause marketing, získanie si médií / PR stratégia, co-branding a zlúčený marketing, internetový marketing, marketing na mieste predaja, word-of-mouth reklama, platená reklama skrz médiá, rozprávanie príbehov, referenčný program, rastové hackerstvo, networkingové udalosti, content marketing, contest marketing, presmerovanie, marketing internetových prehliadačov, sociálno-mediálny marketing, sociálny a virálny marketing, inbound marketing, influencer marketing, marketing správania;

Záver

Hlavným cieľom článku bolo diverzifikovať marketing a reklamu, nakoľko častokrát dochádza k zámene zmyslu slov. Vytvorili sme potrebné teoretické východiská k pojmom aby sme problematiku ujasnili a vysvetlili vzťahy medzi danými atribútmi tak, aby slúžili ako pomôcka a naďalej nedochádzalo k nesprávnym interpretáciám. Taktiež sme vytvorili stručný historický prehľad pojmu a definícií marketingu a priblížili marketingový mix 4P. Reklama patrí do podkategórie štvrtého nástroja mixu pod propagáciu, a teda je len časťou veľkého komplexu, akým je oblasť marketingu. Na záver sme si priblížili marketingové stratégie, ktoré často nesú pojem marketing, ale v rôznych odborných kontextoch.

Zoznam bibliografických odkazov

AMA, 2017. *Definitions of marketing* [online]. 2017 [cit. 2020-21-10]. Dostupné na: <https://www.ama.org/the-definition-of-marketing-what-is-marketing/>

BARTELS, Robert, 1988, cit. podľa ELISS, Nick a kol., 2011. *Marketing A critical book: Chapter 1 Introducing the History of Marketing Theory and Practice* [online]. Thousand Oaks: Sage, 2011 [cit. 2020-30-10]. ISBN 9781848608788. Dostupné na: https://www.handboekonlinemarketing.nl/marketing_boek/online_marketing/management/leerboek/handboek/document-4102-introducing-the-history-of-marketing-theory-and-practice/

BHASIN, Hithes, 2019. *What is Macromarketing? Definition, Meaning and Examples* [online]. 2019 [cit. 2020-31-10]. Dostupné na: <https://www.marketing91.com/macromarketing/>

BHASIN, Hithes, 2020. *15 Types of Marketing Strategies* [online]. 2020 [cit. 2020-31-10]. Dostupné na: <https://www.marketing91.com/macromarketing/>

BRUSSIÉRE, Dave, 2000, cit. podľa ELISS, Nick a kol., 2011. *Marketing A critical book: Chapter 1 Introducing the History of Marketing Theory and Practice* [online]. Thousand Oaks: Sage, 2011 [cit. 2020-31-10]. ISBN 9781848608788. Dostupné na: https://www.handboekonlinemarketing.nl/marketing_boek/online_marketing/management/leerboek/handboek/document-4102-introducing-the-history-of-marketing-theory-and-practice/

BIRD, Steve a kol., 2004. *Marketing Communications* [online]. Lansdowne: Juta and Co. Ltd, 2004 [cit. 2020-15-10]. ISBN 07021 6509 3. Dostupné na:

<https://books.google.sk/books?id=T3UUfNBE1DcC&printsec=frontcover&dq=marketing&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwicqKCurbsAhWDDmMBHZDTCcgQ6AEwAHoECAEQAg#v=onepage&q=marketing&f=false>

CHI, Clifford, 2020. *The Ultimate List of Types of Marketing [41 and Counting]* [online]. 2020 [cit. 2020-31-10]. Dostupné na: <https://blog.hubspot.com/marketing/marketing-types>

Dicitionary.com, © 2020a. *Marketing* [online]. © 2020 [cit. 2020-21-10]. Dostupné na: <https://www.dicionary.com/browse/marketing?s=t>

Dicitionary.com, © 2020b. *Marketing vs advertising* [online]. © 2020 [cit. 2020-21-10]. Dostupné na: https://www.dicionary.com/e/marketing-vs-advertising/?itm_source=parsely-api

ELISS, Nick a kol., 2011. *Marketing A critical book: Chapter 1 Introducing the History of Marketing Theory and Practice* [online]. Thousand Oaks: Sage, 2011 [cit. 2020-31-10]. ISBN 9781848608788. Dostupné na:

https://www.handboekonlinemarketing.nl/marketing_boek/online_marketing/management/leerboek/handboek/document-4102-introducing-the-history-of-marketing-theory-and-practice/

FORSEY, Caroline, 2020. *What is puprose of Marketing?* [online]. 2020 [cit. 2020-21-10]. Dostupné na: <https://blog.hubspot.com/marketing/what-is-marketing>

JURKOVÁ, Jana a Martina FERENCOVÁ, 2010. *Marketingový manažment*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2010. ISBN 978-80-555-0237-3.

KOTLER, Philip a Gary ARMSTRONG, 2014. *Principles of Marketing*. Harlow: Pearson Education Limited, 2014. ISBN 978-0-13-325541-6.

LUCK, Edwina a kol., 2018. *Integrated marketing communications* [online]. Singapore: 1010 Printing International Limited, 2018 [cit. 2020-20-10]. ISBN 9780170443005. Dostupné na: <https://books.google.sk/books?id=sdsBEAAAQBAJ&printsec=frontcover&dq=marketing&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwiKgMX1j8PsAhVRQUEAHbn7DaIQ6AEwAXoECAkQAQAg#v=onepage&q=social%20media%20marketing&f=false>

SHAW, H. Eric, 1995, cit. podľa ELISS, Nick a kol., 2011. *Marketing A critical book: Chapter 1 Introducing the History of Marketing Theory and Practice* [online]. Thousand Oaks: Sage, 2011 [cit. 2020-30-10]. ISBN 9781848608788. Dostupné na:

https://www.handboekonlinemarketing.nl/marketing_boek/online_marketing/management/leerboek/handboek/document-4102-introducing-the-history-of-marketing-theory-and-practice/

SKAF, Eugenia, 2015. *27 Lessons from Philip Kotler, the father of Modern Marketing, to apply to your Online Marketing Strategies* [online]. 2015 [cit. 2020-31-10]. Dostupné na: <https://postcron.com/en/blog/philip-kotler-advice-for-online-marketing/>

TAMILIA, D. Robert, 2009, cit. podľa ELISS, Nick a kol., 2011. *Marketing A critical book: Chapter 1 Introducing the History of Marketing Theory and Practice* [online]. Thousand Oaks: Sage, 2011 [cit. 2020-31-10]. ISBN 9781848608788. Dostupné na: https://www.handboekonlinemarketing.nl/marketing_boek/online_marketing/management/leerboek/handboek/document-4102-introducing-the-history-of-marketing-theory-and-practice/

Thesaurus, © 2020. *Marketing* [online]. © 2020 [cit. 2020-21-10]. Dostupné na: <https://www.thesaurus.com/browse/marketing>

WILKIE, L. William a Elizabeth S. MOORE, 2006. Macromarketing as a Pillar of Marketing Thought. In: *Macromarketing as a Pillar of Marketing Thought* [online]. Thousand Ouk: Sage. 2006, roč. 26, č. 2 2011 [cit. 2020-31-10]. ISSN 1552-6534. Dostupné na: <https://doi.org/10.1177/0276146706291067>

Seminár Argumenty proti agresii

Správa

Matej SOMR – Alena VALJAŠKOVÁ

Dňa 20. októbra vďaka spolupráci Fakulty humanitných vied, Katedry mediamatiky a kultúrneho dedičstva (ďalej len KMKD) a občianskeho združenia pre kvalifikáciu a vzdelávanie QUALED sa uskutočnil online seminár zameraný na argumenty proti agresii.

Workshop s názvom „Argumenty proti agresii“, ktorý vychádzal z Erasmus + projektu “Arguments Against Aggression”, bol venovaný predovšetkým pedagógom a študentom odboru Mediamatika a kultúrne dedičstvo, pričom pozvanie prijali aj zástupcovia z mediálnej oblasti. Organizátorom celej akcie bolo občianske združenie QUALED zastúpené Alenkou Valjaškovou, ktorá zároveň pôsobí na KMKD ako doktorandka tretieho ročníka. Podujatie sa konalo v prostredí aplikácie Microsoft Teams.

Celý program odštartovala Valjašková svojím krátkym príhovorom a následne vystúpila lektorka Janka Randa svojím príspevkom o nenásilnej komunikácii. Randa absolvovala štúdium občianskeho sektora na UK v Prahe, má za sebou 12-ročnú prax z lektorovania a facilitácie. Primárne sa venuje vedomej práci s predsudkami, participatívnym procesom v škole a socio-emocionálnemu vzdelávaniu. V súčasnosti pôsobí vo Výskumnom ústave detskej psychológie a patopsychológie a ako lektorka v Inklucetre.

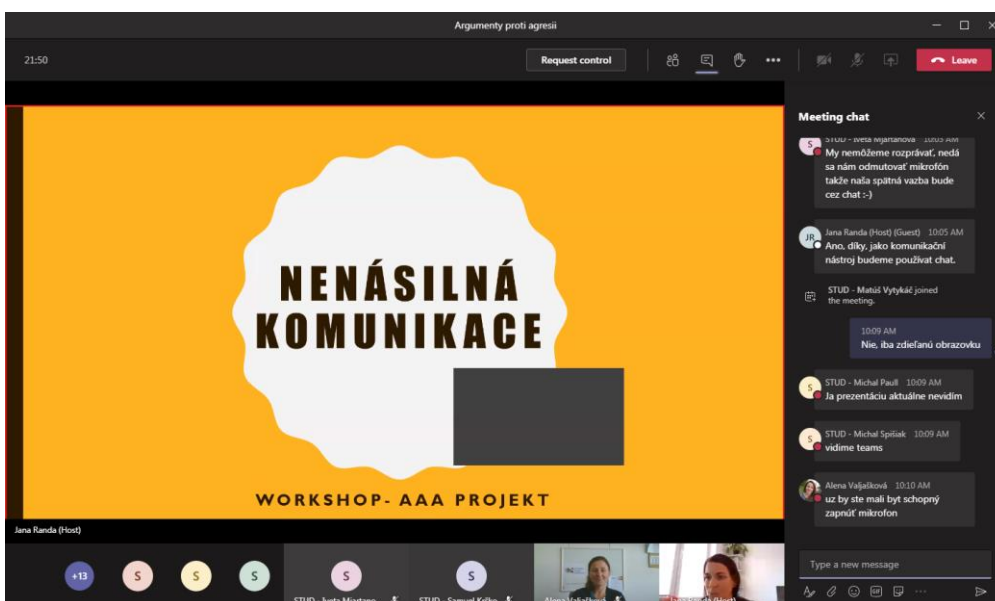
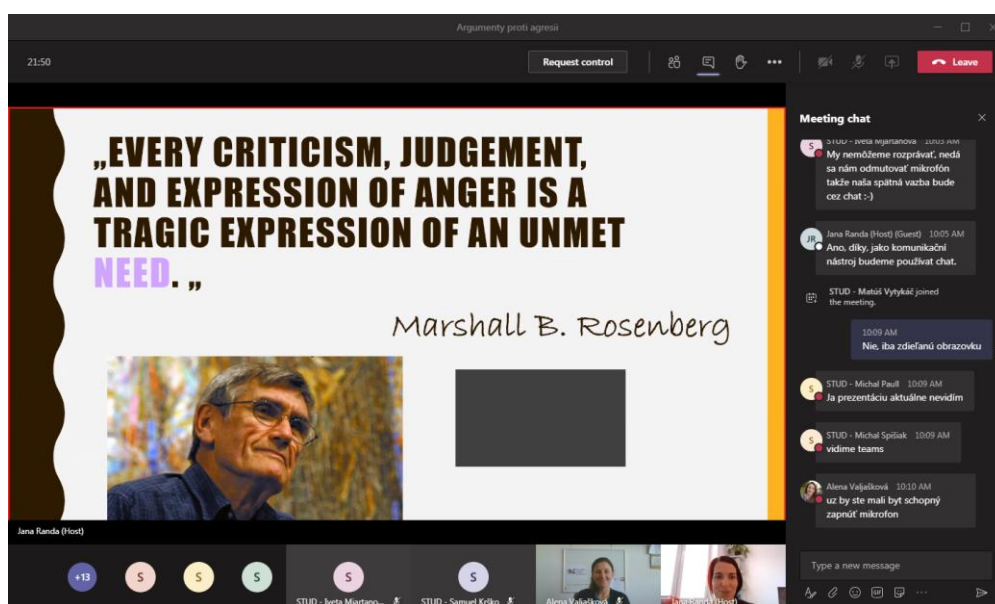
Na workshope okrem iného odznali nielen teoretické poznatky, ale i praktické príklady z praxe, s ktorými sa počas svojej kariéry mala možnosť potýkať samotná Janka Randa. Zúčastnení sa mali možnosť zapojiť do vopred pripravených aktivít. Lektorka chcela nimi dopomôcť k lepšiemu pochopeniu celej problematiky a uchopeniu správnych techník využívaných v argumentáciách proti agresii.

Druhou polovicu online seminára previedla prítomných Alena Valjašková. Bližšie popísala európsky projekt, ktorý vznikol spoluprácou viacerých vzdelávacích inštitúcií, ktorých motiváciou bolo pripraviť tréningový materiál, ktorý by pomohol zvýšiť kompetencie ľudí pri strete s nerovnosťou, či agresiou. Počas prezentácie bola k dispozícii aj ukážka projektovej webovej stránky, informácie o tréningových materiáloch, kde má každý používateľ možnosť prečítať si podrobnejšie o jednotlivých dostupných aktivitách. Predstavila aj kooperujúcich

partnerov zo siedmich európskych krajín podieľajúci sa pri kreovaní adekvátneho obsahu k danej problematike či vývoji mobilnej aplikácie, ktorej distribúcia sa predpokladá na december 2020.

Obrazová príloha:

www.contra-aggression.eu

Argumenty proti agresii

21:50

Request control

Meeting chat

STUD - Michal Bpisiak: 10:22 AM Edited
tak a na vecer si dam radsej chlieb s maslom

STUD - Xaver Žák: 10:22 AM
uz treba kupit umyvacku riadu

Dominika Tóthová: 10:22 AM
uf 😊

STUD - Matúš Vytykáč: 10:22 AM
Deti práca volá

Marcel (Guest): 10:22 AM
áno zasekla sa

STUD - Matej Klimek: 10:23 AM
moja sestra nechá čzdy takyto bordel a nechá to na mne to umyť

Marcel (Guest) left the meeting.

Type a new message

Jana Randa (Host)

STUD - Iveta Mjartano... STUD - Samuel Kríko Alena Valjašková Jana Randa (Host)

Argumenty proti agresii

21:50

Request control

Meeting chat

potom?

V podstate, že človeka sa budeme snažiť upokojiť, ale on si tak povediac pôjde svoje bez toho, aby vypočul naše adekvátne argumenty

Ano, ďakujem 😊

Seriózne médiá sa snažia poslať svojich redaktorov na workshopy, kde sa práve majú učiť redaktori pracovať s nenávisťným prejavom, či predsukami tak, aby boli čo najviac zmiernené. Samozrejme, sú to ďalšie médiá, ktorým to naopak vyhovuje aj kvôli čítanosti. Hovorím z vlastnej skúsenosti. Robil som si lektorský kurz na tému LGBTI, kde boli aj redaktori z jedného denníka, aby vedeli ako pracovať s touto témou. 😊 Všetko anozaj závisí od druhu média

Ria Gehererová 😊

Type a new message

Rozhovor s romským aktivistou Davidom Tišerem. (Video: Seznam.cz) Článok

09:13

19:32 Více na www.seznamzpravy.cz

Jana Randa (Host)

STUD - Iveta Mjartano... STUD - Samuel Kríko Alena Valjašková Jana Randa (Host)

Argumenty proti agresii

21:50

Request control

Meeting chat

STUD - Michal Bpisak: 10:22 AM Edited
tak a na vecer si dam radšej chlieb s maslom

STUD - Xavér Žák: 10:22 AM
uz treba kupit umyvacku riadu

Dominika Tóthová: 10:22 AM
uf

STUD - Matúš Vytykáč: 10:22 AM
Deti práca volá

Marcel (Guest): 10:22 AM
áno zasekla sa

STUD - Matej Klimek: 10:23 AM
moja sestra nechá czdy takyto bordel a nechá to na mne to umyť

Marcel (Guest) left the meeting.

Type a new message

Jana Randa (Host)

STUD - Iveta Mjartanová

STUD - Samuel Krško

Alena Valjačková

Jana Randa (Host)

Argumenty proti agresii

21:50

Request control

Meeting chat

nenávisťným prejavom, či predsukami tak, aby boli čo najviac zmiernené. Samozrejme, sú to ďalšie médiá, ktorým to naopak vyhovuje aj kvôli čítanosti. Hovorím z vlastnej skúsenosti. Robil som si lektorský kurz na tému LGBTL kde boli aj redaktori z jedného denníka, aby vedeli ako pracovať s touto témou. 😊 Všetko anozaj závisí od druhu média

Ria Gehrerová

STUD - Matej Klimek: 11:00 AM
Je vy ste mi nerekl, ze ste rom

Dominika Tóthová: 11:00 AM
vy ste mi neoznamil ze ste rom

11:02 AM
strach, z toho, že teraz nemôže rpeďať ten byt alebo teda hod ať do podnájmu

Type a new message

Jana Randa (Host)

STUD - Iveta Mjartanová

STUD - Samuel Krško

Alena Valjačková

Jana Randa (Host)

Handout_Understanding compassionate communication_SK.pdf

PRACOVNÝ LIST: Porozumieť nenásilnej komunikácii

Kategória	Kapitola	Veľkosť skupiny	Dĺžka trvania	Jazyk
Komunikácia	Nenasilná komunikácia	Jednotlivci	30 minút	Slovenčina

Nájdite si v novinách alebo v televízii nejaké interview. Zapište si všetky výrazy životu odcudzeného jazyka, ktoré si prečítate alebo vypočujete, ako aj pocity a falošné pocity, ktoré niekto vyjadrí, potreby, ktoré sú za týmito pocitmi a použité stratégie.

Životu odcudzený jazyk: moralistické sudy, porovnávanie, popieranie vlastnej zodpovednosti, prikazy, odmeny alebo tresty, výrazy ako malo by sa/musí sa.

...

...

...

Argumenty proti agresii

21:50

AAA project

ARGUMENTY PROTI AGRESII

ARGUMENTS AGAINST AGGRESSION

QUALED, občianske združenie pre kvalifikáciu a vzdelávanie Alena Valjašková

Erasmus+

Alena Valjašková

STUD - Juraj Vaško

STUD - Iveta Mjartano...

STUD - Samuel Kríko

Alena Valjašková

Meeting chat

lektorský kurz na tému LG811, kde boli aj redaktori z jedného denníka, aby vedeli ako pracovať s touto témou. 😊 Všetko anozaj závisí od druhu média

Ria Gehrrová 😊

STUD - Matej Klimek 11:00 AM
Je vy ste mi nerekl, ze ste rom

DT Dominika Tóthová 11:00 AM
vy ste mi neoznamil ze ste rom

11:02 AM
strach, z toho, že teraz nemôže rpeďať ten byt alebo teda hod ať do podnájmu

11:11 AM
Výborná prednáška :). a trefné príklady

Jana Randa (Host) left the meeting.

Type a new message

Argumenty proti agresii

21:50

AAA project

Aké sú výstupy projektu?

ARGUMENTS AGAINST AGGRESSION

Alena Valjašková

STUD - Juraj Vaško

STUD - Iveta Mjartano...

Google Chrome

STUD - Samuel Kríko

Alena Valjašková

Meeting chat

Všetko anozaj závisí od druhu média

Ria Gehrrová 😊

STUD - Matej Klimek 11:00 AM
Je vy ste mi nerekl, ze ste rom

DT Dominika Tóthová 11:00 AM
vy ste mi neoznamil ze ste rom

11:02 AM
strach, z toho, že teraz nemôže rpeďať ten byt alebo teda hod ať do podnájmu

11:11 AM
Výborná prednáška :). a trefné príklady

Jana Randa (Host) left the meeting.

11:12 AM
ano

Type a new message

